

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
KRIMINOLOGIJOS KATEDRA

JURGITA BARŠKIETIENĖ
TEISĖS IR VALDYMO PROGRAMA

ŠEIMOS ĮTAKA NEPILNAMEČIŲ DEVIANTINIO ELGESIO FORMAVIMUISI

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas: Dr. Rokas Uscila

Vilnius, 2007

TURINYS

ĮVADAS.....	3
1. DEVIANTINIO ELGESIO SAMPRATA IR JO FORMAVIMOSI YPATUMAI.....	6
2. NEPILNAMEČIŲ DEVIANTINIO ELGESIO RŪŠYS LIETUVOS VISUOMENĖJE.....	12
2.1. Nepilnamečių alkoholizmas ir narkomanija.....	12
2.2. Nepilnamečių savižudybės.....	15
2.2. Nepilnamečių nusikalstamumas.....	17
2.2.1. Nepilnamečių nusikalstamos veikos, susijusios su alkoholio vartojimu.....	21
2.2.1. Nepilnamečių nusikalstamos veikos, susijusios su disponavimu narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis.....	21
3. ŠEIMOS ĮTAKA NEPILNAMEČIŲ DEVIANTINIO ELGESIO FORMAVIMUISI.....	24
3.1. Šeimos tipas ir aplinka.....	24
3.2. Tėvų auklėjamosios nuostatos	31
3.3. Tėvų emigracija į užsienio šalis.....	35
4. NEPILNAMEČIŲ DEVIANTINIO ELGESIO FORMAVIMOSI ŠEIMOJE TYRIMAS KLAIPĖDOS APSKRITIES MOKYKLOSE.....	38
3.4.1. Tyrimo organizavimas ir eiga.....	38
3.4.2. Tyrimo duomenų kriminologinė analizė.....	38
IŠVADOS.....	51
REKOMENDACIJOS.....	55
NAUDOTOS LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	57
SANTRAUKA.....	62
SUMMARY.....	63
PRIEDAI.....	64

IVADAS

Bendra darbo charakteristika ir darbo aktualumas

Greitų socialinių pokyčių poveikyje vykstanti Lietuvos visuomenės transformacija iki šiol aštrina daugelį socialinių, pedagoginių, psichologinių, teisinių ir kitų problemų, kurios paliečia iš esmės kiekvieną šeimą bei jose augančius vaikus. Šalyje pastebima, kad iš esmės pasikeitė šeimų ekonominio gyvenimo lygis, kito vidiniai santykiai tarp šeimos narių, vertybinės orientacijos, nuostatos, veikla ir saviraiškos galimybės bei elgsena. Vis daugiau šeimų susiduria ir su įvairiais šiuolaikinio gyvenimo deviantinio elgesio reiškiniais. Pastebima, kad šalyje daugėja ne tik šeimų, bet ir jose auginamų nepilnamečių vaikų, kurių elgesys neatitinka visuomenės socialinių normų.¹ Ypatingai deviantinio elgesio apraiškos pastebimos tarp nepilnamečių. Šio amžiaus vaikai yra viena aktyviausių visuomenės grupių, kuri gana jautriai reaguoja į įvairius socialinius, ekonominius ir politinius pokyčius, vykstančius mūsų visuomenėje. Jauno žmogaus socializacija, vykstanti šeimoje, mokykloje bei aplinkoje, kurioje jis praleidžia nemažai laiko, įtakoja jo vertybines orientacijas bei deviantinį elgesį. Asmenybės elgesio transformacijas lemia daugelis veiksnių: asmenybės ypatumai, mokykla, bendraamžiai, žiniasklaida ir t.t., iš kurių šeima labiausiai įtakoja vaikų deviantinio elgesio formavimąsi.

Darbo aktualumą sąlygoja tai, kad pastaruoju metu pačios skaudžiausios visuomenei nepilnamečių deviantinio elgesio rūšys - narkomanija, alkoholizmas, savižudybės bei nusikalstamumas - trikdo ne tik vaikų socializaciją, ugdymo procesą, bet ir veikia kriminogeninius procesus valstybėje. ESPAD tyrimai² rodo, kad šalyje tarp moksleivių ypač plinta alkoholinių gėrimų ir narkotinių medžiagų vartojimas.³ Taip pat dažnas Lietuvoje reiškinys – paauglių savižudybės, kurios yra viena dažniausių vaikų mirties priežasčių. Šalyje pastebima ir tai, kad jaunėja ne tik nusikaltėlio amžius, bet ir sunkėja nepilnamečių padarytų nusikaltimų pobūdis. Tenka pripažinti, kad daugelį nusikalstamų veikų nepilnamečiai padaro būdami nestabilios būsenos, t.y. pavartoję alkoholio, narkotikų ar kitų psichoaktyviųjų medžiagų. Tai rodo, kad įvairios nepilnamečių deviantinio elgesio rūšys yra tiesiogiai susijusios. Visa tai įtakoja mūsų visuomenės deviaciją.

Darbo problema. Atsižvelgiant į tai, kad deviantinio elgesio apraiškos tarp nepilnamečių ypač plinta ir tai įtakoja kriminogeninius procesus valstybėje, kyla visiškai pagrįstas klausimas: kokie šeimos veiksniai labiausiai įtakoja nepilnamečių deviantinio elgesio formavimąsi? Taigi, šiuo metu iškilo rimta mūsų visuomenės problema, kurios pagrindą sudaro

¹ Socialinės normos – teisinės ir neteisinės (dorovinės), kurios tarpusavyje sąveikauja ir reguliuoja žmonių santykius visuomenėje. Apie tai plačiau rašoma šio darbo 1 skyriuje.

² Europos valstybių vykdomas projektas „Europos moksleivių alkoholio, tabako, narkotinių medžiagų vartojimo tyrimas“.

³ Lietuvoje atlikti 1995, 1999 ir 2003 metų ESPAD tyrimai. Apie tai plačiau rašoma šio darbo 2 skyriuje.

šeima. Nors Lietuvos Respublikos Konstitucija,⁴ Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas⁵ ir kiti norminiai aktai užtikrina vaiko teisę į tinkamas sąlygas gyventi ir augti šeimoje, tačiau tenka pripažinti, jog neigiamų veiksnių vyravimas šeimoje bei vaiką supančioje aplinkoje labiausiai įtakoja nepilnamečių alkoholizmą, narkomaniją, savižudybes, nusikalstamumą bei kitas visuomenės deviacijas. Daugelis autorių savo darbuose pažymi, kad paauglių deviantinis elgesys formuojasi asocialiose, nedarniose bei nepilnose šeimose. Tačiau šiandien matome, kad vienas iš veiksnių, įtakančių vaikų išitraukimą į deviantinę veiklą yra darnios bei emigrantų šeimos, kurios Lietuvoje pakankamai mažai tyrinėtos. Todėl tenka pripažinti, kad vaikų deviantinį elgesį įtakoja ne tik šeimos tipas ir aplinka, kurioje vaikas auga, bet ir netinkamos auklėjimo nuostatos.

Temos ištyrimo lygis. Deviacinių reiškinių paplitimas mūsų visuomenėje tyrinėjamas pakankamai neseniai, nors pasaulio valstybių sociologai nukrypusį, nestandartinį elgesį tyrinėja jau nuo XIX amžiaus pabaigos – XX amžiaus pradžios.⁶ Lietuvos teisės sociologas V. Šlapkauskas (2001) bei kiti sociologai, pvz. A. Acus (2000), V. Dumbliauskas (1999), V. Pruskus (2004) pateikia deviacijos ir iš jos kylančio deviantinio elgesio sampratą. Deviantinio elgesio kilmę aiškinančias teorijas nagrinėjo A. Zdanevičius (2000), I. Leliūgienė (2003), A. Acus (2000) bei užsienio literatūros autoriai E. M. Lemertas (1951), H. S. Beckeris (1963).

Dauguma Lietuvos autorių didelį dėmesį skiria konkrečioms, paauglystės amžiui būdingiems deviantinio elgesio reiškiniams. Vaikų alkoholio ir narkotinių medžiagų vartojimą tyrinėjo I. Leliūgienė (2003), A. Kajokienė (2002), L. Bulotaitė (2004), A.G. Davidavičienė (2001). Vaikų savižudybes nagrinėjo D. Gailienė (2001), O. K. Polukordienė (2003), V. Ribakovienė (2002). Nepilnamečių nusikalstamumą analizavo G. Sakalauskas (2001), R. Drakšas (2005), A. Kestenis (2002).

Šeimos aplinkos įtaką vaikų nepageidaujamo elgesio formavimuisi nagrinėjo N. Kubilienė (2004), J. Litvinienė (2002), M. Sniečkutė (2000), K. Miškinis (2003). Tėvų auklėjimo klaidas šeimoje tyrinėjo A. Petruolytė (2003), R. Žukauskienė (2005), V. Vaitekoniene (2002), G. Valickas (1997). Svarbu paminėti, kad Lietuvos mokslinėje literatūroje gana mažai yra tyrinėta darni bei emigrantų šeima. Vaikų nepageidaujamo elgesio formavimąsi tėvams išvykus į užsienį nagrinėjo A. Sipavičienė (2002), A. Palujanskienė (2002), D. Snieškienė (2001), M. Barkauskaitė (1999).

Darbo tikslas – atskleisti šeimos, kaip pirminio socializacijos instituto įtaką nepilnamečių deviantinio elgesio formavimuisi Lietuvos visuomenėje.

⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucija//Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.

⁵ Lietuvo Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas //Valstybės žinios. 1996, Nr. 33-807.

⁶ Zdanevičius A. Deviacija ir socialinė kontrolė. Deviacijų sociologijos istorija ir teorijos // Sociologija. Mintis ir veiksmas. 2000, Nr. 3-4. P. 93.

Siekiant įgyvendinti iškeltą tikslą keliama **uždaviniai**:

1. apibrėžti deviantinio elgesio sampratą ir jo formavimosi ypatumus;
2. pateikti nepilnamečių deviantinio elgesio apraiškas Lietuvos visuomenėje;
3. išsiaiškinti šeimos įtaką nepilnamečių deviantinio elgesio formavimuisi;
4. išanalizuoti nepilnamečių deviantinio elgesio formavimąsi šeimoje;
5. parengti rekomendacijas šeimoms, kaip sumažinti galimas vaikų deviantinio elgesio apraiškas.

Tyrimo dalykas – šeimos veiksniai, įtakoiantys nepilnamečių deviantinio elgesio formavimąsi.

Tyrimo šaltiniai. Tiriant baigiamojo darbo dalyką ir siekiant darbo tikslo, išanalizuota:

1. Lietuvos Respublikos teisės aktai.
2. Lietuvos ir užsienio kriminologijos, sociologijos, pedagogikos, psichologijos literatūra.
3. Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos⁷ Vyriausybės statistiniai duomenys, Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro kriminologinės statistikos duomenys bei LR Viešosios policijos duomenys.

Darbo metodai:

- *mokslinės literatūros analizė* taikyta apibrėžiant deviantinio elgesio sampratą, jo formavimosi ypatumus, pateikiant nepilnamečių deviantinio elgesio rūšis Lietuvos visuomenėje bei atskleidžiant šeimos įtaką šio elgesio formavimuisi.
- *struktūrizuotas intervių metodas* naudotas, siekiant išanalizuoti nepilnamečių deviantinio elgesio formavimąsi šeimoje.
- *statistinis metodas* taikytas, analizuojant statistinius bei kriminologinės statistikos duomenis, siekiant pateikti nepilnamečių deviantinio elgesio apraiškas bei išsiaiškinti socialinės rizikos bei emigrantų šeimas Lietuvoje visuomenėje.
- *apibendrinimo metodas* naudotas darbo pabaigoje, apibendrinant gautus mokslinės literatūros, tyrimo duomenų analizės duomenis, išvadoms bei rekomendacijoms suformuluoti.

Ginama hipotezė - nepilnamečių deviantinio elgesio formavimuisi įtakoja šeimos tipas, aplinka, tėvų auklėjamosios nuostatos bei šeimų emigracija į užsienio šalis.

Darbo sandara. Baigiamasis darbas yra tarpdisciplininio, tarpšakinio pobūdžio darbas, esantis pedagogikos, psichologijos, sociologijos bei kelių teisės mokslų – kriminologijos, baudžiamosios teisės sandūroje. Baigiamąjį darbą sudaro įvadas, keturi skyriai, išvados, rekomendacijos, santrauka (ir užsienio kalba) bei naudotos literatūros sąrašas. Darbo pabaigoje pateikiami priedai.

⁷ Toliau šiame darbe Lietuvos Respublika sutrumpintai – LR.

1. DEVIANTINIO ELGESIO SAMPRATA IR JO FORMAVIMOSI YPATUMAI

Kiekvienoje visuomenėje egzistuoja tam tikros normos esamai tvarkai palaikyti. Tačiau atsitiktinai, o kartais planuotai individai savo elgesiu nusižengia esamoms taisyklėms. Tuomet jų elgesys visuomenei yra nepriimtinas ir traktuojamas kaip deviantinis. Visuomenės tyrinėtojai visą laiką siekė išsiaiškinti, kodėl kai kurie jos nariai pažeidžia visuotinai pripažintas normas ir taisykles. Antai veikale „Valstybė“ Platonas aprašinėja deviacijas Atėnų kultūroje, o A. Comte‘as sukuria savarankišką mokslą panašioms socialinėms problemoms tyrinėti.⁸ Taigi, užsienio literatūros šaltiniuose jau seniai kalbama ir rašoma apie įvairias visuomenės deviacijas.

Apžvelgus Lietuvos mokslinę literatūrą tenka pripažinti, kad mūsų visuomenės deviacija tyrinėjama palyginus neseniai. Tai lėmė, kad socialinės deviacijos intensyvėjimo problema itin išryškėjo Lietuvai atkūrus savo valstybingumą.⁹ Todėl nors deviantinio elgesio apibrėžimai funkcionuoja niūdienos žiniasklaidoje, teisės, pedagogikos, psichologijos bei sociologijos moksluose, tačiau daugumai mūsų visuomenės narių ši sąvoka nėra žinoma, nes yra pateikiami tik konkretūs deviantinio elgesio faktai (savižudybės, narkomanija, alkoholizmas, prostitucija ir t.t.). Taigi, savaime suprantama, kad šiame darbe tikslinga apibrėžti deviantinio elgesio sampratą bei jo formavimosi ypatumus.

Deviacijos ir iš jos kylančio deviantinio elgesio samprata yra plati. Analizuodami Lietuvos mokslinę literatūrą pastebime, kad mūsų visuomenėje deviacijos samprata pradėjo formotis tik prieš keletą paskutiniųjų dešimtmečių. Anot žymaus mūsų šalies sociologo A. Acaus, deviantinis elgesys yra apibrėžtas reiškinys su skirtingais kintamaisiais dydžiais, kuriuos sudaro:

- makrosocialiniai veiksniai. Tai yra bendros socialinės, kultūrinės, etninės savybės, lemiančios bendriausius asmenybės socializacijos ypatumus;
- socialiniai – psichologiniai veiksniai, apibrėžiantys asmenybę bei pripažintas elgesio normas artimiausioje aplinkoje (šeimoje, bendraamžių grupėje);
- individualūs asmenybės veiksniai, apibūdinantys asmenybės savybes ir bruožus.¹⁰

Teisės sociologas V. Šlapkauskas deviaciją įvardija kaip elgesio nukrypimą nuo normos, kurį dauguma visuomenės narių vertina kaip smerktiną ir neleistiną. Pasak šio autoriaus, deviantinis elgesys yra konkretaus elgesio vertybinis apibūdinimas, kurį išreiškia visuomenė.¹¹ Elgesio nukrypimai gali būti įvairūs ir skirtingai vertinami, nes deviacijos ribos nėra griežtos. Tam turi įtakos kultūrinis kontekstas ir tradicijos. Kas vienoje visuomenėje yra deviacija, kitoje gali būti laikoma normaliu dalyku. Taip pat daug ką lemia ir socialinis kontekstas. Pavyzdžiui,

⁸ Acus A. Deviantinis elgesys // Sociologija. Mintis ir veiksmas. 2000, Nr. 1-2. P. 72.

⁹ Šlapkauskas V. Socialinės deviacijos intensyvėjimas // Jurisprudencija. 2001, T. 19(11). P. 44.

¹⁰ Acus A. Deviantinis elgesys // Sociologija. Mintis ir veiksmas. 2000, Nr. 1-2. P. 74.

¹¹ Šlapkauskas V. Teisės sociologijos pagrindai. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004. P. 544, 546.

ikisantuokiniai lytiniai santykiai dar gana neseniai sulaukdavo visuomenės pasmerkimo, o dabar – beveik įteigta, kad tai yra normalu.¹² Kiti sociologai - V. Dumblauskas¹³, V. Pruskus¹⁴ - savo pateiktuose apibrėžimuose teigia, kad deviacija yra elgesys, kuris yra laikomas peiktinu, netoleruotinu arba pažeidžiančiu socialines normas. Pagal A. Vaišvilos pateiktą apibrėžimą, socialinės normos yra elgesio taisyklės, kurios skirtos žmonių tarpusavio santykiams reguliuoti ir kurių vykdymas garantuotas visuomenės narių abipuse nauda bei valstybinio arba visuomeninio poveikio priemonėmis.¹⁵ Panašiai teigia ir P. Čiočys, pagal kurį visos socialinės normos – teisinės ir neteisinės – yra vieningos, tarpusavyje sąveikauja ir reguliuoja žmonių santykius visuomenėje.¹⁶ Todėl norint palaikyti visuomenėje tvarką, be teisės normų naudojamos ir kitos žmonių elgesio visuomenėje taisyklės: papročiai, tradicijos, religinės normos, moralės normos ir pan.¹⁷ Tai rodo, kad socialinės normos yra tiesiogiai susijusios su deviacija. Todėl galima pritarti deviacijos sąvokos pradininkui E. Durkheimui, kuris teigia, kad nėra visuomenės be deviacijos apraiškų, nes tam tikrais visuomenių raidos periodais socialiniai faktai, kaip pavyzdžiui savižudybės, nusikaltimai yra normalūs, neišvengiami ir netgi naudingi. Pasak šio autoriaus, bet kurioje visuomenėje atsirasi individų, kurių elgesys, kalba ar veiksmai neatitiks egzistuojančių normų, todėl deviacija egzistuoja kaip universalus faktas.¹⁸ Kad deviacijos reiškinys nebūtinai gali būti žalingas visuomenei, pažymi ir minėtas Lietuvos teisės sociologas V. Šlapkauskas, kuris išskiria tokias naudingas deviacijos funkcijas:

- *deviacija gali stiprinti visuomenės narių paklusimą normoms*: padedant žiniasklaidai, sukuriama teisėtvarkos pažeidėjų veikų neigiamo vertinimo viešoji nuomonė, kuri grįžtamai stiprina visuomenės dorovinę sąmonę, nes doras pilietis nenori būti gretinamas su pažeidėju;
- *grupinio solidarumo stiprinimas*: atkreipiant visuomenės narių dėmesį į teisėtvarkos pažeidėjus;
- *deviacija yra socialinių permainų katalizatorius*. Kiekvienas taisyklių pažeidimas „praneša“ apie visuomenės tvarkos funkcionavimo trūkumus.¹⁹

Analizuojant įvairią mokslinę literatūrą, pastebėta, kad dauguma autorių, analizuodami deviacijos reiškinį dažniausiai kalba apie socialinėms normoms nukrypusį, deviantinį elgesį. Tačiau I. Leliūgienė patikslina deviacijos sampratą teigdama, kad deviacijos reiškinys apima

¹² Pruskus V. Sociologija. – Vilnius: Vilniaus teisės ir verslo kolegija, 2004. P. 84.

¹³ Dumblauskas V. Sociologija. – Vilnius: VPU, 1999. P. 23.

¹⁴ Pruskus V. Sociologija. – Vilnius: Vilniaus teisės ir verslo kolegija, 2004. P. 84.

¹⁵ Vaišvila A. Teisės teorija. – Vilnius: Justitia, 2004. P. 256.

¹⁶ Čiočys P. Teisės pagrindai. – Vilnius: Vilniaus vadybos kolegija, 1999. P. 37.

¹⁷ Čiočys P. Teisės pagrindai (trečiasis leidimas). – Vilnius: Vilniaus vadybos kolegija, 2002. P. 19.

¹⁸ Zdanevičius A. Deviacija ir socialinė kontrolė. Deviacijų sociologijos istorija ir teorijos // Sociologija. Mintis ir veiksmas. 2000, Nr. 3-4. P. 94.

¹⁹ Šlapkauskas V. Teisės sociologijos pagrindai. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004. P. 548.

tokias sąvokas kaip delinkventinis, kriminalinis, deviantinis elgesys, kurie išskiriami ir kaip deviacijos tipai.²⁰

Teisinėje literatūroje delinkventinis elgesys traktuojamas kaip įstatymų pažeidimas. G. Valickas, delinkventinį elgesį apibūdina kaip psichologinį polinkį arba tendenciją pažeidinėti visuomenėje egzistuojančias elgesio normas. Tai smulkūs nusižengimai, moralinių elgesio normų pažeidimai, kurie nesukelia rimto pavojaus ir nepadarо rimtos žalos (t.y. nusikaltimų, teisės pažeidimų).²¹

Kriminalinis elgesys „Kriminalinio elgesio psichologijos“ vadovėlyje²² apibrėžiamas kaip padarytas nusikaltimas, kuris pagal Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso 11 straipsnio 1 dalį traktuojamas kaip pavojinga ir uždrausta veika (veikimas arba neveikimas), už kurią numatyta laisvės atėmimo bausmė.²³ Taigi, kriminalinis elgesys siejamas su nelegalia veikla, tokia kaip kėsینimasis į šalies piliečių asmenybę, visuomenės tvarką, nuosavybę ir pan.

Psichologijos žodyne²⁴ deviantinis elgesys apibūdinamas kaip visuomenės teisių ir dorovinių normų neatitinkantis elgesys. Vaikų elgesio nukrypimai nuo vyraujančių socialinių normų mokslinėje literatūroje yra apibūdinami įvairiai: „asocialus“, „antisocialus“, „delinkventinis“, „deviantinis“, „agresyvus“, „nusikalstamas“, „kriminalinis“ ir kt. Tai yra sąvokos, nusakančios elgesio nukrypimus, todėl kiekviena iš jų yra deviacija. Iš visų paminėtų sąvokų, pasak G. Valicko, asocialaus elgesio sąvoka yra pati plačiausia, nes apibūdiną įvairius nukrypimus nuo vyraujančių socialinių normų.²⁵ Tai kriminaliniai nusikaltimai, narkomanija, alkoholizmas, savižudybės, pabėgimai, valkatavimas, prostitucija ir pan.²⁶ Pasak I. Leliūgienės, asocialus elgesys apima deviacijos sąvoką, todėl deviantinis elgesys yra sudedamoji asocialaus elgesio dalis. Anot šios autorės, „deviantinis elgesys yra vienas iš deviacijos pasireiškimo būdų, susijęs su tam tikrą amžių (paauglystė, suaugusieji) atitinkančių socialinių elgesio normų ir taisyklių, būdingų tam tikriems mikrosocialiniams santykiams (šeimos, mokyklos), pažeidimu ir laužymu“.²⁷

Taigi, remdamiesi pateiktomis deviantinio elgesio sampratomis, galime formuluoti, kad iki šiol nėra visuotinai pripažinto deviantinio elgesio apibrėžimo. Tačiau pastebima, kad toks elgesys visuomenėje yra smerkiamas ir netoleruojamas. Todėl pritariu A. Zdanevičiaus nuomonei, kad kalbėti apie elgesį, neatitinkantį tam tikrų visuomenės socialinių normų, galima ir reikia.

²⁰ Leliūgienė I. Socialinė pedagogika. – Kaunas: Technologija, 2003. P. 67.

²¹ Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997. P. 13.

²² Žukauskienė R. Kriminalinio elgesio psichologija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006. P. 41.

²³ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas//Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.

²⁴ Psichologijos žodynas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993. P. 62.

²⁵ Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: LTU, 1997. P. 7.

²⁶ Žukauskienė R. Kriminalinio elgesio psichologija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006. P. 17-18.

²⁷ Leliūgienė I. Socialinė pedagogika. – Kaunas: Technologija, 2003. P. 65.

Tačiau nevartojant deviacijos sąvokos, kuri mums yra nenaudinga, nes joje slypi reikšmė, turinti neigiamą tam tikrų visuomenės narių ypač nepilnamečių vaikų įvardijimą bei smerkimą.²⁸

Remiantis užsienio autorių literatūros šaltiniais akivaizdu, kad deviacija ir iš jos kylantis deviantinis elgesys jau seniai yra žmonijai žinomas kaip nepriimtinas, neatitinkantis visuomenės normų. Todėl esama įvairių teorijų, aiškinančių deviantinio elgesio kilmę bei jo formavimosi ypatumus. Pagrindinės deviantinio elgesio kilmę aiškinančios teorijos yra biologinės, psichologinės bei sociologinės prigimties.

Biologinės deviacijos teorijos deviantinį elgesį vertina kaip elgesio nukrypimą nuo visuomenėje priimtinos tam tikros socialinės normos, akcentuojant individo organizmo biologinę sudėtį. Šių teorijų šalininkai, Č. Lombrozo, U. Šeldonas pastebėjo ryšį tarp žmogaus deviantinio elgesio ir jo organizmo fiziologinės sandaros sudėties.²⁹ Kai kurie biologai mano, kad deviantinis elgesys gali būti genetiškai paveldimas kaip akių ar plaukų spalva. Tačiau iki šiol nėra įrodyta, kuri žmogaus organizmo dalis yra įtraukta į paveldėjimo procesą, galinti nulemti žmogaus socialinio elgesio kryptį. Taigi, deviantinis elgesys negali būti paveldimas. Pasak, A. Acaus, daugelio žmonių supratimą apie biologinį paveldėjimą galima įvardinti kaip vienos kartos elgesio socialinį perdavimą kitai kartai. Elgesio tipai, vertybės, kurias tėvai perduoda vaikams šeimoje, nėra genų struktūros padarinys, nes tai lemia perduodamas šeimoje patyrimas, joje akcentuojamos vertybės.³⁰

Psichologinėse deviacijos teorijose akcentuojamas žmogaus individualumas, asmenybės bruožai, turintys įtakos deviantinio elgesio susiformavimui. Remiantis vaidmenų teorija, vaikas socializacijos proceso metu išmoksta tam tikrus vaidmenis, kurie gali būti ne tik socialūs, bet ir antisocialūs pvz. narkomano, chuligano ir kt. Asocialių, deviantinių vaidmenų išmokimas vyksta keliais etapais:

- pirmajame etape vaikas gauna tam tikrą informaciją apie atitinkamą vaidmenį, jo teises bei pareigas;
- antrame etape vaikas savo asmenine patirtimi susidaro tam tikrą įspūdį apie šį vaidmenį;
- trečiame etape vyksta deviantinio elgesio „suvaadinimas“, kuris nuo aplinkinių reakcijos priklauso ar bus pastiprintas, ar priešingai nuslopintas;
- ketvirtame deviantinio vaidmens išmokimo etape vyksta šio vaidmens įsitvirtinimas psichologiniame bei socialiniame lygmenyse.

²⁸ Zdanevičius A. Deviacija ir socialinė kontrolė. Deviacijų sociologijos istorija ir teorijos//Sociologija. Mintis ir veiksmai. 2000, Nr. 3-4. P. 100.

²⁹ Leliūgienė I. Socialinė pedagogika. – Kaunas: Technologija, 2003. P. 72.

³⁰ Acus A. Deviantinis elgesys//Sociologija. Mintis ir veiksmai. 2000, Nr. 1-2. P. 75.

Taip pat psichologinės teorijos atstovai, remdamiesi rolių teorija, aiškina ir deviantinio elgesio išmokymo mechanizmą bei nurodo paauglių deviantinio elgesio pasekmes, tokias kaip vaiko išskyrimas iš visuomenės narių, deviantiškos asmenybės susiformavimas.³¹

Socialinės deviacijos teorijų atstovai akcentuoja socialinių bei kultūrinių veiksnių įtaką, formuojantis deviantiniam elgesiui. Pagrindinės sociologinės teorijos, aiškinančios deviantinio elgesio kilmę yra anomija ir stigmatizacija. Anomijos teorijos pasekėjai E. Durkheimas, T. Parsonas, R. Mertonas, anomija aiškina kaip visuomenės būklė ar asmenybės santykį su visuomene, kai yra labai menkas susitarimas, nepakankamas tikėjimas vertybėmis ir normatyvinės ar moralinės taisyklės nedaro efektyvaus poveikio nei individui, nei visai visuomenei.³² Kitas požiūris į deviaciją aiškinanti deviantinio elgesio kilmę yra ženklavimo (etikečių klajavimo) teorija, kuri teigia, kad socialinė kontrolė sukelia deviaciją. Pagal šią teoriją žmogus elgiasi taip, kaip jį vertina aplinkiniai. Šios teorijos atstovas E. M. Lemertas plėtojo pirminės bei antrinės deviacijos idėjas. Pasak minėto autoriaus, pirminė deviacija yra sutinkama kasdieninėje veikloje ir pasireiškia visuotinai priimtinu vaidmeniu. Tas vaidmuo yra veikiamas keletą faktorių:

- kaip stipriai asmuo yra išitraukęs į deviantiškumą,
- kiek tas vaidmuo yra akivaizdus likusiai bendruomenei,
- kokios yra įprastinės kitų žmonių reakcijos,
- ką žino deviantas apie tas reakcijas.

Jeigu deviantinis elgesys įvyksta tam tikroje situacijoje, yra laikinas ir nepasikartojantis tuomet jį galima laikyti pirminiu. Priešingai yra jei deviantinis elgesys labai gerai matomas ir visuomenės reakcija labai akivaizdi bei neigiama. Tuomet jaunuolis pasiekia kitą lygį, kurį E. M. Lemertas vadina antrine deviacija.³³ Ši deviacija kyla kai asmuo deviantinį elgesį naudoja kaip priemonę gintis arba spręsti problemas, iškilusias dėl visuomenės reakcijos. Tai yra pasikartojantis, aiškiai pastebimas ir sulaukiantis griežtos visuomenės reakcijos elgesys. Taip besielgiantis asmuo prisiima devianto vaidmenį ir netgi gali imtis organizuoti tam tikras gruputes ar sektas, kur jis prisiima pagrindinį vaidmenį. Visa tai atsispindi tokio žmogaus kalboje, manieroje, apsirengimo stiliuje, o tai dar labiau sustiprina visuomenės reakciją į jį.³⁴

³¹ Leliūgienė I. Socialinė pedagogika. – Kaunas: Technologija, 2003. P. 72-74.

³² Pėžaitė R., Brazienė R. Deviacinių reiškinių Lietuvos kaime teoriniai aspektai. http://ev.lzuu.lt/mokveikla/SMK_2004/Pletra/Pezaite_Raimonda.htm (2007.10.03).

³³ Lemert E. M. (1951). Social Pathology. New York: Mc Graw-Hill. <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=28566431> (2007-07-16).

³⁴ Lemert E. M. (2000). Crime and Deviance: Essays and Innovations of Edwin M. Lemert. <http://books.google.com/books?id=yPCDLAuXZl4C&dq=Lemert+Social+Pathology&pg=PA19&ots=TOLh5jbt6a&sig=FeLiXsklOY2ttNIRdEckf7nZ08&prev=http://www.google.com/search%3Fq%3DLemert%2BSocial%2BPathology&sa=X&oi=print&ct=result&cd=1&cad=legacy#PPP1,M1> (2007-11-22).

1 paveikslas.³⁵ Pirminė ir antrinė deviacija pagal E. M. Lemerto ženklavimo teoriją³⁶

E. M. Lemertas teigia, kad etikečių pritaipimas arba atmetimas priklauso nuo socialinės klasės. Jei jaunuolis yra iš paprastos ir vargingos šeimos, tai jis labiau linkęs priimti šį vaidmenį, ypač jei jo tėvai yra alkoholikai. Todėl santykiai šeimoje yra labai svarbūs, nes įgytą statusą bei vidines koncepcijas perima vaikai. Žemesnės klasės tėvai gali trukdyti bei slopinti teigiamą vaiko vystymąsi, kurie patys lyg pastūmėja vaikus į blogį, perduodami jiems savo savybes.³⁷

Kitas ženklavimo teorijos atstovas H. Beckeris teigia, kad kai kurie pažymėti deviantai, iš tiesų nėra sulaužę nė vienos taisyklės (neteisingai apkaltinti), o kiti - tai tie, kurie iš tiesų yra sulaužę taisykles, bet niekada nebuvo pagauti ir oficialiai paženklinti (slapti deviantai). H. Beckeris suskirstė tapimo deviantu procesą:

1 žingsnis. Deviantinio akto įvykdymas. Pažeidėjas gali net nenumatyti, kad kiti žiūri į tai kaip į deviantinį aktą.

2 žingsnis. Kartą paženklintas asmuo taip elgtis yra stumiamas vėl ir vėl. Ta neigiama etiketė tampa labai apibendrinta. Asmuo, kuris yra kaltinamas vienos rūšies deviacija, yra siejamas ir su kitais blogais dalykais: vagystėmis, apgaulinėjimu, melu.

3 žingsnis. Paskutinis žingsnis – susibūrimas į organizuotą deviantinę grupę. Deviantinės grupės nariai sužino visus deviantinio elgesio trūkumus, išmoka išradingai nusikalsti ir išvengti suėmimo.³⁸

Apibendrinant galima formuluoti, kad deviantinis elgesys yra individo socialinių normų pažeidimas tam tikroje visuomenėje, kurioje jis yra smerkiamas ir netoleruojamas. Mokslinėje literatūroje tai traktuojama kaip normalus reiškinys, nes nėra idealių žmonių, kaip ir idealios visuomenės. Tačiau akivaizdu, kad kalbėti ir aiškintis apie deviantinio elgesio formavimąsi Lietuvos visuomenėje būtina reikia, tačiau nevarojant šios sąvokos, kuri yra susijusi su tam tikros kategorijos asmenų, ypač nepilnamečių vaikų smerkimu.

³⁵ Toliau šiame darbe paveikslas sutrumpintai – pav.

³⁶ Social Reaction Theories. <http://criminaljustice.csusb.edu/cfamega/CJUS320/9SocialReaction.pdf> (2007-11-22).

³⁷ Lemert Edwin M. (1951). Social Pathology. New York: Mc Graw-Hill.

<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=28566431> (2007-07-16).

³⁸ Becker Howard S. (1963). Outsider: Studies in the Sociology of Deviance. New York: The Free Press.
C:\Documents and Settings\Seima\My Documents\Amazon Online Reader Outsiders.mht (2007-07-07).

2. NEPILNAMEČIŲ DEVIANTINIO ELGESIO RŪŠYS LIETUVOS VISUOMENĖJE

2.1. Nepilnamečių alkoholizmas ir narkomanija

Teisiškai nepilnamečiu laikomas asmuo, iki kol sulaukia pilnametystės, t.y. kol jam sukanka aštuoniolika metų.³⁹ Šiame darbe remiamasi 2000 m. rugsėjo 26 d. Lietuvos Respublikos Seimo priimto naujojo LR baudžiamojo kodekso 13 straipsniu, kuriame nepilnamečiai yra asmenys nuo 14 iki 18 metų.⁴⁰ Tai pats sunkiausias bei sudėtingiausias iš visų amžiaus tarpinių laikotarpis, kurio metu sparčiai formuojasi vaiko asmenybė, aktyviai vyksta jo socializacija, atitikamų vaidmenų perėmimas ir kt. Šiuo periodu vyksta savotiškas virsmas iš vaikystės į suaugusiojo gyvenimą, iš nebrandumo į brandą, kuriame įvairūs elgesio defektai gali įtakoti ir deviantiškos asmenybės susiformavimą.⁴¹ Todėl daugelis autorių savo darbuose pažymi, kad šiame amžiuje ypatingai dažnai pasireiškia deviantinis vaikų elgesys: pabėgimai iš namų, valkatavimas, alkoholinių gėrimų bei narkotinių medžiagų vartojimas, savižudybės, nusikalstamumas ir pan.

Nepilnamečių polinkis vartoti alkoholinius gėrimus bei narkotines medžiagas tampa itin pavojingu socialiniu reiškiniu mūsų visuomenėje. Pastebima, kad vis dažniau šių dienų įvairūs nepilnamečių pasilinksminimai neapsieina be alkoholinių ar narkotinių medžiagų vartojimo. Todėl būtina pripažinti, kad tai yra svarbi mūsų šalies problema, nes auga ne tik alkoholio, bet ir narkotikų prieinamumas, neteisėta jų pasiūla bei poreikis nepilnamečiams.

Paauglystė yra eksperimentavimo, smalsumo tenkinimo bei tyrinėjimo metas. Dėl to vis daugiau nepilnamečių vaikų pradeda vartoti alkoholį ir narkotines medžiagas. A. Kajokienė, paauglių alkoholio bei narkotikų vartojimą išskiria keturiais etapais:

1 etapas. Eksperimentinis. Tai nereguliarus nepilnamečių alkoholio bei narkotinių medžiagų vartojimas. Nustatyta, kad paaugliai šių narkotinių medžiagų pabando jau pradinėse klasėse.

2 etapas. Ankstyvas problemiškas narkotinių medžiagų vartojimas. Nepilnametis pradeda reguliariai vartoti šias medžiagas, bet dažniausiai tik savaitgaliais. Paaugliai pradeda eksperimentuoti su stipresniais alkoholiniais gėrimais, narkotinėmis medžiagomis.

3 etapas. Problemiškas vartojimas. Nepilnametis įsitraukia į alkoholio bei narkotinių medžiagų vartojimą ne tik savaitgaliais, bet ir kitomis savaitės dienomis. Nustatyta, kad dažniausiai šių nepilnamečių draugai irgi vartoja alkoholį ar narkotines medžiagas. Dėl

³⁹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas//Valstybės žinios. Nr. 74-2262.

⁴⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas//Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.

⁴¹ Leliūgienė I. Socialinė pedagogika. – Kaunas: Technologija, 2003. P. 62.

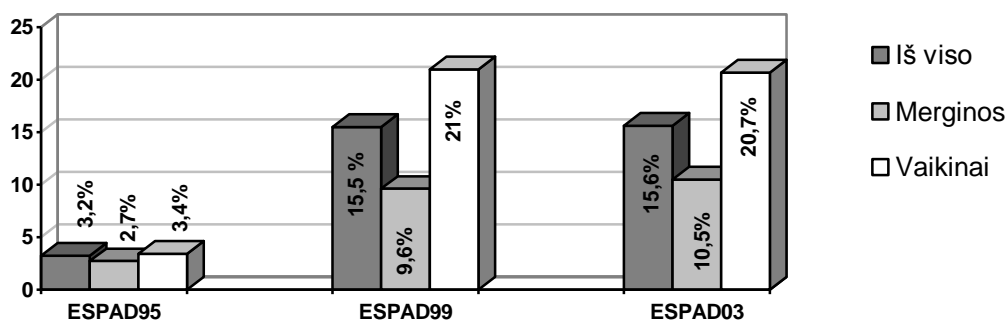
problemiško vartojimo gali atsirasti daug neigiamų padarinių: nepilnamečių agresija, nusikalstamumas ir pan.

4 etapas. *Piktnaudžiavimas*. Nepilnametis impulsyviai pradeda vartoti alkoholį ar narkotikus normaliai savijautai užtikrinti. Paaugliui pasireiškia priklausomybės simptomai, todėl paprastai vartoja įvairius narkotikus ir keletą dienų būna apsvaigęs.⁴²

Lietuvoje sunku tiksliai įvertinti kiek yra eksperimentuojančių ir jau deviantiniu elgesiu pasižyminčių nepilnamečių, kurie vartoja alkoholinius gėrimus ir narkotines medžiagas. Todėl remiantis atliktais ESPAD tyrimais ugdymo įstaigose atskleisime tik šių medžiagų vartojimo mastus.

Lietuva nuo 1995 metų dalyvauja Europos valstybių vykdomame projekte „Europos moksleivių alkoholio, tabako, narkotinių medžiagų vartojimo tyrimas“ (ESPAD). Tyrimo rezultatai parodė, kad Lietuvoje 1995 m. bent kartą pabandė nelegalių narkotikų 3,2 procentai, o 1999 m. - 15,5 procentų 15-16 m. paauglių. Taigi, pagal ESPAD tyrimo duomenis, atliktus mūsų šalyje narkotikų vartojimas moksleivių tarpe nuo 1995 iki 1999 metų išaugo net 5 kartus.⁴³ Po ypač staigaus augimo praėjusio dešimtmečio viduryje narkotikų vartojimo paplitimas tarp moksleivių stabilizavosi. Tai rodo 2003 metais pakartotinai atliktas ESPAD tyrimas. Duomenys atspindi 2 paveiksle.

2 pav. *Nepilnamečių narkotikų vartojimas, pagal ESPAD tyrimų duomenis*

Gauti ESPAD tyrimo rezultatai liudija, kad narkotikų vartojimas yra labiau paplitęs tarp berniukų nei tarp mergaičių. Pasak A. G. Davidavičienės, potraukis vartoti narkotikus dažniausiai yra ne visai atsitiktinis. Tyrimai rodo, kad beveik visi narkotikus vartojantys paaugliai ar jaunuoliai prieš tai rūkė.⁴⁴ Kadangi paskutinis 2003 m. ESPAD tyrimas atskleidė,

⁴² Kajokienė A. Nepilnamečių piktnaudžiavimas psichoaktyviomis medžiagomis//Nepilnamečių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga. – Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2002. P. 91-92.

⁴³ Bulotaitė L. Narkotikai ir narkomanija. Iliuzijos ir realybė. –Vilnius: Tyto alba, 2004. P. 26-27.

⁴⁴ Davidavičienė A.G. Tėvams apie narkotikus. Kaip apsaugoti vaikus. – Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerija, 2001. P. 22.

kad daugiau rūko berniukai nei mergaitės⁴⁵, todėl savaime suprantama, kad jie dažniau vartoja ir narkotines medžiagas. Taigi, kelias į narkotikų vartojimą prasideda anksčiau – su pirmąja cigarete ir pirmaisiais bandymais vartoti alkoholį.⁴⁶

2003 m. ESPAD tyrimo duomenys atskleidė, kad didelė dalis moksleivių narkotikus vartojo vos keletą kartų. Apie 2 proc. moksleivių narkotikus vartojo 40 ir daugiau kartų, o apie 4 proc. - vartojo 10 ir daugiau kartų. Tai eksperimentatoriai ar nereguliarūs vartotojai.⁴⁷ Gaila, tačiau reikia pripažinti, kad Lietuvoje jau yra vaikų, kurie priklauso nuo narkotinių medžiagų. Pasitelkus Statistikos Departamento prie LR Vyriausybės duomenimis 2005 m. nepilnamečių įrašytų į narkologinę įskaitą dėl narkomanijos, toksimanijos iš viso buvo 21 (10 berniukų ir 11 mergaičių), 2006 m. – 12 (9 berniukai ir 3 mergaitės). Piktnaudžiaujančių narkotinėmis medžiagomis iš viso 2005 m. užregistruoti 44 nepilnamečiai, 2006 m. - 21.⁴⁸ Taigi matome, kad narkotikų vartojimas apima įvairų elgesį, įskaitant normatyvinį ir deviantinį. Dauguma nepilnamečių iš pradžių tik eksperimentuoja su narkotikais, tačiau intensyvus šių medžiagų vartojimas tampa mažumos vyraujančiu elgesio modeliu.⁴⁹

Kiek moksleivių šiandien yra jau priklausomi nuo narkotikų, sunku pasakyti. Tai priklauso nuo narkotiko (naudojant leidžiamus narkotikus priklausomybė gali atsirasti jau po 1-2 injekcijų), vartojamos narkotiko dozės, asmens savybių, aplinkos sąlygų ir pan.⁵⁰ Taip pat reikia pabrėžti, kad naujausią nepilnamečių narkotinių medžiagų (bei alkoholio) vartojimo mastą atskleis 2007 metais atliktas ESPAD tyrimas, kurio rezultatai mūsų šalyje dar nėra paskelbti.

Lietuva yra šalis, turinti ir didžiausius vaikų alkoholinių gėrimų vartojimo rodiklius. Minėtų tyrimų ESPAD duomenimis, blaivybė Lietuvoje tarp 15-16 metų vaikų nėra populiarė. Tenka pripažinti, kad mūsų šalyje nė karto nevirto jokių alkoholinių gėrimų 1995 m. - 5,2 proc., 1999 m. – 3,5 proc. bei 2003 m. vos 2,1 proc.⁵¹ apklaustųjų. Taigi, šie rezultatai rodo, kad per visą ESPAD tyrimų laikotarpį, akivaizdžiai mažėja abstinėtų vaikų skaičius nepilnamečių tarpe. Remiantis šiais duomenimis, galime daryti prielaidą, kad 2007 m. atliktas ESPAD tyrimas parodys, jog tokių moksleivių išvis neliks.

⁴⁵ Davidavičienė A.G. Paauglių narkotikų vartojimas Lietuvoje ir Europoje. Tyrimų medžiaga. – Vilnius: UAB Efrata, 2004. P. 23.

⁴⁶ Davidavičienė A.G. Tėvams apie narkotikus. Kaip apsaugoti vaikus. – Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerija, 2001. P. 22.

⁴⁷ Davidavičienė A.G. Paauglių narkotikų vartojimas Lietuvoje ir Europoje. Tyrimų medžiaga. – Vilnius: UAB Efrata, 2004. P. 9, 16.

⁴⁸ Lietuvos vaikai. Sveikata. *Statistikos Departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.*

http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/LT%20Vaikai_Sveikata.doc?PHPSESSID=e2a7994bf99c39cecd62433e7e859546 (2007-08-13).

⁴⁹ Žukauskienė R. Kriminalinio elgesio psichologija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006. P. 298.

⁵⁰ Davidavičienė A.G. Paauglių narkotikų vartojimas Lietuvoje ir Europoje. Tyrimų medžiaga. – Vilnius: UAB Efrata, 2004. P. 16.

⁵¹ Ten pat. P. 24.

Reikia pripažinti, kad per visą ESPAD tyrimų laikotarpį šalyje sistemingai mažėja mokinių, kurie vartoja alkoholį kelis kartus, ir daugėja, kurie vartoja keliolika ir daugiau kartų.⁵² Daugelis moksleivių pažymi, kad vartoja alkoholinius gėrimus iki apsvaigimo – girtumo. Kai kuriems tai nutinka vieną ar du kartus, daugiau ar mažiau atsitiktinai, kitiems išsivysto įprotis vartoti alkoholį, kad apgirstų. ESPAD tyrimai rodo, kad šalyje 1995 m. 15-16 m. mokinių bent kartą buvo girti 70,2 proc.,⁵³ 1999 m. - 73,6 proc., 2003 m. – 81,4 proc.⁵⁴ Reikšminga tai, kad įprastu dalyku tampa ir besaikis nepilnamečių alkoholinių gėrimų vartojimas, kuris per visą ESPAD tyrimų laikotarpį nežymiai svyruoja.⁵⁵ Tai jau pavojinga elgsena ir gresia priklausomybės išsivystymu. Todėl kuo moksleivis jaunesnis, tuo pavojus didesnis, nes paaugliai kur kas greičiau nei suaugusieji pripranta prie alkoholio. Psichinė priklausomybė nuo alkoholio vaikams gali atsirasti 1-2 mėnesius intensyviai vartojus alkoholį, o fizinė – 3 mėnesius.⁵⁶

Apibendrinant galime formuluoti, kad šalyje tarp nepilnamečių egzistuoja tokios deviantinio elgesio apraiškos kaip alkoholizmas ir narkomanija. Atlikti Lietuvoje ESPAD tyrimai ugdymo įstaigose rodo, kad per visą projekto laikotarpį narkotinių medžiagų vartojimas nepilnamečių tarpe išaugo net 5 kartus. Didžioji dalis nepilnamečių yra eksperimentatoriai ir nereguliarūs vartotojai. Dažniausiai mokiniai vartoja alkoholinius gėrimus. Tyrimai atkleidė, kad šalyje akivaizdžiai mažėja nepilnamečių, kurie nė karto nevartojo alkoholių gėrimų ir daugėja tų, kurie vartojo keliolika ir daugiau kartų. Tai rodo, kad deviantinis elgesys nepilnamečių tarpe ypatingai plinta.

2.2. Nepilnamečių savižudybės

Reikia pripažinti, kad Lietuvoje tarp nepilnamečių plinta ne tik alkoholizmas ir narkomanija, bet ir savižudybės. Nors suaugusieji dažniausiai linkę manyti, kad vaikai nesizudo, nes vaikystė yra laimingiausias žmogaus gyvenimo amžiaus tarpsnis, tačiau statistika rodo, kad tai yra viena dažniausių vaikų mirties priežasčių. Tenka pažymėti, kad Lietuvoje kasmet nusižudo 50 mokyklinio amžiaus vaikų, o dešimteriojai daugiau bando nusižudyti.⁵⁷ Todėl savižudybės nepilnamečių tarpe yra viena aktualiausių problemų mūsų visuomenėje.

⁵²Davidavičienė A.G. Paauglių narkotikų vartojimas Lietuvoje ir Europoje. Tyrimų medžiaga. – Vilnius: UAB Efrata, 2004. P. 25.

⁵³ Davidavičienė A.G. Sveikos gyvensenos įvertinimas mokyklose. – Vilnius: Pedagoginis institutas, 1996. P. 79.

⁵⁴ Davidavičienė A.G. Paauglių narkotikų vartojimas Lietuvoje ir Europoje. Tyrimų medžiaga. – Vilnius: UAB Efrata, 2004. P. 30.

⁵⁵ Ten pat. P. 31-32.

⁵⁶ Davidavičienė A.G. Tėvams apie narkotikus. Kaip apsaugoti vaikus. – Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerija, 2001. P. 19.

⁵⁷ Pivorienė R. V.(2002). Vaikų savižudybės. *Šiuolaikinės psichologijos centras*.
<http://media.search.lt/GetFile.php?OID=92987&FID=270129> (2007-10-29).

Daugelis autorių pažymi, kad savižudybės pradžia dažnai glūdi dar vaikystėje ar paauglystėje. Tai yra „procesas, kurio metu žmogus patiria vis labiau augantį emocinį skausmą, jausmų ir minčių sumaištį ir nuolat mažėjantį gebėjimą įveikti sunkumus“.⁵⁸

Žinomos mūsų šalies suicidologės D. Gailienės manymu, savižudybė beveik visada yra procesas, vykstantis keliais etapais: minčių, ketinimų ir veiksmo. Pažymima, kad visi šie etapai yra tarpusavyje susiję, todėl nors labai retai savižudybė įvyksta spontaniškai, tačiau paauglių suicidiniai poelgiai dažniau nei suaugusiųjų būna impulsyvūs.⁵⁹ Tai susiję su sudėtingais paauglystės laikotarpio vystymosi ypatumais, kuriam būdingi fizinės, emocinės bei socialinės raidos šuoliai.⁶⁰

Mintys apie savižudybę būdingos gana dideliame vaikų skaičiui. Šiame etape žmogus dar nenori mirti, bet galvoja apie savižudybę, kaip apie vieną iš galimų sprendimų. Nustatyta, kad beveik 40 proc. nuo 11 iki 15 metų paauglių galvoja apie savižudybę, kuria konkrečius planus ir pan.⁶¹ Tai rodo gana didelę nepilnamečių savižudybės riziką Lietuvoje.

Mėginimų nusižudyti tikslios statistikos Lietuvoje, kaip ir visame pasaulyje nėra. Manoma, kad vienai įvykdytai savižudybei tenka nuo 10 iki 100 suicidinių bandymų.⁶² Daugelis autorių pažymi, kad egzistuoja ryšys tarp mėginimų nusižudyti ir įvykusių savižudybių. Todėl mėginimas nusižudyti laikomas vienu aiškiausių savižudybės ženklų. Nustatyta, kad maždaug 14 – 50 proc. bandžusių nusižudyti paauglių suicidinius bandymus kartoja.⁶³ Vaikai kaip ir suaugę praneša apie ketinimą nusižudyti: jie kalba apie savo norą numirti, piešia destruktivaus turinio piešinius, pradeda galvoti apie būdus, kuriais būtų galima nusižudyti ir pan.⁶⁴

Bandymas nusižudyti yra paskutinis savižudybės etapas, kai asmuo galutinai apsisprendžia mirti. Konkretus savižudybės veiksmas paprastai įvyksta per 48 valandas, tačiau kartais toks sprendimas gali būti ir labai greitai priimtas. Tai ypač būdinga paaugliams, kurie linkę į impulsyvius veiksmus. Todėl šiame amžiuje savižudybės gali įvykti žymiai greičiau.⁶⁵ Remiantis Statistikos departamento prie LR Vyriausybės duomenimis, nuo 2004 m. iki 2006 m. Lietuvoje nusižudė 74 vaikai.⁶⁶ Duomenys pateikti 3 paveiksle.

⁵⁸ Kvieskienė G. Pozityvioji socializacija. –Vilnius: VPU, 2005. P. 94.

⁵⁹ Gailienė D. Jie neturėjo mirti. Savižudybės Lietuvoje. –Vilnius: Tyto Alba, 1998. P. 48.

⁶⁰ Moksleivių savižudybės. Rizikos veiksniai ir pagalbos principai. – Kaunas: Kauno Jaunimo Sveikatos centras, 2001. P. 17.

⁶¹ Polukordienė O. K. Psichologinės krizės ir jų įveikimas. – Vilnius: 2003. P. 22.

⁶² Ribakovienė V. Vaikų ir paauglių amžiaus depresijos/Nepilnamečių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga. – Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2002. P. 124.

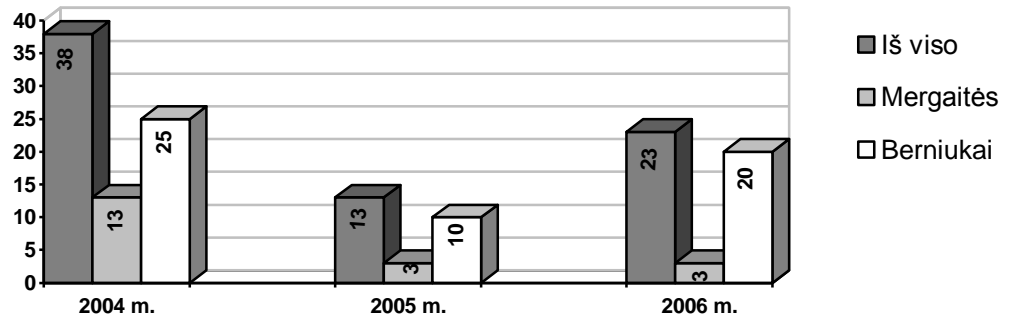
⁶³ Savižudybių prevencijos idėjos/ red. D.Gailienė D. –Vilnius: Tyto alba, 2001. P. 143-145.

⁶⁴ Polukordienė O. K. Psichologinės krizės ir jų įveikimas. – Vilnius: Tyto alba, 2003. P. 26

⁶⁵ Bulotaitė L., Pivorienė R. V., Sturlienė N. Drauge su vaiku. Psichologo patarimai tėvams. – Vilnius: UAB Efrata, 2001. P. 41.

⁶⁶ Lietuvos vaikai. Demografinės charakteristikos. *Statistikos Departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės*. http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/Vaikai_Demografija.doc (2007-08-13).

3 pav. Vaikų (1 – 17 m.) savižudybių skaičius 2004– 2006 m.

Duomenys rodo, kad pastaruosiu metu savižudybių skaičius vaikų tarpe mažėja. Matome, kad daugiausia savižudybių yra tarp berniukų. Remiantis oficialia statistika, jauniausias savižudžio amžius yra 10 metų, o suicidiškas elgesys labiau būdingas 15 – 17 metų paaugliams. Duomenys rodo, kad nepilnamečiai vaikai dažniau žudosi kaime, negu mieste.⁶⁷ Tai galima paaiškinti tuo, kad kaimo tipo gyvenvietėse Lietuvoje gyvena tik šiek tiek daugiau nei 30 proc. visų šalies gyventojų, kuriose žmonės tarpusavyje bendrauja daug artimiau nei mieste.⁶⁸ Todėl remiantis D. Gailiene, kuri teigia, kad viena savižudybė paveikia mažiau kaip 10 asmenų iš artimiausios socialinės aplinkos⁶⁹ galime manyti, kad vaikų savižudybes sąlygoja juos supanti aplinka.

Apibendrinami galime formuluoti, kad vaikų savižudybės yra viena iš deviantinio elgesio apraiškų. Nors Lietuvoje matome vaikų savižudybių skaičiaus mažėjimą, tačiau būtina susirūpinti tuo, kad žymiai daugiau vaikų galvoja bei bando nusižudyti. Tai yra pagrindiniai savižudybių ženklai, į kuriuos reikia atkreipti dėmesį. Nerimą kelia ir tai, kad šalyje jaunėja savižudžių vaikų amžius.

2.3. Nepilnamečių nusikalstamumas

Pateikdami šiuolaikinio nusikalstamumo sampratą prof. habil. dr. J. Galinaitytė ir dr. T. Rudzkiš išskiria kriminologų grupę, kurie nusikalstamumą aiškina kaip visuomenei keliantį pavojų, nuo priimtinių socialinių normų nukrypstantį elgesį, kuris jungia visas deviantinio elgesio rūšis: narkomaniją, alkoholizmą, savižudybes, prostituciją ir pan. Kad nusikalstamumas yra neatsiejama deviantinio elgesio dalis, nes juos nulemia bendri socialiniai determinantai teigia ir

⁶⁷ Lietuvos vaikai. Sveikata. *Statistikos Departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.* http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/LT%20Vaikai_Sveikata.doc(2007-08-13).

⁶⁸ Kvieskienė.G. Socializacija ir vaiko gerovė. – Vilnius: VPU, 2003. P. 144.

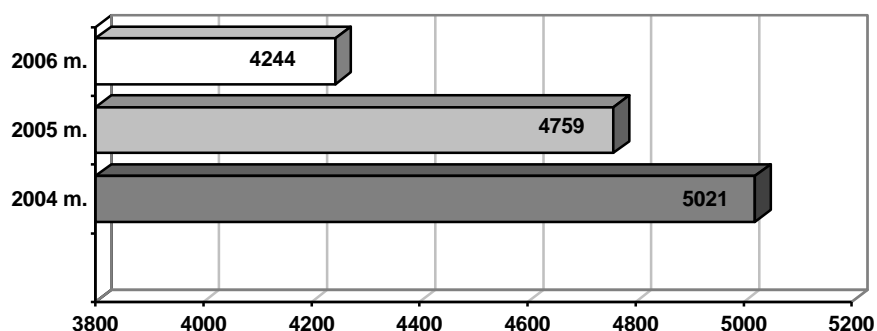
⁶⁹ Gailienė D. Jie neturėjo mirti. Savižudybės Lietuvoje. –Vilnius: Tyto Alba, 1998 P. 52.

nukrypstančio elgesio teorija.⁷⁰ Taigi matome, kad deviantinis elgesys yra tarpusavyje susijęs su nusikalstamumu, todėl tikslinga atskleisti nepilnamečių nusikalstamumą Lietuvos visuomenėje.

Pastaruoju metu Lietuvoje yra susidariusi gana sudėtinga kriminogeninė padėtis. Kaip ir daugelyje pasaulio valstybių, mūsų šalyje nepilnamečių nusikalstamumas yra viena iš aktualiausių problemų, atspindintis netolimos ateities bendrąjį suaugusiųjų nusikalstamumą. Tai yra vienas didžiausių bendro nusikalstamumo didėjimo variklių, nes pirma: jis sudaro žymią bendro nusikalstamumo dalį, antra: jis yra prognostinis būsimo nusikalstamumo modelis – nemaža dalis nusikaltusių jaunuolių ir ateityje gali elgtis priešingai visuomenėje vyraujančioms normoms.⁷¹

Pasak G. Sakalausko, Lietuvoje, kaip ir įvairiose Europos šalyse, atlikti jaunimo latentinio nusikalstamumo kriminologiniai tyrimai duoda pagrindo teigti, jog didžioji dalis jaunuolių savo brendimo metais elgiasi nusikalstamai.⁷² Nepilnamečių padarytų nusikalstamų veikų skaičius 2004 – 2006 m. pateikti 4 paveiksle.

4 pav. *Nepilnamečių padarytų nusikalstamų veikų arba jiems dalyvaujant skaičius 2004 – 2006 m.*⁷³

Pasitelkus 2004 – 2006 metų kriminologinės statistikos duomenis matome, kad pastaraisiais metais nepilnamečių padarytų nusikalstamų veikų skaičius po truputį mažėja. Tai rodo sąlyginį nepilnamečių nusikalstamumo stabilizavimąsi.

Remiantis Lietuvos viešosios policijos duomenimis, vaikų padarytų nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų analizė rodo, kad nepilnamečių nusikaltimai sudaro maždaug 15,1 proc. visų padarytų nusikaltimų,⁷⁴ o išaiškinti jų padaryti nusikaltimai 15 – 19 procentų. Tokia procentinė

⁷⁰ Galinaitytė J., Rudzkis T. Šiuolaikinės nusikastamumo sampratos problema // Jurisprudencija. 2005, T. 70(62), P. 135.

⁷¹ Sakalauskas G. Vaikų ir jaunimo nusikalstamumas // Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 2001. – Vilnius: Jungtinių Tautų Vystymo Programa, 2001. P. 79.

⁷² Sakalauskas G. Nusikalstamumas// Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1999. – Vilnius: Jungtinių Tautų Vystymo Programa, 1999. P. 145.

⁷³ Kriminologinė statistika. Ištirta nusikalstamų veikų, padarytų nepilnamečių arba jiems dalyvaujant. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras* <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus6.htm> (2007-08-10).

⁷⁴ Vaikų nusikalstamumas. *Lietuvos viešoji policija*. http://www.policija.lt/viesoji/index.php?page_id=63 (2007-11-15).

dalį lyg ir nėra labai didelė, tačiau būtina atsižvelgti į tai, kad nepilnamečiai yra nedidelė dalis visų šalies gyventojų. Jie sudaro tik apie 6 proc. visų Lietuvos gyventojų.⁷⁵ Todėl manoma, kad nepilnamečiai, lyginant su suaugusiais, nusikalsta dažniau.

Analizuojant nepilnamečių nusikalstamumą šalyje, pastebimos ir kitos neigiamos tendencijos. Pasak sociologės M. Sniečkutės, viena akivaizdžiausių Lietuvos nepilnamečių nusikalstamumo tendencijų – mažėjantis nusikaltėlio amžius.⁷⁶ Remiantis Statistikos departamento prie LR Vyriausybės duomenimis, šalyje daugėja jaunesnio 14 – 15 metų amžiaus nusikaltusių nepilnamečių.⁷⁷ 2006 m. jie sudarė 30 procentų, 2005 m. – 29, 2004 m. – 28 procentus visų nusikaltusių nepilnamečių.⁷⁸ Taip pat būtina pabrėžti, kad kasmet maždaug 1000 – 1200 mažamečių (iki 14 metų) padaro nusikalstamas veikas, kurie nėra sulaukę Baudžiamajame kodekse numatyto minimalaus baudžiamosios atsakomybės amžiaus.⁷⁹ Pagal LR baudžiamojo kodekso 13 straipsnį nepilnamečių atsakomybė atsiranda nuo 16 metų, o tam tikrais kodekso numatytais atvejais nuo 14 metų.⁸⁰ 2006 m. užregistruoti 893 nusikalstamas veikas padarę vaikai iki 14 metų, kuriems nebuvo taikoma baudžiamoji atsakomybė (t.y. 95 mažiau nei 2005 m.). Tarp tokių nusikalstusių vaikų daugiausia – vaikinai.⁸¹

Kita akivaizdi problema - sunkėjantis nepilnamečių padarytų nusikaltimų pobūdis. Iš visų nepilnamečių padarytų nusikalstamų veikų nusikaltimai sudaro 90 procentų. Vis dažniau šalyje vaikai iki 18 metų padaro sunkius ir labai sunkius nusikaltimus. 2005 m. nepilnamečių sunkūs ir labai sunkūs nusikaltimai sudarė 7 proc., 2006 – 8 proc. Daugėja ir smurtinių nusikaltimų skaičius. 2006 m. nepilnamečiai įvykdė 28 nužudymus t.y. 6 daugiau nei 2005 m., 20 išžaginimų ir pasikėsinimų t.y. 7 daugiau nei 2005 m. Nepilnamečiai, kaip ir suaugusieji, dažniausiai padaro turtinio pobūdžio nusikalstamas veikas. Pusė visų vaikų padarytų nusikaltimų sudaro vagystės. Daugiausia nepilnamečių įvykdytų vagysčių yra įsilaužiant į gyvenamąsias patalpas bei automobilių vagystės.⁸²

Pažymėtina ir kita neigiama tendencija – sistemingai daugėja vaikų padarytų pakartotinių nusikaltimų, kurie sudaro du penktadalius bendro visų nepilnamečių vaikų padarytų

⁷⁵ Drakšas R. Svarbesni nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės klausimai. – Vilnius: Eugrimas, 2005. P. 11.

⁷⁶ Sniečkutė M. (2000). Nepilnamečių nusikalstamumas ir šeima. *Sociumas*.

<http://www.sociumas.lt/Lit/Nr16/nepilnameciai.asp> (2007-08-14).

⁷⁷ Lietuvos vaikai. Nepilnamečių nusikalstamumas. *Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės*.

http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/LT_vaikai_Nusikalst.doc (2007-08-13).

⁷⁸ Nusikalstamumas ir teisės saugos institucijų veikla, 2006. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2007. P.30.

⁷⁹ Žukauskienė R. Kriminalinio elgesio psichologija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006. P. 313-314.

⁸⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas//Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.

⁸¹ Nusikalstamumas ir teisės saugos institucijų veikla, 2006. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2007. P.30.

⁸² Ten pat.

nusikaltimų skaičiaus.⁸³ Kriminologai pabrėžia, kad pakartotinius teisėtvarkos pažeidimus sąlygoja iš esmės tie patys nepalankūs faktoriai, kurie nulėmė ankstesnį paauglio elgesį.⁸⁴

Šiuolaikiniam nepilnamečių nusikalstamumui būdinga ir tai, kad jis yra grupinis. Pasiteklus Statistikos departamento prie LR Vyriausybės 2004-2006 metų duomenis, matome, kad nepilnamečiai grupėse padarė 2004 m. 2327 nusikaltimus, 2005 m. – 2180, 2006 m. – 1844 nusikaltimus.⁸⁵ Palyginus šiuos duomenis su bendru kiekvienais metais užfiksuotu nusikaltimų skaičiumi, galima teigti, kad beveik puse nusikaltimų nepilnamečiai padaro grupėse. Anot R. Drakšo, grupinius nusikaltimus nepilnamečiai daro:

1. veikdami su nepilnamečių asmenų grupėmis;
2. veikdami su nepilnamečių grupėmis, kuriose yra vienas ar keli suaugusieji;
3. veikdami su suaugusiųjų grupėmis, kuriose dalyvauja vienas ar keli nepilnamečiai.⁸⁶

Būtina pažymėti, kad oficialios statistikos duomenys, apibūdinantys nepilnamečių nusikalstamumą, yra gana netikslūs. Nemažai nepilnamečių padaromų nusikaltimų lieka latentiški, nes tais atvejais, kai tokios veikos didelės žalos nepadaro, o nuo jų nukenčia nepilnamečio tėvai, giminės, šiaip artimi žmonės, apie jas policijai pranešama labai retai.⁸⁷ Tai patvirtina ir 1997 m. Lietuvoje atlikti kriminologiniai tyrimai, kurie parodė, kad daugiau kaip du trečdaliai respondentų būdami paaugliai yra padarę administracinį teisės pažeidimą ar nusikaltimą, bet nebuvo nubausti dėl įvairių priežasčių: nebuvo sulaukę baudžiamosios atsakomybės amžiaus, susitaikė su nukentėjusiuoju, įvyki „užglaistė“ tėvai ir pan.⁸⁸

Apibendrinant vaikų nusikalstamumo padėtį Lietuvoje, galima teigti, kad nepilnamečių nusikalstamumas yra vienas iš rodiklių, bylojantis apie deviacinę šalies būseną. Nors oficialūs duomenys rodo sąlyginę nepilnamečių nusikalstamumo stabilizavimąsi, tačiau nerimą kelia šalyje pastebimos neigiamos tendencijos, kurios tiesiogiai susijusios su nepilnamečių vaikų nusikalstamumu.

⁸³ Žukauskienė R. Kriminalinio elgesio psichologija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006. P. 48.

⁸⁴ Drakšas R. Svarbesni nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės klausimai. – Vilnius: Eugrimas, 2005. P. 12.

⁸⁵ Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla. 2006. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2007. P. 30.

⁸⁶ Drakšas R. Svarbesni nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės klausimai. – Vilnius: Eugrimas, 2005. P. 12.

⁸⁷ Kriminologija / red. Bluvšteinas J. – Vilnius: Pradai, 1994. P. 199.

⁸⁸ Sakalauskas G. Nusikalstamumas// Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1999. – Vilnius: Jungtinių Tautų Vystymo Programa, 1999. P. 145.

2.3.1. Nepilnamečių nusikalstamos veikos, susijusios su alkoholio vartojimu

Neatskiriama nusikalstamumo palydovė, o daugeliu atvejų tiesioginė priežastis – girtavimas. Nors Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo pagrindinis tikslas yra – mažinti bendrąjį alkoholio suvartojimą, jo prieinamumą, ypač nepilnamečiams⁸⁹, tačiau kasmet fiksuojamas vis didėjantis paauglių nusikaltimų skaičius, kuris siejamas su alkoholio vartojimu. Remiantis Statistikos departamento prie LR Vyriausybės duomenimis, nepilnamečiai įtariami (kaltinami) padarė 2004 m. - 696, 2005 m. – 674, 2006 m. – 698 nusikalstamas veikas būdami neblaivūs.⁹⁰

I. Leliūgienė, analizuodama paauglių deviantinį elgesį, pažymi, kad alkoholizmo pasekmės yra nusikaltimų darymas. Pasak minėtos autorės, šio santykio pagrindas yra savikontrolės silpnėjimas, dėl kurios atsiranda nepilnamečių alkoholio vartojimo ir nusikaltimų sąveika, kuri gali pasireikšti įvairiai:

- girtuokliavimas padeda formuotis kriminalinei situacijai;
- dauguma nepilnamečių nusikaltimus padaro būdami neblaivūs ir tai sąlygoja, kad apsvaigimas nepaiso socialiai palaikomo elgesio normų;
- daug nusikaltimų nepilnamečiai padaro siekdami įsigyti alkoholinių gėrimų;
- alkoholio vartojimas padeda formuotis motyvams ir idėjoms, kaip padaryti įvairius nusikaltimus. Kriminologijoje tai vadinama „girta motyvacija“;
- girtuokliavimas veikia kaip priemonė nepilnamečiams prisijungti prie bendraamžių, praktikuojančių antisuomeninį elgesį grupėse;
- girtuokliavimas yra priemonė įtraukti nepilnamečius į nusikalstamą veiklą, kurią organizuoja suaugusieji.⁹¹

2.3.2. Nepilnamečių nusikalstamos veikos, susijusios su disponavimu narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis

Nusikalstamas elgesys dažnai būna susijęs ir su narkotikų vartojimu. Pasak doktoranto A. Kestenio, narkomanijos kaip kriminogeninio veiksnio svarba visiškai akivaizdi ir sietina ne tik su nusikaltimais arba kitais teisės pažeidimais, kurių dalykas yra narkotinės ar psichotropinės medžiagos, bet ir su nusikalstamumu apskritai. Minėtas autorius, analizuodamas narkomanijos ir

⁸⁹ Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymas//Valstybės Žinios. 1995, Nr. 44 – 1073.

⁹⁰ Lietuvos vaikai. Nepilnamečių nusikalstamumas. *Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės*. http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/LT_vaikai_Nusikalst.doc?PHPSESSID=c4a90267a930f6a52a0d0822c906a3f4 (2007-08-13).

⁹¹ Leliūgienė I. Socialinė pedagogika. – Kaunas: Technologija, 2003. – P. 142.

nusikalstamumo tarpusavio sąveiką, išskiria modelius priežastiniams narkotinių medžiagų vartojimo ir nusikalstamo elgesio ryšiams paaiškinti:

1) *Narkotikų vartojimas skatina nusikalstamą veiklą.*

Narkotikų vartojimas skatina nusikalstamą veiklą dėl psichofarmacinių narkotikų savybių, ekonominės motyvacijos, kylančios dėl poreikio gauti narkotikų, arba „sisteminio smurto“, susijusio su neteisėta narkotikų rinka.

2) *Nusikaltimų darymas skatina narkotikų vartojimą.*

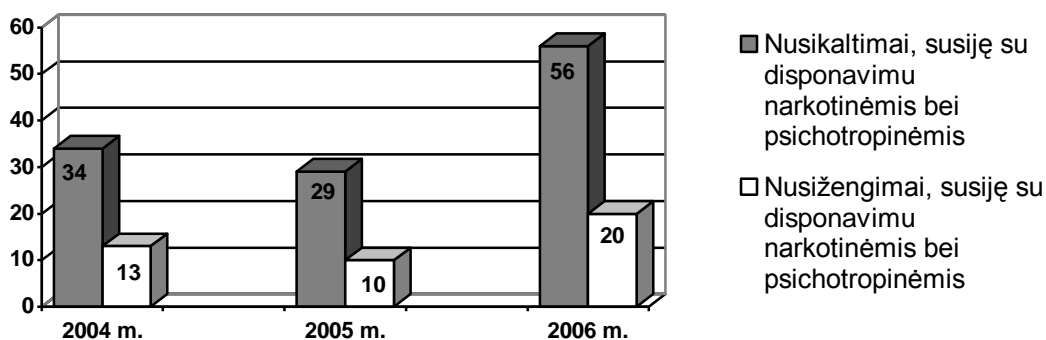
Pagal šį modelį narkotikus dažniau vartoja vadinamieji deviantiniai asmenys, linkę pažeisti visuotinai priimtas elgesio normas ir dažniau pasirenkantys tam tikrą nukrypstančio elgesio formą arba susiduriantys su tam tikromis socialinėmis situacijomis arba subkultūromis, kuriose narkotikų vartojimas yra skatinamas arba bent jau toleruojamas.

3) *Ryšiai tarp narkotikų vartojimo ir nusikalstamo elgesio yra paaiškinami visuma bendrų priežasčių.*

Bendrų priežasčių modelio šalininkai postuluoja, kad narkotikų vartojimas ir nusikaltimų darymas susiję ne tiesioginiais priežastiniais ryšiais, o greičiau yra bendros šių fenomenų priežastys. Narkotikų vartojimas paprastai pasireiškia kaip vienas iš tam tikrų elgesio formų grupių, specialioje literatūroje apibrėžiamų kaip probleminis elgesys ar bendra deviacija.⁹²

Lietuvoje nerimą kelia sparčiai augantis nepilnamečių padarytų nusikaltimų, siejamų su psichotropinėmis bei narkotinėmis medžiagomis, skaičius. Duomenys pateikti 5 paveiksle.

5 pav. Užregistruota nepilnamečių padarytų nusikaltimų ir nusižengimų, susijusių su disponavimu narkotinėmis bei psichotropinėmis medžiagomis skaičius 2004 – 2006 m.⁹³

⁹² Kestenis A. Narkomanija kaip visuomenės saugumo problema // Jurisprudencija. 2002, T. 29(21), P. 111-114.

⁹³ Lietuvos vaikai. Nepilnamečių nusikalstamumas. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/LT_vaikai_Nusikalst.doc?PHPSESSID=c4a90267a930f6a52a0d0822c906a3f4 (2007-08-13).

Remiantis Statistikos departamento prie LR Vyriausybės 2004-2006 metų duomenimis, galima teigti, kad Lietuvoje daugėja nepilnamečių padarytų nusikaltimų ir nusižengimų, susijusių su disponavimu narkotinėmis bei psichotropinėmis medžiagomis skaičius. Atsižvelgiant į bendrą šalies daromų nepilnamečių nusikaltimų skaičių⁹⁴ (2004 m. – 5021, 2005 m. – 4759 ir 2006 m. – 4244) matome, kad nusikaltimų ir nusižengimų, susijusių su disponavimu narkotinėmis bei psichotropinėmis medžiagomis yra palyginti nedaug. Tačiau būtina atkreipti dėmesį į tai, kad kiekvienais metais tokių nusikaltimų ir nusižengimų skaičius vis didėja.

Apibendrinami galime teigti, kad alkoholio bei narkotikų vartojimas daug įtakoja kitą su tuo susijusių deviantinio elgesio formą – nusikalstamumą. Atsižvelgdami į bendrą šalies nepilnamečių nusikalstamumo skaičių matome, kad nusikaltimų bei nusižengimų, siejamų su alkoholio bei narkotinių medžiagų vartojimu, yra žymiai mažiau. Todėl galime manyti, jog alkoholio bei narkotikų vartojimo poveikis arba ilgalaikio vartojimo padariniai didina nepilnamečių polinkį nusikalstamam elgesiui.

⁹⁴ Kriminologinė statistika. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus6.htm> (2007-08-10).

3. ŠEIMOS ĮTAKA NEPILNAMEČIŲ DEVIANTINIO ELGESIO FORMAVIMUISI

3.1. Šeimos tipas ir aplinka

Daugelio autorių duomenimis, paauglių deviantinis elgesys formuojasi socializacijos procese, kuriame elgesio nukrypimus lemia tiek biologinės, tiek socialinės priežastys. Pasak G. Valicko, nepageidautinas vaikų elgesys gali atsirasti dėl įvairiausių socializacijos proceso defektų, kuriuos gali nulemti patys įvairiausi faktoriai:

1. auklėjimo klaidos šeimoje;
2. atstūmimas ir izoliacija bendraamžių grupėje;
3. nesėkmės ir neigiamų vertinimų dominavimas mokykloje;
4. visuomenės informavimo priemonėse demonstruojamas smurtas bei prievarta;
5. vaiko kognityvinės brandos sutrikimai ir pan.⁹⁵

Akivaizdu, kad deviantinis elgesys formuojasi socializacijos procese, kuriam įtakos turi šeima, mokykla, žiniasklaida, asmeninės savybės ir t.t. Nors sunku pasakyti, kuris iš šių faktorių daugiausia įtakoja nepilnamečių deviantinio elgesio formavimąsi, tačiau remiantis moksline literatūra tenka pripažinti, kad tai yra šeima.

Šeima – svarbiausia terpė, kurioje vaikas gali sėkmingai augti ir vystytis. Nuo pat pirmųjų kūdikio gyvenimo akimirkų prasideda jo socializacijos procesas, kurį galima apibūdinti kaip egzistuojančių elgesio normų ir vertybių sistemų, socialinių vaidmenų perėmimą bei atgaminimą asmenybės veiklos ir bendravimo metu.⁹⁶ Todėl daugelis autorių pažymi, kad šeima yra pirmoji ir svarbiausia aplinka, perteikianti tam tikrus elgesio modelius, kuriuos įsisąmonina ir perima vaikas.

Teisės sociologas V. Šlapkauskas, analizuodamas visuomenės deviacijas pažymi, kad šeima yra toks institutas, kuris gali padaryti ir daugiausia žalos vaiko socializacijai.⁹⁷ Iš nepalankių asmenybės formavimosi sąlygų šeimoje dažniausiai išskiriamos šios: nedarni ir nepilna šeima, alkoholio ir narkotikų vartojimas šeimoje, emocinių ryšių tarp tėvų ir vaikų nepastovumas, emocinė deprivacija, žiaurumas šeimoje ir pan. Visi minėti veiksniai gali pasireikšti ir atskirai, ir kartu. Akivaizdu kad, kuo daugiau nepalankių veiksnių vienu metu veikia asmenybę, tuo didesnė elgesio nukrypimų bei įvairių psichologinių problemų tikimybė.⁹⁸ Todėl šiame skyriuje siekiama išanalizuoti šeimos tipą ir aplinką, kuri labiausiai įtakoja nepilnamečių deviantinio elgesio formavimąsi.

⁹⁵ Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997. P. 14.

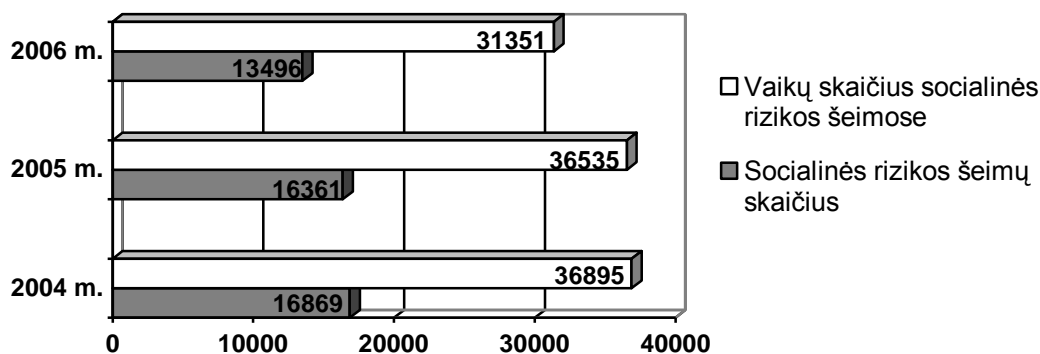
⁹⁶ Sakalauskas G. Vaiko teisių apsauga Lietuvoje. – Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2000. P. 21.

⁹⁷ Šlapkauskas V. Teisė sociologijos pagrindai. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004. P. 520-521.

⁹⁸ Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997. P. 16.

Daugelis autorių, analizuodami paauglių nukrypstantį socialinėms normoms elgesį, kalba apie probleminių, asocialių šeimų įtaką. Šiame darbe remiamasi socialinės rizikos šeima, kuri 2006 m. sausio 19 d. priimtame Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatyme Nr. X-493 įvardijama kaip šeima, kurioje augs vaikai iki 18 metų, ir kurioje bent vienas iš tėvų piktnaudžiauja alkoholiu, narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, dėl socialinių įgūdžių stokos nemoka ar negali tinkamai prižiūrėti vaikų, naudoja prieš juos psichologinę, fizinę ar seksualinę prievartą, gaunamą valstybės paramą panaudoja ne šeimos interesams ir todėl išskyla pavojus vaikų fiziniam, protiniam, dvasiniam, doroviniam vystymuisi bei saugumui.⁹⁹ Duomenys apie socialinės rizikos šeimas ir jose augančius vaikus atsispindi 6 paveiksle.

6 pav. Socialinės rizikos šeimų ir jose augančių vaikų skaičius 2004 – 2006 m.¹⁰⁰

Pasitelkus Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos pateiktais duomenimis matome, kad tokių šeimų ir jose auginamų vaikų skaičius Lietuvoje palaipsniui mažėja. Tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, kokiomis aplinkos sąlygomis augs šių šeimų vaikai. Remdamiesi „Darbo su socialinės rizikos šeimomis metodine rekomendacija“ matome, kad Lietuvoje yra išskiriami šie socialinės rizikos šeimų tipai:

- vienas arba abu tėvai turi žalingų įpročių – vartoja kvaišalus, demonstruoja palaidą seksualinį elgesį, lošia azartinius žaidimus;
- vienas ar abu tėvai grasina ar naudoja fizines bausmes kaip pagrindinę disciplinos priemonę. Vaikai gali būti fizinio smurto liudininkais arba priversti dalyvauti baudžiant brolius ir seseris, arba gyvena baimėje dėl galimų agresijos protrūkių;
- vienas arba abu tėvai naudoja vaikus kaip savo nuosavybę, kurios pagrindinis

⁹⁹ Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas//Valstybės žinios. 2006, Nr. 17-589.

¹⁰⁰ Socialinis pranešimas 2006-2007 m. *Socialinės apsaugos ir darbo ministerija*. <http://www.socmin.lt/index.php?1914964303> (2007-09-18).

tikslas - tenkinti tėvų fizinius ir emocinius poreikius (pvz., depresiška mama niekur neleidžia vaiko, nes jai liūdna vienai);

- vienas arba abu tėvai netenkina arba grasina netenkinti vaiko gyvybiškai svarbių poreikių (maistu, apranga, sveikata);
- vienas arba abu tėvai naudoja stiprią autoritarinę kontrolę, kaip auklėjimo priemonę;
- šeima fanatiškai seka tam tikrais tikėjimais ar stereotipais (religiniais, finansiniais, politiniais ir pan.), besąlygiškai reikalaujama vaiko paklusimo.¹⁰¹

Reikia pripažinti, kad Lietuvoje didžioji dalis šeimų patenka į socialinės rizikos šeimų sąrašą dėl girtavimo, tėvystės įgūdžių stokos (nepriežiūros) bei tėvų prievartos prieš vaikus.¹⁰² Tai rodo, kad dauguma mūsų visuomenės vaikų auga šeimose, kuriose nuolat vyrauja nepriimtinas, deviantinis tėvų elgesys.

Iš bendro pateikto socialinės rizikos šeimų skaičiaus 2004 metais 71,8 proc. šeimų įrašytos į socialinės rizikos šeimų sąrašą dėl girtavimo ir psichotropinių medžiagų vartojimo, (jose augantys vaikai – 72,2 proc.)¹⁰³ 2005 metais – 73,8 proc. (jose augantys vaikai 73,3 proc.)¹⁰⁴ 2006 metais – 60 proc. (jose augantys vaikai 53 proc.).¹⁰⁵ Mokslinėje literatūroje alkoholio šeima dažnai apibrėžiama kaip disfunkcinė šeima, kurioje šeimos nariai tampa priklausomi nuo alkoholio lygiai taip pat, kaip ir geriantysys. Todėl šiuo atveju šeima vadinama priklausoma nuo alkoholio šeima, kurioje pažeidžiamiausi – jose augantys vaikai. Nustatyta, kad alkoholikų vaikai dažniausiai jaučia kaltę, nerimą, pyktį, būna sutrikę, nesugeba išlaikyti artimų santykių su aplinkiniais, serga depresija, būdingas delinkventinis elgesys, nesėkmės mokykloje, draugų atstūmimas, įvairūs fiziniai skausmai (galvos, skrandžio ir t.t.), alkoholio ir kitų narkotikų vartojimas, agresija, suicidinės mintys ir pan. Tai rodo, kad alkoholio šeimoje augančiam vaikui nėra lengva prisitaikyti prie jį supančios aplinkos, todėl dažniausiai jie pasirenka tokius elgesio modelius, kurie padeda jam prisitaikyti prie esamos situacijos, išgyventi įtampoje, kuri nuolatot jaučiama alkoholio šeimoje.¹⁰⁶

¹⁰¹ Darbo su socialinės rizikos šeimomis metodinės rekomendacijos. Patvirtinta Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2003m. gruodžio 17 d. įsakymu Nr. A1-207. *Socialinės apsaugos ir darbo ministerija*. <http://www.nplc.lt/aukos/informacija/t-aktai/isak/SADM-isak-20031217-NrA1-207.pdf> (2007-08-26).

¹⁰² Socialinis pranešimas 2005-2006. *Socialinės apsaugos ir darbo ministerija*. P.88. <http://www.socmin.lt/index.php?1914964303> (2007-09-17).

¹⁰³ Socialinis pranešimas 2003. *Socialinės apsaugos ir darbo ministerija*. P. 109. <http://www.socmin.lt/index.php?1914964303>(2007-09-17).

¹⁰⁴ Socialinis pranešimas 2004. *Socialinės apsaugos ir darbo ministerija*. P.109. <http://www.socmin.lt/index.php?1914964303>(2007-09-17).

¹⁰⁵ Socialinis pranešimas 2006-2007 m. *Socialinės apsaugos ir darbo ministerija*. P. 108. <http://www.socmin.lt/index.php?1914964303> (2007-09-18).

¹⁰⁶ Kubilienė N. Vaiko socialinės adaptacijos problemos augant nuo alkoholio priklausomoje šeimoje // Socialinis darbas. Mokslo darbai. 2004, Nr. 3 (2). P. 51-52.

Skaudžiausia tai, kad dėl tėvystės įgūdžių stokos šie vaikai yra visiškai neprižiūrimi, jais nesirūpinama, paliekami likimo valiai. Nors tokiose šeimose vaikas turi tėtį ir mamą, tačiau jų buvimas nesuteikia jam psichologinio artumo, meilės bei šilumos. Tai sąlygoja emocinį atstūmimą, kuris gali sukelti įvairius vaiko elgesio sutrikimus. Pasak V. Vaitekonienės, emocinis atstūmimas vaikui gali sukelti tokias neigiamas pasekmes:

1. padidėjusią priklausomybę;
2. agresyvumą;
3. emocinį nejautrumą;
4. sumenkėjusį savęs vertinimą;
5. neigiamą pasaulio sampratą;
6. emocinį nestabilumą.¹⁰⁷

Sunku pasakyti, kiek Lietuvoje yra vaikų, patyrusių prievartą ar smurtą šeimoje. Informaciją apie vaikų patiriamą prievartą kaupia ir saugo sveikatos priežiūros įstaigos, policija, teismai, savivaldybių vaiko teisių apsaugos tarnybos ir kt., kurių turima informacija yra labai įvairi ir netiksli. Todėl Lietuvos oficiali statistika neatskleidžia realios prievartos prieš vaikus situacijos. Remiantis Statistikos departamento prie LR Vyriausybės duomenimis,¹⁰⁸ dažniausiai šeimose vaikai patiria fizinį smurtą, rečiau psichologinį bei seksualinį. Nustatyta, kad visos smurto rūšys, naudojamos vaiko atžvilgiu, sukelia neabejotinai intensyviai, ilgalaikes ir asmenybės raidą ardančias pasekmes. Vaikai, ypač prievartauti pačių artimiausių žmonių, visą likusį gyvenimą patiria sunkumų bendraudami su kitais žmonėmis. Todėl dažnai jie menkai suvokia savo vertę, turi iškreiptą vertybių sistemą, o neretai ir patys naudoja prievartą kaip santykių palaikymo būdą. Įvairūs mokslinės literatūros šaltiniai dažniausiai įvardija tokias vaikų patirtos prievartos pasekmes:

1. Elgesio problemos, pasireiškiančios bėgimais iš namų, vagystėmis, piktnaudžiavimu kvaišalais bei pamokų praleidimu.
2. Generalizuotas nerimas, pasireiškiantis pasitikėjimo stoka, išsiblaškimu, menku savo tapatumo suvokimu bei sunkumais moksle.
3. Depresija, pasireiškianti apatija, socialine izoliacija, nuovargiu bei žemu savęs vertinimu.
4. Sutrikęs prisitaikymas, kuriam būdingas kraštutinis ir amžiui nebūdingas piktnaudžiavimas alkoholiu, blogas elgesys mokykloje, jausmų nesuvokimas, valgymo sutrikimai.

¹⁰⁷ Vaitekonienė V. Vaikų agresyvaus ir delinkventinio elgesio psichologinės priežastys. Ryšys tarp delinkventinio elgesio ir šeimos įtakos. Delinkventinio elgesio prevencijos principai//Nepilnamečių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga. – Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2002. P. 27-28.

¹⁰⁸ Lietuvos vaikai. *Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės*. http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/LT_Vaikai_teminės%20lentelės_Soc_aps.doc (2007-10-28).

5. Bejėgiškumas, kurį atspindi mintys apie savižudybę ar žmogžudystę, nuolatiniai konfliktai su artimaisiais, sunkumų (problemų) neigimas.

6. Toksinių ir psichoaktyvių medžiagų vartojimas.¹⁰⁹

I. Leliūgienė prie socialinės rizikos šeimų priskiria ir nepilnas šeimas.¹¹⁰

Remdamasi praktiniais stebėjimais J. Litvinienė nepilną šeimą, apibūdina kaip šeimą kurioje yra vaikai, bet nėra vieno iš gimdytojų – tėvo arba motinos. Anot šios autorės, dažniausiai nepilnų šeimų atsiradimo priežastys yra:

- tėvų skyrybos;
- nesantuokinio vaiko gimimas;
- vieno iš gimdytojų mirtis.¹¹¹

Lietuvoje sunku tiksliai nustatyti, kiek yra iš viso nepilnų šeimų. Šiuo metu visuomenėje ypač paplito neįregistruotos santuokos, kuriose motina kartu gyvena su savo draugu (sugyventiniu) ir jose auga vaikai. Tačiau oficialiai tokia šeima pripažįstama kaip nepilna, kurios viena iš atsiradimo priežasčių – nenoras prarasti valstybės teikiamos socialinės pašalpos vienišoms mamoms.¹¹²

Daugelis autorių pažymi, kad nepilna šeima yra nepalanki asmenybės formavimosi sąlyga. Šeimos pokytis, nulemtas tėvų skyrybų yra vienas iš dažniausių vaikui ir paaugliui streso sukeliančių įvykių šeimoje. Išsiaiškinta, kad po tėvų skyrybų labiau padažnėja berniukų asocialus elgesys nei mergaičių. Tačiau reikia pripažinti, kad vaikų elgesio problemos prasideda dažnai dar iki skyrybų, nes tas laikotarpis šeimose didina vaikų asocialaus elgesio tikimybę ir stiprėjimą. Pasak R. Žukauskienės, jeigu tėvų skyrybos įvyksta, kai vaikai yra dar tik paauglystės pradžioje, apytikriai 11 – 13 metų, tai vaiko elgesys pablogėja daug labiau nei tada, kai vaikas yra jaunesnis arba vyresnis.¹¹³

Prie rizikos šeimų priskiriama ir nedarni šeima. Remiantis sociologinio tyrimo „Delinkventai Lietuvos mokyklose“ duomenimis¹¹⁴ daugiau nei trečdalis vaikų, pasižyminčių asocialiu elgesiu yra iš nedarnių šeimų. Tai konfliktinė šeima, kurioje yra sutrikę tarpusavio santykiai tarp tėvų, kurie neišspręsdami savo problemų į tai įtraukia ir savo vaikus. Tokiose šeimose žymiai dažniau vaikams yra modeliuojamas netinkamas elgesys. Todėl tėvai nėra pavyzdys formuojant vaikui socialiai priimtinus įgūdžius.¹¹⁵ Pasak K. Miškinio, tokių šeimų

¹⁰⁹ Sruoga V., Jakubkaitė B. Emocinė, fizinė ir seksualinė prievarta prieš vaikus. – Vilnius: Adomo Jakšto spaustuvė, 2002. P. 9.

¹¹⁰ Leliūgienė I. Socialinė pedagogika. – Kaunas: Technologija, 2003. P. 305.

¹¹¹ Litvinienė J. Šeima – vaiko ugdymo institucija. – Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2002. P. 17-21.

¹¹² Leliūgienė I. Socialinė pedagogika. – Kaunas: Technologija, 2003. – P. 297.

¹¹³ Žukauskienė R. Kriminalinio elgesio psichologija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006. P. 260.

¹¹⁴ Dobrynas A. Poviliūnas A., Tureikytė D. ir kt. Delinkventai Lietuvos mokyklose. Sociologinis tyrimas. – Vilnius: VPU, 2004. P. 13.

¹¹⁵ Šeima ir tėvų globos netekusio vaiko raida. – Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2007. P. 19.

vaikai būna ne itin savarankiški, silpnavaliai, pasyvūs, sunkiai prisitaikantys prie bendraamžių. Pažymima, kad nuolatiniai tėvų kivirčiai bei nesutarimai nesudaro sąlygų tvirtėti vaikų valiai, iškraipo jų dorovines orientacijas.¹¹⁶ V. Aramavičiūtė tyrinédama nedarnią šeimą nustatė, kad nenormalių santykių šeimoje pasekmė - sutrikęs vaikų elgesys. Todėl dažniau nei kitų šeimų vaikai konfliktuoja su bendraamžiais bei suaugusiaisiais.¹¹⁷

Kadangi šio skyriaus pradžioje buvo kalbama apie šeimos tipą ir aplinką, kuri labiausiai įtakoja vaikų deviantinio elgesio formavimąsi, todėl toliau būtų tikslinga atskleisti jos įtaką nepilnamečių alkoholizmui, narkomanijai, savižudybėms bei nusikalstamumui.

Pasak I. Leliūgienės, yra keli šeimų tipai, kuriose vaikai pradeda vartoti alkoholinius gėrimus dažniau negu kitose šeimose. Tai konfliktinės (nedarnos) ir asocialios šeimos. Anot minėtos autorės, nedarniose šeimose yra iškreipiamas artimųjų suvokimas, šeimos nariai mato tik neigiamas savybes ir ketinimus. Todėl tokiose šeimose vaikai siekdami, kad tėvai nusileistų, dažnai pradeda vartoti alkoholį. Taip pat dažnai vaikai vartoja alkoholį ir iš asocialių šeimų, kurios yra nepakankamai apsirūpinusios materialiai, būdingas asocialus gyvenimo būdas. Tokių šeimų vaikai nėra kontroliuojami, neprižiūrimi, jaučia neatitikimą tarp to, kas yra sakoma ir kas yra daroma, dažnai patiria pavojų netgi savo namuose.¹¹⁸

Didžiulė šeimos įtaka pastebima ir nepilnamečių narkotinių medžiagų vartojimui. Pasak M. Černiauskiénės, vienas iš veiksnių, lemiančių narkotinių medžiagų vartojimą, yra nepilna šeima ir nuolatinis tėvų užimtumas. Tokioje šeimoje augantiems vaikams dažniausiai trūksta dėmesio arba atvirksčiai – skiriamas per didelis tėvų dėmesys ir globa.¹¹⁹

Nepilnamečių narkomanijai ir alkoholizmui plisti didelę įtaką turi ir šeimos, kuriose piktnaudžiaujama alkoholiu ir kitais narkotikais. Šių šeimų vaikai seka tėvų pavyzdžiu, todėl dažniau linkę piktnaudžiauti psichiką veikiančiomis medžiagomis.¹²⁰

Psichologės R. V. Pivorienės manymu, viena iš pagrindinių vaikų savižudybių priežasčių yra tėvų skyrybos, nepilna ar nedarni šeima bei labai griežti tėvai.¹²¹ Analizuojant užsienio literatūrą paaiškėjo, kad vaikų savižudybes lemia šeimoje esantys rizikos faktoriai. Jeigu šeimoje yra buvę savižudybių, labai tikėtina, kad tokių šeimų vaikai taip pat bus linkę į save žalojantį elgesį. Didesnė rizika yra, jeigu šeimoje žudėsi mama. Riziką padidina ir blogi, konfliktiški santykiai tarp tėvų ir vaikų. Tai yra dažniausiai kasdienybėje pasitaikanti priežastis,

¹¹⁶ Miškinis K. Šeima žmogaus gyvenime. – Kaunas: Aušra, 2003. P.37.

¹¹⁷ Šeima ir tėvų globos netekusio vaiko raida. – Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2007. P. 33.

¹¹⁸ Leliūgienė I. Socialinė pedagogika. – Kaunas: Technologija, 2003. P. 145-146.

¹¹⁹ Černiauskiénė M. Apie priklausomybę sukeliančias medžiagas ir jų vartojimo prevencija ugdymo institucijose. – Vilnius: UAB Efrata, 2001. P. 12.

¹²⁰ Davidavičienė A.G. Tėvams apie narkotikus. Kaip apsaugoti vaikus. – Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerija, 2001. P. 28.

¹²¹ Pivorienė R. V. (2002). Vaikų savižudybės. *Šiuolaikinės psichologijos centras*.
<http://media.search.lt/GetFile.php?OID=92987&FID=270129> (2007-10-29).

kuri gali sukelti savižudiško elgesio pasireiškimą.¹²² Nustatyta, kad net 80 proc. atvejų žudomasi dėl konfliktų šeimoje.¹²³

Pasak G. Kvieskienės, kas ketvirtą vaiką į nusikaltimą įtraukia suaugęs asmenys, o kas dešimtą – tėvai.¹²⁴ Taigi, šeima užima svarbią vietą vaikų nusikalstamumui. Todėl mokslinėje literatūroje yra išskiriamos kelios šeimų rūšys, įtakojančios vaikų nusikalstamą elgesį:

- tipinė tradicinė šeima, kurios vaikai dažniausiai nusikalsta atsitiktinai, dėl kitos aplinkos, draugų, kitų suaugusių neigiamos įtakos (10-15 proc.);
- šeima su tam tikra struktūrine ar kita deformacija, kurioje vaikams kriminogeninė grėsmė pusantrą, du kartus didesnė negu tipinėje šeimoje (60 proc.);
- šeima, kuriai būdinga visiška deformacija. Jose vaikams kriminogeninė rizika didžiausia.¹²⁵

Dauguma nepilnamečių teisės pažeidėjų kilę iš probleminių, asocialių šeimų, kuriose neužtikrinamos vaiko teisės į normalų fizinį, dvasinį, moralinį bei socialinį asmenybės ir individualybės vystymąsi. Prie probleminių šeimų priskiriamos šeimos, kuriose sprendžiant konfliktus dominuoja jėgos kultas, svaigalai arba šeimos, kurioms būdingas atmetinis požiūris į ateitį ir materialinis aprūpinimas yra gana žemas. Kartais net pati šeima gali įtraukti vaiką į nusikalstamą veiklą.¹²⁶ M. Sniečkutė, analizuodama nepilnamečių nusikalstamumą ir šeimą, teigia, jog egzistuoja du ryšio tarp nusikaltėlių tėvų ir jų vaikų deviantinio elgesio paaiškinimai. Pirma, nusikaltėliai tėvai vaikus augina žymiai skurdžiau, palyginus su kitais tėvais. Tai paaiškina, kad jie gauna mažus atlyginimus ir dažnai susiduria su nedarbo problema. Antra formuluotė remiasi tuo, kad nusikaltėlių tėvų elgesys daro blogą įtaką vaikams. Dažniausiai tėvai tiesiogiai neskatina savo vaikų nusikalsti, tačiau jų požiūris, vertybinė orientacija turi įtakos vaiko pasaulėžiūros susidarymui. Pasak minėtos sociologės, nepilnamečių nusikalstamumą gali įtakoti ne tik nusikalstamumas šeimose, bet ir nepilnos šeimos, dirbančios motinos, smurtas prieš vaikus.¹²⁷

Remiantis S. A. Beličeva, nepilnamečiai nusikaltėliai yra ne tik iš asocialių šeimų, bet ir iš normalių šeimų, kuriose nedemonstruojami asocialaus elgesio pavyzdžiai ar pripažįstamos nepriimtino elgesio normos. Tokiu atveju pasireiškia netiesioginiai desocializacijos faktoriai,

¹²² Suicidal Behaviour in children and Adoles – cents. Part 1: Etiology and Risk Factors. <http://publications.cpa-apc.org/media.php?mid=421> (2007-09-05).

¹²³ Kvieskienė G. Pozityvioji socializacija. – Vilnius: VPU, 2005. P. 94.

¹²⁴ Kvieskienė. Socializacija ir vaiko gerovė. – Vilnius: VPU, 2003. P. 151.

¹²⁵ Jūrienė L. Nepilnamečių nusikalstamumo būklė, jos priežastys ir aplinkybės//Mokykla ir nusikalstamumo prevencija. – Vilnius: Leidybos centras, 1996. P. 106.

¹²⁶ Ten pat. P. 105.

¹²⁷ Sniečkutė M. (2000). Nepilnamečių nusikalstamumas ir šeima. *Sociumas*. <http://www.sociumas.lt/Lit/Nr16/nepilnameciai.asp> (2007-08-14).

kuriems galima priskirti auklėjimo klaidas šeimoje bei mokykloje.¹²⁸ Vadinasi, nepilnamečių deviantinis elgesys gali susiformuoti ir normaliose šeimose. Tačiau reikia pripažinti, kad šie vaikai žymiai rečiau pažeidinėja visuomenėje egzistuojančias elgesio normas, nei vaikai iš socialinės rizikos ar nedarnių šeimų.

Apibendrinami galime teigti, kad šeimoje išgyventi traumuojantys įvykiai, neigiama ankstyva patirtis, nepalankios augimo sąlygos nulemia netinkamo elgesio formavimąsi. Todėl darytina prielaida, kad dėl šeimos tipo ir aplinkos daugeliui nepilnamečių formuojasi visuomenei nepriimtinas deviantinis elgesys.

3.2. Tėvų auklėjamosios nuostatos

Šeimos vaidmuo visuomenėje savo galia neprilygsta jokiai kitai institucijai, kuriai pirmajai tenka auklėti savo vaikus. Tai pats svarbiausias, atsakingiausias, sunkiausias ir daug kantrybės bei pastangų reikalaujantis darbas. Tačiau šiandieninėje mūsų visuomenėje daugelis šeimų auklėjimą supranta savaip. Vieni tėvai mano, kad įvairių daiktų pirkimas ir geras maitinimas jau yra geras auklėjimas. Kiti tėvai priešingai mano, jog mušimas ir kalbėjimas pakeltu tonu yra pats tinkamiausias auklėjimo būdas. Todėl vaikų elgesio formavimuisi labai svarbu, kokie susiklosto vaikų ir tėvų tarpusavio santykiai šeimos aplinkoje.

Vaikų auklėjimas priklauso nuo šeimoje taikomo auklėjimo stiliaus, kuriam tiesioginę įtaką daro tėvų ir vaiko asmenybės bruožai, socialinė aplinka, tėvų vedybiniai santykiai ir auklėjimo patirtis. Nustatyta, kad auklėjimo stilius formuoja tėvų ir vaiko tarpusavio santykių kontekstą (t.y. stiliumi tėvai perteikia savo požiūrį į vaiką) ir turi įtakos vaikų ir paauglių elgesiui (t.y. stilius auklėjimo praktiką daro veiksmingesnę). Auklėjimo stiliai atspindi du svarbius auklėjimo elementus: tėvų jautrumą ir reiklumą vaikui. Tėvų jautrumas rodo, koku lygiu tėvai skatina vaiko vystymąsi, jo savęs reguliavimą ir mokėjimą apginti savo nuomonę. Taip pat parodo, kaip tėvai atsižvelgia į vaiko specialių poreikių tenkinimą ir palaikymą. Tėvų reiklumas dažnai tapatinamas su elgesio kontrole ir apibrėžiamas kaip tėvų reikalavimas vaikams integruotis į šeimą, įskaitant jų brandos ypatumus, priežiūrą, tvarką, pasiryžimą suteikti vaikui komfortą net ir tada, kai jis atsisako paklusti.¹²⁹

Dauguma autorių, tyrinėdami tėvų ir vaikų tarpusavio santykius, išskiria įvairius tėvų auklėjimo stilius. Psichologė D. Baumrind (1991) nurodo tris tėvų elgesio stilius:

1. Autokratinis (arba autoritarinis) stilius – paauglys priklausomas nuo tėvų, bijo jų, elgiasi įžūliai, jaudinasi dėl menkiausios priežasties.

¹²⁸ Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997. P. 14.

¹²⁹ Žukauskienė R. Kriminalinio elgesio psichologija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006. P. 247, 249.

2. *Autoritetinis stilius* – tai normalus ir protingas tėvų elgesys su vaiku, skatinantis paauglio atsakomybės jausmą, savarankiškumą, teigiamą savęs vertinimą, savikontrolę.

3. *Liberalusis stilius* – paaugliai auklėjami laisvai, būdingi viską leidžiantys santykiai, ignoruojamos normos ir taisyklės.

G. Elderis (1971) išskiria septynis auklėjimo stilius, kurie apima nuo griežtos kontrolės iki visiško nekontroliavimo:

1. *Autokratinis stilius* – paaugliui neleidžiama reikšti savo nuomonės, priimti kokius nors sprendimus.

2. *Autoritarinis stilius* – paauglys gali reikšti savo nuomonę, tačiau galutinį sprendimą visada priima tėvai.

3. *Demokratinis stilius* – paauglys gali laisvai dalyvauti diskusijose apie jo paties elgesį, tačiau galutines išvadas formuluoja tėvai, sprendimas priimamas jiems pritarus.

4. *Lygiateisiškas stilius* – priimdami sprendimus, tėvai ir paaugliai iš esmės turi panašias teises.

5. *Laisvos valios stilius* – priimant sprendimus, paauglys užima aktyvesnę poziciją, jis atsižvelgia į tėvų nuomonę, bet ne visada jos paiso.

6. *Nesikišimo stilius* – paauglys pats sprendžia, ar laikytis tėvų nustatytų normų, ar jas ignoruoti.

7. *Ignoravimo stilius* – tėvai nesidomi paaugliu ir jam nevadovauja.¹³⁰

Apžvelgus auklėjimo stilių, galima teigti, kad susiklosto įvairūs tarpusavio santykiai tarp tėvų ir vaikų. Remiantis pateiktomis auklėjimo stilių klasifikacijomis, reikia pripažinti, kad kuo blogesni tėvų ir vaikų tarpusavio santykiai, tuo tėvų įtaka nepilnamečiams yra silpnesnė. Todėl galima pritarti daugumai autorių, kurie teigia, kad dėl tėvų auklėjimo klaidų formuojasi nepageidaujamas, deviantinis nepilnamečių elgesys.

Akivaizdu, kad prie šių klaidų galima priskirti tėvų netinkamą auklėjimo stilių, kuris įtakoja nepilnamečių deviantinį elgesį. A. Petruolytė išskiria du svarbiausius netinkamo auklėjimo stilius :

- *lepinimą*, kai už vaiką sprendžiamos jo problemos, pildomi reikalavimai, jam pataikaujama;

- *autokratinį auklėjimą*, kai norima priversti vaiką paklusti. Toks auklėjimas dažniausiai sukelia paauglių pasipriešinimą.¹³¹

Kad šeimos narių tarpusavio santykių stilius yra itin svarbus formuojantis nepilnamečių deviantiniam elgesiui, teigia ir I. Leliūgienė. Ši autorė išskiria:

¹³⁰ Petruolytė A. Jaunesniojo paauglio socialinė raida. – Vilnius: Presvika, 2003. P. 15-16.

¹³¹ Ten pat.

- *neharmoninga*, prieštarinę auklėjimo bei šeimos narių tarpusavio santykių stilių, kuris pasireiškia tuo, kad šeimos nariai taiko nesuderinamus auklėjimo stilius: pvz.: tėvas baudžia vaiką už kiekvieną nusižengimą, o motina viską atleidžia; už nusižengimą vieną kartą vaikas griežtai baudžiamas, kitą kartą į tą patį dalyką nekreipiama dėmesio ir pan. Taip pat vaiko asmenybę neigiamai veikia ir pačių tėvų prieštaringas elgesys;

- *nepastovų*, konfliktinį bendravimo ir auklėjimo stilių, kuris dažniausiai pasireiškia nepilnose šeimose, skyrybų atvejais, arba kai vaikai ir tėvai būna ilgam laikotarpiui išsiskyre, negyvena kartu;

- *asocialų* stilių, kuris dažniausiai aptinkamas asocialiose šeimose, kur vyrauja alkoholizmas, narkotikai, amoralus gyvenimo būdas, kriminalinis tėvų elgesys, prieš vaikus naudojamas smurtas, prievarta, žiaurus elgesys.¹³²

Gilinantis į tėvų auklėjimo klaidas, pastebima, kad kiti autoriai R. Žukauskienė, V. Vaitekonienė, G. Valickas išskiria *bausmių pobūdį ir griežtumą* bei *vaikų elgesio kontrolę ir priežiūrą*.

Daugelis tėvų, auklėdami savo vaikus, iš visų galimų poveikio priemonių pirmenybę teikia fizinei prievartai ir griežtoms fizinėms bausmėms. Fizinė prievarta suprantama kaip vaiko mušimas naudojant įvairias priemones, spardymas, vaiko sužalojimas ir pan., kuri dažnai pasireiškia kartu su psichologine prievarta (pvz., verbaline agresija, vaiko ignoravimu, izoliacija, pažeminimu ar niekinimu). Toks derinys yra žymiai pavojingesnis negu vien fizinė prievarta. Nustatyta, kad vaikų ir paauglių agresyvumo, delinkventinio elgesio tikimybė padidėja, kai fizinis ir psichologinis smurtas pasireiškia kartu. Taip pat būtina pabrėžti, jog šeimoje patiriamas fizinis smurtas gali sukelti ne tik trumpalaikius, bet ir ilgalaikius efektus. R. Malinosky – Rummellas ir jo kolegos pažymi, jog vaikystėje patirta fizinė prievarta ir smurtas yra susiję su įvairiais elgesio sutrikimais paauglystėje ir brandžiam amžiuje: agresija, alkoholio bei narkotikų vartojimu ir pan.¹³³ Griežtos bausmės taip pat siejasi su aukštu vaikų agresijos lygiu. Nustatyta, kad griežtos bausmės naudojamos kontroliuoti agresyvų elgesį faktiškai jį pastiprina, nes:

- tėvai, naudojantys fizines bausmes, patys yra agresyvumo pavyzdžiai savo vaikams;
- vaikai, kuriuos per daug dažnai baudžia, stengiasi vengti tėvų arba priešinasi jiems;
- jei griežtos bausmės labai sujaudina ar įaudrina vaikus, jie gali užmiršti priežastį, paskatinusią tokius tėvų veiksmus;

- vaikai, pakeitę savo elgesį dėl taikomų fizinių bausmių, dažniausiai nepriima normų, kurias jiems tėvai stengiasi įdiegti savo vidinėmis vertybėmis, t.y. vaikai paklūsta tik tol, kol jų elgesys yra stebimas.

¹³² Leliūgienė I. Socialinė pedagogika. – Kaunas: Technologija, 2003. P. 70-71.

¹³³ Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997. P. 19-20.

Taigi, tėvų taikomos griežtos bausmės privečia paslepti tik išorinius nepageidaujamo vaiko elgesio pasireiškimus, bet nepašalina jo. Be to, pripažįstama, jog bausmių poveikis yra ilgalaikis. Vaikai, patiriantys griežtas tėvų fizines bausmes už netinkamą elgesį, yra dažniau linkę patys taikyti griežtas fizines bausmes savo vaikams.¹³⁴

Tėvų auklėjimo klaidos susijusios ne tik su taikomų bausmių pobūdžiu ir jų griežtumu, bet ir su netinkama vaikų kontrole bei priežiūra.

Netinkama vaikų kontrolė dažniausiai yra šeimose, kuriose taikomas *prieštaringas auklėjimas*, kurio metu šeimos nariai (tėvas arba motina, tėvai arba seneliai) taiko nesuderinamus auklėjimo stilius arba nenuoseklią bei nepastovią discipliną. Tokiose šeimose dažniausiai vienas iš tėvų ką nors leidžia vaikui, o kitas – draudžia ir pan. Prieštaringas auklėjimas gali paskatinti ne tik vaiko dviveidiškumo formavimąsi, bet ir asocialaus elgesio pasireiškimo tikimybę. Manoma, kad panašių padarinių gali sukelti ir toks auklėjimas, kai egzistuoja tėvų elgesio ir vaikams keliamų reikalavimų neatitikimas (pvz., tėvai liepia vaikams būti sąžiningiems, nemeluoti, o patys vienas kitą apgaudinėja).¹³⁵

Netinkama vaikų priežiūra yra šeimose, kuriose aptinkami hipoglobos (priežiūros nebuvimo) ir hiperglobos (pernelyg didelė vaiko globa) auklėjimo stiliai.

Hipoglobos arba *priežiūros nebuvimo* atveju, tėvai dažniausiai nesirūpina savo vaikais, nesidomi jų veikla, interesais, ateitimi, leidžia vaikui elgtis nepriimtiniu būdu (pvz., vartoti alkoholį, narkotikus) ir pan. Šiuo atveju tėvų funkcijos apsiriboja tik elementariausių pareigų atlikimu, t.y. materialiniu aprūpinimu (drabužiais, maistu) ir formaliomis sankcijomis bei kontrole, kuri yra labai paviršutiniška (tėvai patys greitai „užmiršta“ savo reikalavimus, o vaikai išmoksta „apeiti“ formalius suvaržymus). Dažnai pasitaiko, kad tėvai neatlieka net šių elementariausių pareigų. A. E. Ličko (1983) išskiria nuolaidžiaujančią hipoglobos formą, kai kontrolės ir priežiūros nebuvimas pasireiškia kartu su nekritišku tėvų požiūriu į vaiko elgesį bei bandymu jį pateisinti. Šiuo atveju vaikui padarius kokį nors nusizengimą ar teisės pažeidimą, tėvai stengiasi apginti jį nuo aplinkinių pasmerkimo ir galimos bausmės, kaltina kitus ir pan.¹³⁶

Hipergloba (pernelyg didelė vaiko globa) yra priešingas hipoglobai auklėjimo stilius, kai tėvai vaiką nuolat kontroliuoja, stengiasi apsaugoti jį nuo įvairių pavojų bei siekia už vaiką išspręsti visas problemas. Išskiriamos dvi hiperglobos formos: vyraujančioji ir nuolaidžiaujančioji. Vyraujančiosios hiperglobos atveju pasireiškia smulkmeniška vaiko kontrolė, sudėtinga draudimų sistema bei tėvų valios primetimas sprendžiant įvairias su vaiku susijusias problemas. Nuolaidžiaujančiosios hiperglobos atveju pasireiškia tėvų perdėtas noras

¹³⁴ Vaikekonienė V. Vaikų agresyvaus ir delinkventinio elgesio psichologinės priežastys. Ryšys tarp delinkventinio elgesio ir šeimos įtakos. Delinkventinio elgesio prevencijos principai// Nepilnamečių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga. – Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2002. P. 28-29.

¹³⁵ Žukauskienė R. Kriminalinio elgesio psichologija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006. P. 250-251.

¹³⁶ Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997. P. 23.

globoti vaiką, apsaugoti jį nuo bet kokių sunkumų. Tokį vaiką nuo pat vaikystės supa žavėjimosi ir garbinimo atmosfera, patenkinami visi jo norai, nekritiškai vertinami jo laimėjimai bei poelgiai. Kai tėvai nebegali patenkinti visų vaiko poreikių, paauglys ima ieškoti bet kokių poreikių patenkinimo būdų. Dažnai pasirenka efektyvius, bet socialiai nepriimtinius poreikių patenkinimo būdus.¹³⁷

Apibendrinami galime teigti, kad netinkamas auklėjimas šeimoje yra vienas iš svarbiausių veiksnių, įtakančių vaikų deviantinio elgesio formavimąsi. Tai pasireiškia šeimose, kai tėvai pernelyg griežtai taiko fizinės ir psichinės bausmės bei netinkamai kontroliuoja ir prižiūri savo vaikus.

3.3. Tėvų emigracija į užsienio šalis

Emigracija Lietuvoje nėra naujas reiškinys, nes įvairios emigracijos bangos egzistavo visais laikais. Šių laikų emigracijos bangą, pasak A. Sipavičienės, lėmė ekonominiai motyvai, kuri yra pagrindinė migracijos iš Lietuvos priežastis. Tenka pažymėti, kad pastaruoju metu Lietuva yra ekonominių struktūrinių pokyčių sukūryje, kurio įtakoje vis daugiau šeimų susiduria su įvairiausiai ekonominiams sunkumais: mažais atlyginimais, neužtikrintomis darbo vietomis, etatų mažinimu, nepalankia politika smulkiam verslui, besikeičiančiais įstatymais ir pan.¹³⁸ Todėl iš Lietuvos emigruoja į užsienio šalis ne tik menką materialinį pagrindą turinčios šeimos, bet ir pasiturinčios.

Nuo praėjusio dešimtmečio vidurio įsigaliojus išvykimo į daugelį šalių beviziam režimui, emigracijos mastai Lietuvoje yra dideli. Asmenų, deklaravusių išvykimo iš Lietuvos 2004 m. buvo 15,2 tūkst., 2005 m. – 15,6 tūkst. bei 2006 m. 12,6 tūkst.; nedeklaravę išvykimą 2004 m. buvo 17,3 tūkst., 2005 m. – 32,5 tūkst., 2006 m. – 15,2 tūkst.¹³⁹ Taigi oficialioji emigracija, šiuo metu palyginus su keletu metų prieš tai yra nedidelė, tačiau nereguliuojama, nelegalioji – didžiulė, tik nežinia, ar tikrai emigracija, ar tik laikinas išvykimas nelegaliam uždarbiui.¹⁴⁰

¹³⁷ Žukauskienė R. Kriminalinio elgesio psichologija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006. P. 250.

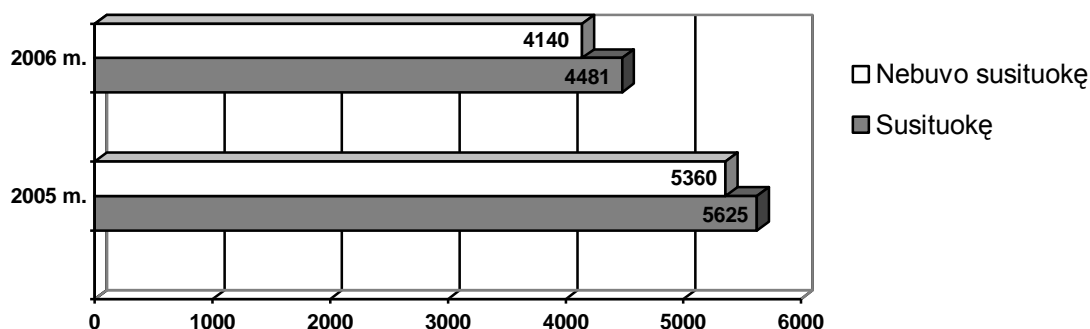
¹³⁸ Sipavičienė A. Tarptautinė migracija Lietuvoje. Lietuvos gyventojai 1990-2000. – Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 2002. P. 87.

¹³⁹ Demografinis metraštis 2006. – Vilnius, Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2007. P. 171

¹⁴⁰ Stankūnienė V. Lietuvos demografinis nuosmukis XX a. pabaigoje: demografinės pusiausvyros praradimas, krizė ar šokas?// Filosofija. Sociologija. 2003, Nr. 2. P. 47- 48.

Tenka pripažinti, kad Lietuvoje daugėja šeimų, kuriuose vienas iš tėvų ar abu tėvai išvyksta uždarbiauti į užsienį. Tai tampa aktuali šių dienų problema, kuomet labiausiai nukenčia vaikai. Oficialūs duomenys apie šeimyninę emigrantų padėtį pateikta 7 paveiksle.

7 pav. Šeimyninė emigrantų padėtis 2005 – 2006 m.¹⁴¹

Šių duomenų dėka akivaizdžiai matome, kad didžiąją dalį išvykstančių žmonių į užsienį sudaro susituokę asmenys, gyvenantys šeimoje. Didžioji dalis emigrantų išvyksta į užsienį be savo antrosios pusės, vėliau įsikūrus, susiradus gyvenamąją vietą, pastovų darbą sutuoktinis neretai atvyksta gyventi kartu. Dažnai vaikai paliekami giminaičių globai ar netgi savarankiškam gyvenimui. Akivaizdu, kad šie vaikai patenka į rizikos grupę, todėl labai tikėtina, kad jų elgesys gali tapti deviantiniu.

Ekonominių emigrantų šeimas, A. Palujanskienė įvardina kaip problemines šeimas, neskiriančias pakankamai dėmesio savo vaikams.¹⁴² Tėvams laikinai išvykus iš Lietuvos jų edukacines teises ir pareigas perima globėjai arba giminaičiai, o jei jų nėra, vaikas gali būti apgyvendinamas ir globos namuose.

D. Snieškienė ir L. Grigonytė išskiria du vaikus globojančių šeimų tipus: giminaičius ir negiminaičius globojančias šeimas. Šiuo konkrečiu atveju, kuomet kalbame apie ekonominių emigrantų paliktus vaikus, dažniausiai susiduriame su artimų giminaičius globojančiomis šeimomis. Dažniausiai pagal globos formalumą, tai yra neformali globa, kuri neretai iš laikinos virsta nuolatine, tėvams nusprendus esamoje šalyje likti nelegaliai ir praleisti ilgesnį laiką nei žadėjo. Pagal struktūrą, dažniausiai ekonominių emigrantų vaikus prižiūri dėdės, broliai, seserys, tetos, seneliai, pusbroliai, puseserės. Šeimas, kurios globoja giminaičius, pasak A. Žvinklienės, galima apibūdinti taip: „šeimos gali būti nagrinėjamos kaip grupių klasė. Tai yra visos grupės,

¹⁴¹ Demografinis metraštis 2006. – Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2007. P. 176.

¹⁴² Palujanskienė, A. Socialinių problemų turinčių šeimų paauglių asmenybės vystymosi ypatumai//Pedagogika. 2002, Nr. 63. P. 109.

kurios formuojasi iš nuklearinės šeimos, praplečiant elementarius santykius, būtent santykius tarp sutuoktinių, tarp tėvų ir vaikų, tarp brolių ir seserų“.¹⁴³

Praktinė patirtis rodo, kad ekonominiams emigrantams išvykus dirbti į užsienį, jų vaikus dažniausiai prižiūri ir globoja seneliai. Tėvams išvykus uždarbiauti į užsienį, dažnai seneliams yra perleidžiamos vykdyti tėvų pareigos bei funkcijos, nors jų vaidmenys yra daug mažiau apibrėžti negu tėvų. Tėvams išvykus, seneliai tampa tikraisiais vaiko prižiūrėtojais ir auklėtojais, net surogatiniais tėvais, visiškai atsakingais už kasdienę anūkų priežiūrą.¹⁴⁴ Jie rūpinasi anūko kasdienybe, vadovauja jo sprendimams, perdėtai myli, atiduoda visą meilę, kurios neatidavė savo vaikams, lepina, stengiasi kompensuoti tėvų nebuvimą bei suteikti saugumo jausmą.¹⁴⁵ Todėl dažnai tėvams išvykus dirbti į užsienį ima vyrauti viską leidžiantis auklėjimo stilius. Atšaukiami arba sušvelninami iki šiol buvę draudimai: teisė pareiti į namus kada nori, teisė būti kur nori, draugauti su kuo nori ir pan. Pats paauglys laiko save suaugusiu ir siekia tai įtvirtinti – savarankiškai, nepriklausomai veikti, sukurti naujus emocinius ryšius, rasti savo vietą visuomenėje. Taigi, išsilaisvinęs iš visapusiškos tėvų globos paauglys vis daugiau teigiamų jausmų „perkėlia“ draugams ir jų grupėms.¹⁴⁶

Dažnai vaikai paliekami namuose vieni, negiminaičių – kaimynų priežiūroje. Pastebima, kad tėvų nebuvimą dažnai kompensuoja bendraamžiai. Vienas tėvų bute paliktas paauglys sulaukia didesnio draugų dėmesio – bendraamžius traukia laisvas plotas. Čia jie renkasi, ilgiausiai žaidžia kompiuteriais, klausosi muzikos, rengia vakarėlius. Juolab, kad palikti vaikai dažnai yra gerai aprūpinami materialiai, todėl savo draugus gali pavaišinti ir alkoholiniais gėrimais.¹⁴⁷ Atstumtiems, tėvų globos ir patarimų stokojantiems paaugliams bendraamžių grupės tampa svarbiausia ir dažnai vienintele aplinka, kurioje jie gali patenkinti daugelį svarbių poreikių. Todėl bendraamžiai paaugliui dažnai pakeičia netgi šeimą.

Apibendrinami galime formuluoti, kad dauguma tėvų išvyksta į užsienį uždarbiauti dėl šeimos materialinės gerovės. Praktika rodo, kad emigrantų šeimose dažniausiai išvyksta vienas iš tėvų arba abu tėvai palikdami vaikus senelių, giminių, draugų ar kaimynų globai. Todėl pastebimas paliktų vaikų netinkamas auklėjimas, kuris be abejo įtakoja ir deviantinį elgesį.

¹⁴³ Snieškienė D. Vaikus globojančios šeimos samprata// Filosofija. Sociologija. 2000, Nr. 3. P. 47.

¹⁴⁴ Lemme B. H. Suaugusiojo raida. –Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2003. P. 302.

¹⁴⁵ Žukauskienė R. Raidos psichologija. –Vilnius: Margi raštai, 1998. P. 339.

¹⁴⁶ Navaitis G. Vaikų psichologinis konsultavimas. – Vilnius: Presvika, 1999. P. 39.

¹⁴⁷ Barkauskaitė M. Paauglys: savijauta, santykiai, veikla besikeičiančioje mokykloje// Pedagogika. 1999, Nr. 39. P.71.

4. NEPILNAMEČIŲ DEVIANTINIO ELGESIO FORMAVIMOSI ŠEIMOJE TYRIMAS KLAIPĖDOS APSKRITYJE

4.1 Tyrimo organizavimas ir eiga

Tyrimas buvo atliktas 2007 metų spalio – lapkričio mėnesiais.

Tiriamųjų imtį sudaro 100 tikslinės atrankos nuo 14 iki 18 metų amžiaus nepilnamečių. Jie buvo atrinkti mokyklose dirbančių socialinių pedagogų iš visų minėto amžiaus nepilnamečių, kurie pasižymi deviantiniu elgesiu. Tyrimas atliktas Klaipėdos apskrities Gargždų „Vaivorykštės“, Šilutės „Vydūno“ bei Veiviržėnų gimnazijose, kurios pasirinktos atsitiktiniu būdu.

Tyrimui atlikti reikėjo gauti mokyklos direktoriaus ir respondentų sutikimą. Keletas nepilnamečių tyrime dalyvauti atsisakė. Jie tiksliai neįvardino nedalyvavimo priežasties.

Siekiant iširti nepilnamečių deviantinio elgesio formavimąsi šeimoje buvo pasirinktas interviu metodas. Duomenys rinkti respondentus apklausiant individualiai, pagal klausimyną, kuris, remiantis mokslinės literatūros analize, buvo sudarytas specialiai tyrėjo. Pagrindinės struktūrinės klausimyno dalys: lytis, amžius, gyvenamoji vieta, nepilnamečių deviantinis elgesys, šeimos sudėtis, tipas, pajamos, šeimos narių tarpusavio santykiai, tėvų auklėjimo stilius, taikomų bausmių pobūdis ir griežtumas, vaikų elgesio kontrolė ir priežiūra.

Kiekvienas nepilnametis buvo tiriamas individualiai, kuriam buvo pateikta 18 klausimų su atitinkamais teiginiais. Respondentai kiekvienam teiginiui turėjo pasirinkti sau atitinkantį atsakymą. Tyrimo eigoje mokiniams prieš kai kurių klausimų buvo suteikta galimybė pasakyti savo atvejį.

Tyrimo metu mokiniams buvo paaiškinta, koku tikslu ir kodėl pateikiami klausimai. Taip pat buvo pabrėžiama, jog kriminologiniam tyrimui yra svarbūs tikslūs, neiškreipiantys faktų atsakymai. Todėl respondentams buvo užtikrinama, jog atsakymai bus laikomi paslapyje ir kad būtina atsakyti į visus pateiktus klausimus.

4.2 Tyrimo duomenų kriminologinė analizė

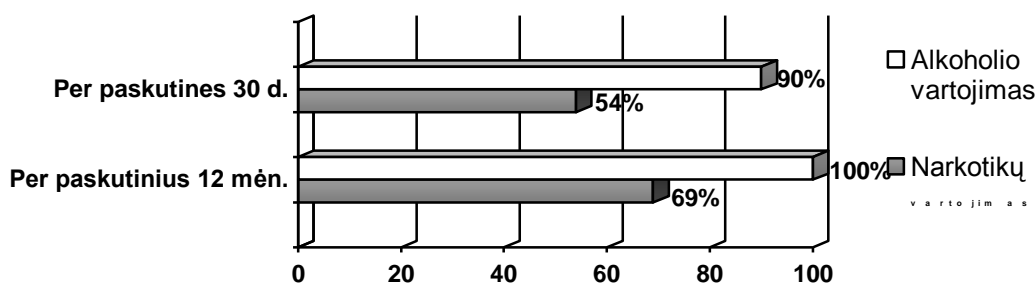
Lytis. Atrankinio tyrimo metu buvo apklausta 100 vaikų. Tarp nepilnamečių, pasižymintį deviantiniu elgesiu, buvo 73 vaikinai ir 27 merginos. Todėl galima daryti išvadą, kad *nepilnamečių deviantinis elgesys labiau būdingas vaikinams, negu merginoms*. Žymus vaikų dominavimas nėra netikėtas kriminologijoje, nes analizuojant nepilnamečių alkoholio ir narkotikų vartojimą, savižudybes bei nusikalstamumą Lietuvos visuomenėje, visur pastebima, kad deviantinio elgesio apraiškos labiau plinta tarp vaikų. Tai teigia ir mokyklose dirbančios socialinės pedagogės, kurios tyrimui atrinko nepilnamečius – deviantus.

Amžius. Vaikų, apie kuriuos gauti duomenys, amžius svyruoja nuo 14 iki 18 metų. Jaunesnio amžiaus nepilnamečiai, turintys 14 m. sudaro 17 proc., 15 m. – 21 proc., 16 m. – 28 proc. asmenų, pasižyminčių deviantiniu elgesiu, o vyresnio amžiaus t.y. 17 m. – 34 proc. Taigi, pagal tyrimo rezultatus *deviantinis elgesys labiau būdingas nepilnamečiams nuo 14 iki 17 metų.* Tuo tarpu oficialioji nepilnamečių deviantinio elgesio statistika rodo, kad daugiausia vaikų, pasižyminčių deviantiniu elgesiu, yra 15 – 17 metų.

Gyvenamoji vieta. Atrankinis tyrimas parodė, kad iš 100 tirtų deviantiniu elgesiu pasižyminčių nepilnamečių dauguma t.y. 45 – mokosi Klaipėdos r. Gargždų „Vaivorykštės“ gimnazijoje. Išsiaiškinta, kad 38 nepilnamečiai gyvena Gargždų mieste, o 7 aplinkiniuose kaimuose. Veiviržėnų gimnazijoje mokosi 34 respondentai, iš kurių 13 gyvena Veiviržėnų miestelyje, 21 - aplinkiniuose kaimuose. Šilutės mokykloje mokosi 21 tiriamųjų, iš kurių 15 gyvena Šilutės mieste, o 6 – aplinkiniuose kaimuose. Taigi, galima daryti išvada, kad *nepilnamečių, pasižyminčių deviantiniu elgesiu daugiau yra gyvenančių mieste, arčiau vieno iš didžiausių šalies miestų – Klaipėdos.*

Deviantinis elgesys. Mokyklose dirbančios socialinės pedagogės nurodo, kad vis daugiau šeimų susiduria su įvairiais deviantinio elgesio reiškiniais. Tirtose mokyklose išsiaiškinta, kad tarp nepilnamečių labiausiai paplitęs yra alkoholio ir narkotinių medžiagų vartojimas, šiek tiek mažiau – nusikalstamumas bei savižudybės.

8 pav. Alkoholio ir narkotikų vartojimas tarp nepilnamečių

Matome, kad populiariausias tarp nepilnamečių yra alkoholio vartojimas. Tyrimo duomenimis, per paskutinius 12 mėn. yra vartoję alkoholį visi (73) vaikinai ir visos (27) merginos. Vartojančių alkoholį per paskutines 30 d., berniukų tarpe yra 69, o mergaičių – 21. Rečiau nei alkoholį nepilnamečiai vartoja narkotines medžiagas. Kriminologinis tyrimas parodė, kad per paskutines 30 d. vartojančių narkotikus berniukų yra 43, mergaičių – 11, o per paskutinius 12 mėn. vartojančių narkotikus yra nežymiai daugiau, t.y. 51 berniukas ir 18

mergaičių. Taigi, iš analizės daroma išvada, kad *tarp nepilnamečių deviantų daugiau yra vartojančių alkoholį nei narkotines medžiagas.*

Paauglystėje didelę įtaką daro draugai. Tyrimo metu išsiaiškinta, kad 85 proc. nepilnamečių draugų vartoja alkoholį, o 49 proc. - narkotines medžiagas. Pasak I. Leliūgienės, bendraamžių įtaka yra vienas iš motyvų, kodėl jauni žmonės pradeda vartoti alkoholį ir narkotines medžiagas.¹⁴⁸ Todėl galima manyti, kad tirti respondentai alkoholį bei narkotikus vartoja kartu su savo draugais, siekdami neatsilikti ir būti pripažintais bendraamžių, kartu praleisti laiką.

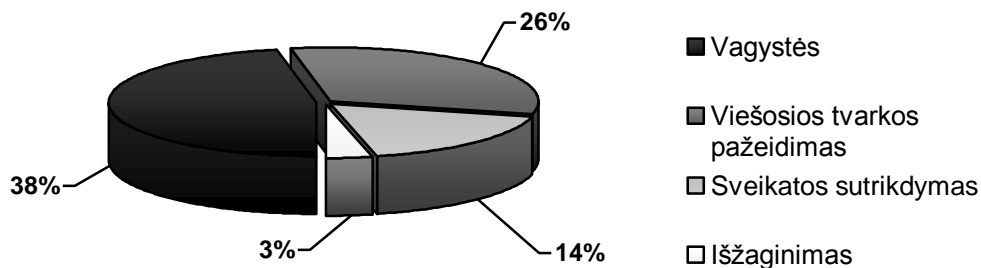
Priežasčių, kodėl nepilnamečiai vartoja alkoholį ir narkotikus, yra daug ir įvairių. Atliktas kriminologinis tyrimas parodė, kad daugiausia respondentų (93 proc.) vartoja kvaišalus dėl nenoro išsiskirti iš grupės draugų. Tai rodo, kad dažniausiai paaugliai nori turėti daug draugų, praleisti su jais laisvą laiką, todėl nenori atsilikti nuo jų. Kita tirtų nepilnamečių alkoholio ir narkotikų vartojimo pagal dažnumą priežastis – smalsumas (88 proc.). Tai paauglystės amžiui būdinga savybė, kuri atsiranda dėl gyvenimo įgūdžių stokos, kai norima viską išbandyti, patirti tai, ką jau draugai yra patyrę. Galima manyti, kad dėl šios priežasties daugelis nepilnamečių pirmą kartą pabando alkoholį ir narkotikus. Pastaruoju metu pastebima ir tai, kad vis daugiau vaikų vartoja psichiką veikiančias medžiagas dėl neturėjimo ką veikti. 71 proc. tiriamųjų atskleidė, kad užuot su draugais turiningai praleistų laiką (sportuotų, dalyvautų užklausinėje veikloje ir pan.), turėdami keletą litų kišenėje kartu su jais nusiperka alkoholinių gėrimų, cigarečių, narkotinių medžiagų ir pan. Mokyklose dirbančios socialinės pedagogės pažymėjo, kad tokių mokinių nenoras mokytis, pomėgių neturėjimas ir neužimtumas, taip pat alkoholio ir narkotikų vartojimas tampa savotišku protestu bei netinkama laisvalaikio leidimo forma. Tyrimo duomenys atskleidė, kad gana dažnai tirti respondentai geria alkoholį ar vartoja narkotikus tam, kad užmirštų savo problemas. 55 proc. tirti nepilnamečiai pažymėjo, kad dažniausiai dėl šios priežasties elgiasi deviantiškai, siekdami užmiršti kylančias problemas šeimoje, konfliktus su draugais, mokytojais ir pan. Tai rodo deviantų nesugebėjimą susitvarkyti su savo išgyvenimais, kylančiomis problemomis. Mažiausiai respondentų (28 proc.) pažymėjo, kad vartoja alkoholį ir narkotines medžiagas siekdami apsvaigti. Taigi, remiantis daryta analize, galima išvada, kad *dažniausiai nepilnamečiai deviantai vartoja alkoholį ir narkotines medžiagas dėl nenoro išsiskirti iš grupės draugų, smalsumo (pabandymo), neturėjimo ką veikti bei noro užmiršti savo problemas.*

Viena iš ryškiausių nepilnamečių deviantinio elgesio rūšių, atspindinti netolimos ateities bendrąją šalies kriminogeninę padėtį – nusikalstamumas. Atrankinis tyrimas parodė, kad

¹⁴⁸ Leliūgienė I. Socialinė pedagogika. – Kaunas: Technologija, 2003. P. 113.

81 proc. respondentų dėl nusikalstamų veikų yra susidūrę su policija. Duomenys pateikti 9 paveiksle.

9 pav. Nepilnamečių nusikalstamos veikos

Remdamiesi tyrimo duomenimis, matome, kad didžiausią nepilnamečių nusikaltimų dalį sudaro turtiniai nusikaltimai. Išsiaiškinta, kad daugiausia mokinių (38 proc.) yra susidūrę su policija dėl įvykdytų vagysčių. Pasak nepilnamečių, dažniausiai vogė įvairius daiktus iš transporto priemonių, parduotuvių, gyvenamųjų namų, sklepų bei garažų. Mokyklose dirbančios socialinės pedagogės teigia, kad dažniausiai tenka kviesti policiją į mokyklą dėl telefonų vagysčių. Duomenys rodo, kad 26 proc. nepilnamečių padarytų nusikaltimų sudaro viešosios tvarkos pažeidimai. Respondentai pažymi, kad su policija susidūrė dėl chuliganizmo kavinėje, gatvėje, diskotekoje ir pan. Išsiaiškinta, kad mažiausią nusikaltimų dalį sudaro smurtiniai nusikaltimai. Tyrimo rezultatai parodė, kad 14 proc. nepilnamečių pažeidė teisės normas dėl nesunkaus sveikatos sutrikdymo kitam asmeniui, 3 proc. - dėl išžaginimo. Tenka pažymėti, kad dauguma nepilnamečių tyrimo metu pažymėjo, jog teko susidurti su policija dėl neteisėto transporto priemonės vairavimo. Taigi, gautų tyrimo duomenų analize, galime daryti išvadą, kad *nepilnamečiai deviantai dažniausiai nusižengia teisės normoms dėl turtinių nusikaltimų, mažiau dėl viešosios tvarkos pažeidimų ir mažiausiai dėl smurtinių nusikaltimų.*

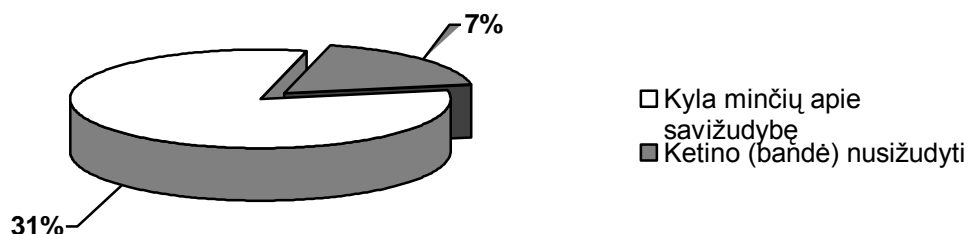
Kriminologinio tyrimo metu paaiškėjo, kad nepilnamečių deviantinio elgesio problemų daugiausia kyla viešose vietose (93 proc.), mažiau – mokykloje (86 proc.) ir rečiausiai namuose (47 proc.). Todėl galima išvada, kad *dažniausiai nepilnamečių deviantinio elgesio apraiškos pasireiškia viešose vietose.*

Atrankinio tyrimo duomenys parodė, kad dažnai nepilnamečiai nusikalstamai elgiasi apsvaigę nuo alkoholio (76 proc.) bei narkotinių medžiagų (51 proc.). Tuo remdamiesi galime teigti, kad respondentai dažnai įvykdo nusikaltimus, kuriais nesiekia naudos, bet tik pasielgia spontaniškai, visiškai nesusimąstydami apie pasekmes. Mažiau tiriamųjų (48 proc.) pažymėjo, kad elgesio problemos kyla dėl draugų įtakos, o mažiausiai t.y. 23 proc. dėl suaugusiųjų įtakos. Keletas respondentų (4 proc.) paminėjo, kad elgesio problemos kyla ir dėl blogo charakterio.

Todėl galima daryti vieningą išvadą, kad *didžiąją dalį nusikaltimų nepilnamečiai padaro nestabilios būsenos, t.y. pavartoję alkoholį ar narkotines medžiagas bei dėl draugų įtakos.*

Viena dažniausių vaikų mirties priežasčių Lietuvoje - savižudybės. Kriminologinis tyrimas parodė, kad iš 100 tirtų respondentų 38 proc. nepilnamečių būdingas suicidinis elgesys. Duomenys pateikti 10 paveiksle.

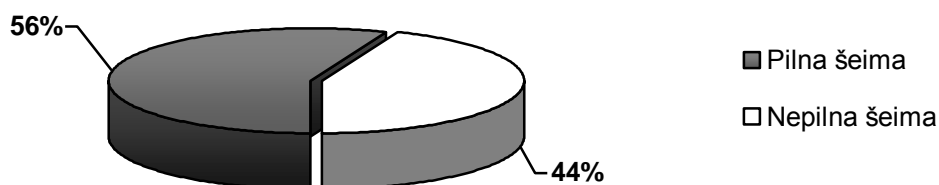
10 pav. *Nepilnamečių suicidinis elgesys*

Lietuvoje, kaip ir visame pasaulyje, nėra tikslios suicidinių minčių bei ketinimų nusižudyti statistikos. Atrankinio tyrimo duomenimis, nepilnamečiams deviantams pakankamai dažnai kyla minčių apie savižudybę. Tai pažymėjo 31 proc. respondentų. Ketinimų nusižudyti yra žymiai mažiau. Tenka pripažinti, kad tai yra pagrindiniai ženklai rodantys, jog gali įvykti šių respondentų savižudybės. Todėl remiantis kriminologinio tyrimo duomenimis, galima išvada, kad *nepilnamečiams deviantams labiau būdingos suicidinės mintys.*

Šeimos sudėtis. Mokslinės literatūros analizė atskleidė, kad vaikų deviantinio elgesio formavimuisi didelės įtakos turi šeimos sudėtis. Todėl tyrime buvo domėtasi, kokioje šeimoje gyvena nepilnamečiai deviantai. Duomenis atspindi 11 paveikslas.

11 pav. *Mokinių priskirtų deviantams šeimos sudėtis*

Kriminologinio tyrimo metu gauti duomenys parodė, kad daugiausia vaikų 56 proc. gyvena pilnose šeimose su tėčiu ir mama.

Iš nepilnų šeimų tirti respondentai sudaro 44 proc., kurie gyvena su vienu iš tėvų. Tyrimas parodė, kad:

- 20 nepilnamečių gyvena su mama ir patėviu (sugyventiniu);
- 13 nepilnamečių gyvena su mama, nes tėvai yra išsiskyrę;

- 6 nepilnamečiai gyvena su mama, 1 su tėčiu, nes vienas iš tėvų yra miręs;
- 4 nepilnamečiai gyvena su mama, nes tėčio nuo gimimo neturi.

Tyrimas parodė, kad emigrantų šeimose auga 24 nepilnamečiai, iš kurių:

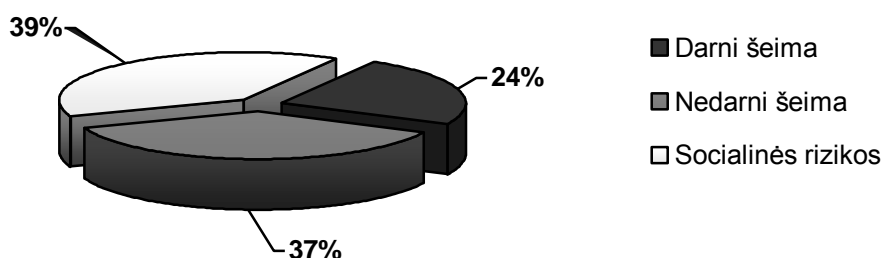
- 6 gyvena su mama, nes tėtis dirba užsienyje;
- 3 su tėčiu, nes mama dirba užsienyje;
- 3 su seneliais, nes abu tėvai dirba užsienyje;
- 2 tetos šeimoje, nes abu tėvai dirba užsienyje;
- 1 sesers šeimoje, nes abu tėvai dirba užsienyje;
- 1 su pilnamečiu broliu, nes abu tėvai yra išvykę dirbti į užsienį;
- 1 gyvena vienas, kurį prižiūri kaimynai, nes abu tėvai yra išvykę dirbti į užsienį;
- 4 gyvena su seneliais, nes mama dirba užsienyje;
- 2 tetos šeimoje, nes mama dirba užsienyje;
- 1 kaimynų šeimoje, nes mama dirba užsienyje.

Iš tyrimo duomenų matome, kad 17 proc. vaikų yra iš emigrantų šeimų, kurios struktūriškai yra pilnos. Duomenys rodo, jog 9 proc. tiriamųjų gyvena su vienu iš tėvų, 6 proc. – kitoje šeimoje bei 2 proc. savo šeimoje prižiūrimi pilnamečio brolio ar kaimynų. Iš nepilnų šeimų yra 7 proc. nepilnamečių, kurie visi gyvena kitoje šeimoje.

Apibendrinant tyrimo duomenis apie šeimos sudėtį galima daryti vieningą išvadą, kad *daugiau nei pusė deviantiniu elgesiu tirtų nepilnamečių turi abu tėvus, o mažesnę jų dalis gyvena nepilnose šeimose. Tenka pažymėti, kad ketvirtadalis vaikų gyvena emigrantų šeimose. Dauguma iš pilnų šeimų.*

Šeimos tipas. Vaikų deviantinio elgesio formavimuisi turi įtakos, kokioje šeimoje jie auga. Remiantis moksline literatūra, dažniausiai deviantai yra iš asocialių, nedarnių bei struktūriškai nepilnų šeimų. Todėl šiame tyrime buvo siekta išsiaiškinti kokiose šeimų tipuose gyvena nepilnamečiai – deviantai. Duomenys pateikti 12 paveiksle.

12 pav. *Mokinių, priskirtų deviantams šeimos tipas*

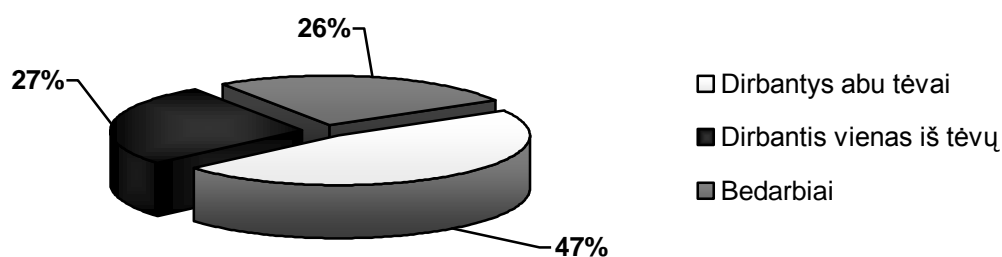

Atrankinis tyrimas parodė, kad daugiausia tirtų nepilnamečių yra iš socialinės rizikos ir nedarnių šeimų. Iš 100 tirtų respondentų 39 proc. mokinių pažymėjo, kad jų šeimose lankosi

socialinė darbuotoja iš seniūnijos. Tuo remiantis galima teigti, kad šie mokiniai gyvena socialinės rizikos šeimose. Taip pat tyrime buvo domėtasi, ar kyla konfliktų (bartynių, muštynių) nepilnamečių šeimose. Išsiaiškinta, kad tarp visų (100) respondentų labai dažnai konfliktų kyla 76 proc. tirtų asmenų šeimose. Kadangi tyrimo duomenys rodo, kad 39 proc. mokiniai gyvena socialinės rizikos šeimose, kuriose konfliktai (muštynės, bartynės) yra kasdienybė, todėl galima manyti, kad nedarniose šeimose gyvenančių respondentų yra 37 proc. Taigi, atliktu atrankiniu tyrimu daroma išvada, kad *daugiausia vaikų - deviantų yra iš probleminių, socialinės rizikos šeimų, šiek tiek mažiau iš nedarnių šeimų ir mažiausiai iš darnių šeimų.*

Šeimos pajamos. Esant dabartinei ekonominei padėčiai, daugelis šeimų susiduria su materialiniais sunkumais. Tai verčia tėvus pagrindinį dėmesį skirti pragyvenimo šaltinių paieškai vaikus paliekant antroje vietoje. Remiantis tuo, kriminologiniame tyrime buvo tiriama deviantiniu elgesiu pasižyminčių respondentų tėvų užimtumas, kuris atsispindi 13 paveiksle.

13 pav. *Mokinių, priskirtų deviantams, tėvų užimtumas*

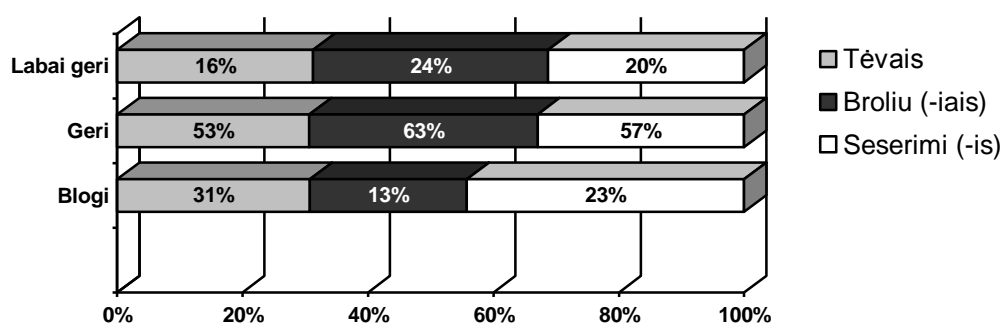
Sprendžiant iš tyrimo duomenų, daugumos atrankinio tyrimo respondentų tėvų yra dirbantys. Tyrimu išsiaiškinta, kad abu dirbantys tėvai yra iš pilnų šeimų (47 proc.). Nepilnamečių, kurių šeimoje dirbantis yra tik vienas iš tėvų, yra 27 proc. Atrankinis tyrimas parodė, kad 15 proc. respondentų yra iš nepilnų šeimų, kuriose didžioji dalis dirbančių yra vienišos mamos. Paaiškėjo, kad iš jų 7 proc. dirba užsienyje. Gauti tyrimo duomenys rodo, kad 12 proc. respondentų gyvena pilnose šeimose, kuriose vienas iš tėvų yra bedarbis. Išsiaiškinta, kad 9 proc. tirtų nepilnamečių vienas iš tėvų yra bedarbis, o kitas - dirba užsienyje. Atrankinis tyrimas parodė, kad 9 proc. nepilnamečių yra iš nepilnų šeimų, o 17 proc. iš pilnų šeimų, kuriuose tėvai yra bedarbiai. Remiantis praktika, galima teigti, kad tokiose šeimose pajamos yra labai mažos. Tai dažniausiai gaunamos pašalpos už auginamus vaikus bei kasdienes samdomus darbus.

Atliktame tyrime buvo domėtasi ar respondentams yra skiriama socialinė parama mokykloje. Taip siekta išsiaiškinti, kiek pajamų tenka tiriamųjų šeimose kiekvienam jos nariui. Atrankinis tyrimas parodė, kad iš visų 100 tirtų nepilnamečių 39 proc. tiriamųjų mokykloje

gauna nemokamus pietus, pusryčius ir aprūpinimą mokinio reikmenimis. Tai rodo, kad šių respondentų šeimose pajamos kiekvienam šeimos nariui per mėnesį yra mažesnės kaip 1 valstybės remiamų pajamų (toliau vadinama – VRP) dydžio t.y. 235 Lt ir mokiniai auga socialinės rizikos šeimoje.¹⁴⁹ Nepilnamečių, kurie mokykloje gauna nemokamus pietus ir aprūpinimą mokinio reikmenimis, yra 19. Šių respondentų šeimose pajamos vienam šeimos nariui per mėnesį yra mažesnės kaip 1 VRP dydis t.y. 235 Lt.¹⁵⁰ Nemokamus pietus mokykloje gauna 14 respondentų, nes jų šeimose pajamos vienam šeimos nariui per mėnesį yra mažesnės kaip 1,5 VRP dydžio (352,5 Lt.).¹⁵¹ Taigi, remdamiesi pateiktais tyrimo duomenimis darome išvadą, kad *apie pusę vaikų auga šeimose, kuriose dirba abu tėvai, o kita pusė, kuriose dirbantis yra vienas iš tėvų ir bedarbiai. Tyrimo duomenys rodo, kad daugiau nei pusė respondentų auga šeimose, kuriose yra labai mažos pajamos.*

Šeimos narių tarpusavio santykiai. Mokslinės literatūros šaltiniai liudija, kad šeimos narių tarpusavio santykiai neabejotinai lemia augančios asmenybės elgesio formavimąsi. Tėvų reakcija į neigiamą vaiko elgesį, tėvų ir vaikų santykių pobūdis, šeimos mikroklimatas, jos santykių harmonija arba disharmonija, brolių ir seserų santykiai – tai veiksniai, galintys lemti vaiko agresyvių elgesį¹⁵² bei įtakoti deviantinio elgesio formavimąsi. Todėl šiame tyrime siekta išsiaiškinti, kokie yra nepilnamečių – deviantų tarpusavio santykiai su šeimos nariais. Duomenys pateikti 14 paveiksle.

14 pav. Mokinių, priskirtų deviantams, tarpusavio santykiai su šeimos nariais

Analizuojant respondentų tarpusavio santykius su šeimos nariais, atrankinis tyrimas parodė, kad mažiau nei 1/5 apklaustųjų su tėvais sutaria labai gerai, o daugiau nei pusė – gerai. Išsiaiškinta, jog 77 proc. nepilnamečių – deviantų geriau sutaria su motina, nei su tėvu.

¹⁴⁹ Socialinė parama mokiniams. Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. <http://www.socmin.lt/index.php?1481261549> (2007-11-12).

¹⁵⁰ Ten pat.

¹⁵¹ Ten pat.

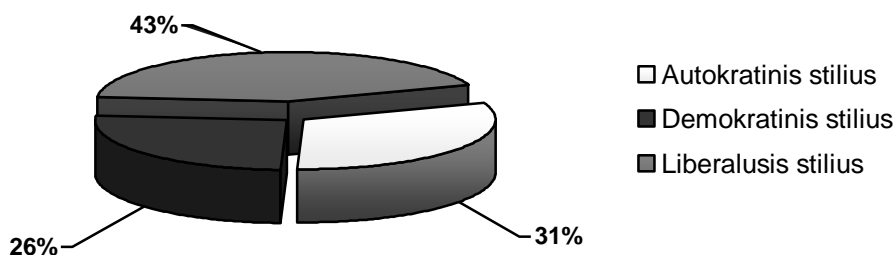
¹⁵² Vaikekonienė V. Vaikų agresyvaus ir delinkventinio elgesio psichologinės priežastys. Ryšys tarp delinkventinio elgesio ir šeimos įtakos. Delinkventinio elgesio prevencijos principai. // Nepilnamečių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga. – Vilnius, Vidaus reikalų ministerija, 2002. P. 26.

Remiantis atlikto tyrimo respondentų lyties analize,¹⁵³ galima teigti, kad deviantiniu elgesiu pasižymintys vaikinai geriau sutaria su mama nei su tėčiu. Blogus tarpusavio santykius su tėvais (tėčiu ir mama) pažymėjo 31 proc. respondentų. Tokius santykius galima vertinti kaip šaltus, probleminius. Tyrimais nustatyta, kad paaugliai, kurie sunkiai bendrauja su tėvais, daugiau linkę rūkyti, vartoti alkoholį ar kitus narkotikus bei kitaip negatyviai elgtis.¹⁵⁴ Remiantis tuo, galime manyti, kad deviantinio elgesio susiformavimui turi įtakos blogi, konfliktiški tarpusavio santykiai su abiem tėvais ar vienu iš jų. Todėl, atrankinio tyrimo duomenimis darome išvadą, kad *daugiau nei pusė nepilnamečių su tėvais sutaria gerai, o trečdalis – blogai. Paaiškėjo, kad deviantiniu elgesiu pasižymintys vaikinai geriau sutaria su mama nei su tėčiu.*

Daugelio autorių moksliniais tyrimais įrodyta, kad tarpusavio santykiai su broliu arba seserimi yra pagrindas mokytis agresyvaus elgesio. Pateikti tyrimo duomenys rodo, jog tirti nepilnamečiai deviantai geriau sutaria su broliu (-iais) nei su seserimi (-is). Atrankinis tyrimas parodė, kad tarp 94 proc. respondentų ir jų brolių, seserų konflikto metu nuolant kyla (kilo) apsižodžiavimai, o 89 proc. – muštynės. Tai rodo, kad nemažiau svarbų vaidmenį nepilnamečių deviantinio elgesio formavimuisi įtakoja konfliktiniai tarpusavio santykiai su broliu(-iais), seserimi(-is). Apibendrinant tyrimo duomenis daroma išvada, kad *tarp nepilnamečių – deviantų ir jų brolių, seserų šeimoje dažnai kyla konfliktų, tačiau tarpusavio santykiai geresni su broliu (-iais).*

Tėvų auklėjimo stilius. Tyrime klausiant respondentų, kokie yra tarpusavio santykiai tarp jų ir tėvų priimant sprendimus, siekta išsiaiškinti, kokius auklėjimo stilius taiko nepilnamečių – deviantų tėvai. Duomenys atsispindi 15 paveiksle.

15 pav. Tėvų taikomi auklėjimo stiliai auklėjant nepilnamečius – deviantus

Kriminologinis tyrimas parodė, kad dauguma tėvų auklėdami nepilnamečius – deviantus pirmenybę teikia liberaliam stiliui. Pagal šį stilių nepilnamečiai auklėjami laisvai, būdingi viską leidžiantys santykiai, ignoruojamos normos ir taisyklės. Tyrimo metu išsiaiškinta, kad 43 proc. respondentų tėvams neįdomu ką jie veikia, su kuo ir kur būna bei nevadovauja

¹⁵³ Atrankinio tyrimo metu buvo apklausta 100 vaikų, tarp kurių pasižyminčių deviantiniu elgesiu buvo 73 berniukai ir 27 mergaitės.

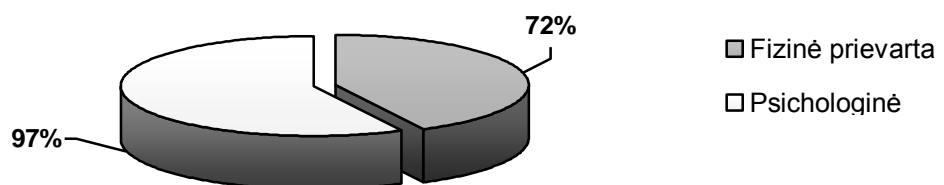
¹⁵⁴ Žukauskienė R. Kriminalinio elgesio psichologija. – Vilnius, Mykolo Romerio universitetas, 2006. P. 339.

jiems priimant sprendimus. Šiek tiek mažiau už liberalų, tėvai, auklėdami savo vaikus, taiko autokratinį stilių. Tai visiškai priešingas liberaliam auklėjimo stilius, kuomet vaikams neleidžiama reikšti savo nuomonės bei priimti kokių nors sprendimų. Tyrimu išsiaiškinta, kad net 31 proc. respondentų bijo priimti sprendimus be tėvų žinios. Remiantis tuo, galima manyti, kad šie nepilnamečiai yra priklausomi nuo savo tėvų ir jų šeimose dominuoja autokratinis auklėjimo stilius. Kriminologinis tyrimas rodo, kad iš visų 100 tirtų respondentų mažiausiai tėvai taiko demokratinį auklėjimo stilių. Atrankiniu tyrimu išsiaiškinta, kad 26 proc. tiriamųjų gali reikšti savo nuomonę, tačiau galutinius sprendimus priima tėvams pritarus. Tai rodo, demokratinį stilių, kuris remiantis moksline literatūra yra pats tinkamiausias auklėjant vaikus.

Analizuojant šiame darbe mokslinę literatūrą išsiaiškinta, kad deviantinio elgesio formavimuisi turi įtakos autokratinis ir lepinimu pagrįstas liberalusis auklėjimo stiliai. Todėl atsižvelgiant į tyrimo rezultatus, galima daryti išvadą, kad net *daugiau nei puse nepilnamečių dėl tėvų netinkamo autokratinio ir liberalaus auklėjimo stiliaus yra sudaromos prielaidos formuotis deviantiniui elgesiui.*

Bausmių pobūdis ir griežtumas. Mokslinės literatūros analize atskleidė, kad griežtos bausmės ne sumažina, o priešingai, pastiprina deviantinio elgesio formavimąsi. Todėl atrankiniame tyrime buvo klausta respondentų, kokias bausmes tėvai taiko jiems už jų nepaklusnumą ar nusizengimą. Duomenys pateikti 16 paveiksle.

16 pav. Tėvų taikomos bausmės nepilnamečiams

Tyrimo rezultatai rodo, jog prievarta vaikų atžvilgiu dominuoja jų šeimose. Iš 100 tirtų respondentų 42 teigia, kad prieš juos tėvai yra panaudoję, o 55 nuolat naudoja psichologinę prievartą, kuri, nors nėra taip akivaizdžiai pastebima, kaip fizinė, tačiau vaikams sukelti nepasitikėjimą savimi, įtampą, vengimą bendrauti, save ir/ar kitus žalojantį elgesį ir pan.¹⁵⁵ Psichologinę prievartą patyrę respondentai atrankiniame tyrime atskleidė, kad tėvai dažniausiai juos žemina, įžeidinėja, kaltina nebūtais dalykais. Taip pat dauguma pažymi, kad tėvai jiems priekaištuoja dėl nesimokymo, agresyvaus elgesio, konfliktiško charakterio bruožų. Nežymiai

¹⁵⁵ Sruoga V., Jakubkaitė B. Emocinė, fizinė ir seksualinė prievarta prieš vaikus. – Vilnius: Adomo Jakšto spaustuvė, 2002. P. 8.

mažiau respondentų (72 proc.) pažymi, kad tėvai prieš juos naudoja fizinę prievartą, kuri taip pat skatina agresyvią galvosena bei elgesį. Didžioji dalis nepilnamečių tyrimo metu akcentavo, kad tėvai juos už nepaklusimą ar nusižengimą dažniausiai muša (ranka ir įvairiais daiktais: diržu, rykšte, namų apyvokos daiktais ir pan.). Mergaičių atžvilgiu tėvai (ypač mamos) naudoja ir tampymą už plaukų. Daugelio autorių tyrimais įrodyta, kad visos prievartos rūšys vaikų atžvilgiu yra skaudžios ir turi neigiamą poveikį elgesio formavimuisi. Kriminologinis tyrimas parodė, kad didžioji dalis respondentų patiria ne tik fizinę, bet ir psichologinę prievartą kartu. Mokslinės literatūros šaltiniai liudija, kad toks derinys yra žymiai pavojingesnis. Todėl galima daryti prielaidą, kad nepilnamečių deviantinio elgesio formavimuisi turi įtakos fizinė ir psichologinė prievarta paremtos tėvų taikomos bausmės. Apibendrinant duomenis daroma išvada, kad *šeimose nepilnamečiai deviantai patiria iš savo tėvų psichologinę bei fizinę prievartą.*

Atrankinis tyrimas parodė, kad tėvai dažniausiai baudžia savo vaikus už netinkamą elgesį mokykloje. Išsiaiškinta, kad iš 100 tirtų respondentų 53 mokiniams tėvai taiko griežtas (fazines) bausmes už konfliktiškus santykius su mokytojais, pabėgimą iš pamokų, nesimokymą, rūkymą mokyklos teritorijoje ir pan. Už nepilnamečių netinkamą elgesį viešose vietose griežtas bausmes patiria 51 proc. tiriamųjų. Nepilnamečiai tyrimo metu atskleidė, kad jų tėvai dažniausiai baudžia už viešosios tvarkos pažeidimus, chuliganizmą, muštynes. Kelios mergaitės pažymi, kad susilaukia griežtos bausmės dėl negrįžimo namo. Tyrime dalyvavę 49 respondentai atskleidė, kad jų tėvai griežtai baudžia ir už reikalavimų (liepimų) nevykdymą, t.y. neparėjimą laiku namo, nesimokymą ir pan. Dėl alkoholio vartojimo tėvai baudžia 38 proc. tyrime dalyvavusių respondentus, o dėl narkotikų vartojimo – 27 proc. Taigi, tyrimas rodo, kad tik nedaugelis tėvų (27 proc. tiriamųjų) supranta, kada jų vaikas vartoja narkotikus. Todėl galime manyti, kad dauguma tėvų nesuvokia, kada jų vaikas vartoja alkoholį, o kada narkotikus. Mažiausiai nepilnamečių (24 proc.) susilaukia griežtos bausmės iš tėvų dėl rūkymo. Taigi, apibendrinus tyrimo rezultatus darytina išvada, kad *daugiausia respondentų tėvai taiko griežtas (fazines) bausmes dėl netinkamo elgesio mokykloje ir viešose vietose, o mažiausiai dėl narkotikų vartojimo ir rūkymo.*

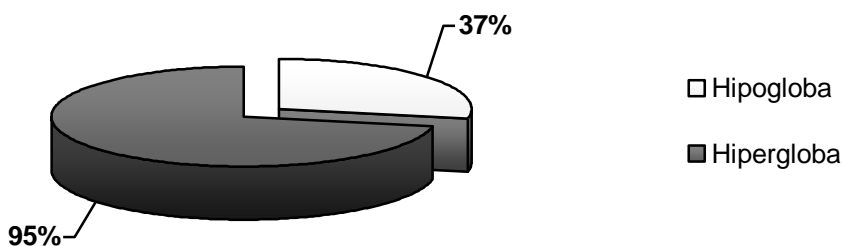
Vaikų elgesio kontrolė. Literatūros šaltiniai liudija, kad nepilnamečių agresyvaus elgesio pasireiškimą gali paskatinti netinkama elgesio kontrolė, kuri pasireiškia šeimose, kuriose taikomas prieštaringas auklėjimas. Remiantis tuo, kriminologiniame tyrime domėtasi, ar tiriamųjų šeimose yra netinkamo elgesio kontrolės bruožų.

Atrankinio tyrimo rezultatai parodė, kad dauguma tėvų auklėja savo vaikus prieštaringai. Tarp tirtų nepilnamečių – deviantų daugiausia (53) šeimoje pasitaiko atvejų, kai už tą patį prasižengimą vieną kartą tėvai griežtai baudžia, o kitą kartą nekreipia dėmesio. Respondentų teigimu, dažniausiai tėvai taip elgiasi už neparėjimą laiku namo, už alkoholio

vartojimą, muštynes, valkatavimą gatvėse, pabėgimą iš pamokų ir pan. Nežymiai mažiau (52) respondentų nurodė, kad jų tėvai nuolat reikalauja tinkamai elgtis, būti sąžiningu žmogumi nors patys taip elgiasi. Pasak respondentų, dažniausiai tėvai reikalauja nevartoti alkoholio, nemeluoti bei nekankuoti su kaimynais, nors tokį elgesį jie mato ir savo tėvų elgesyje. Tyrime paaiškėjo, kad 39 proc. tiriamųjų šeimose mama viską leidžia daryti, o tėtis viską draudžia. Atveju, kad tėtis nepilnamečiams - deviantams viską leistų daryti, o mama viską draustų tarp tiriamųjų nebuvo. Atrankinis tyrimas parodė, kad mažiausiai prieštaringo auklėjimo atveju yra respondentų (21) šeimose, kai tėtis baudžia už kiekvieną prasižengimą, o mama viską atleidžia. Taigi, kriminologinio tyrimo duomenimis, galime daryti išvadą, kad *nepilnamečių – deviantų šeimose egzistuoja prieštaringas tėvų auklėjimas*.

Vaikų priežiūra. Vaikų elgesio problemos atsiranda ir dėl netinkamos vaikų priežiūros šeimoje. Mokslinės literatūros šaltiniuose nurodoma, kad netinkama vaikų priežiūra yra šeimose, kuriose egzistuoja hipoglobos (priežiūros nebuvimo) ir hiperglobos (pernelyg didelė vaiko priežiūra) auklėjimo stiliai. Remiantis tuo, kriminologiniame tyrime buvo tiriama tėvų netinkama priežiūra auklėjant nepilnamečius – deviantus. Duomenys pateikti 17 paveiksle.

17 pav. Netinkama nepilnamečių – deviantų priežiūra šeimose

Iš gautų atrankinio tyrimo rezultatų matome, kad daugiau šeimose pasitaiko atveju, kai tėvų auklėjime aptinkame hiperglobą. Tyrimas parodė, kad daugiausia respondentų (36 proc.) tėvai nuolat pagiria juos už kiekvieną pasiekimą moksle bei laimėjimus sporte. Nežymiai mažiau tiriamųjų (31 pro.) atskleidė, kad jų tėvai nuolat domisi, ką jie veikia, kur ir su kokiais draugais būna, kaip sekasi mokykloje, su draugais ir pan. Tai rodo, jog tėvai perdėtai domisi savo vaikais, kišasi į jų asmeninį gyvenimą. Mokslinėje literatūroje įrodyta, kad paaugliai kuo greičiau nori būti savarankiški, nepriklausomi nuo tėvų,¹⁵⁶ todėl tėvų nuolatinis kišimasis į nepilnamečių asmeninį gyvenimą turi įtakos deviantinio elgesio formavimuisi. Mažiau respondentų (19 proc.) atrankiniame tyrime pažymėjo, kad jų tėvai išpildo visus norus ir reikalavimus. Nepilnamečių teigimu, dažniausiai tėvai perka pageidaujamus daiktus (mobiliuosius telefonus, MP3 grotuvus ir

¹⁵⁶ Davidavičienė A.G. Tėvams apie narkotikus. Kaip apsaugoti vaikus. – Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerija, 2001. P. 38.

pan.), rūbus, avalyne ir t.t. Keletas respondentų pažymi, kad tėvai leidžia neiti į mokyklą kai jie to nori. Mažiausiai hiperglobos atvejų pasitaiko šeimoje, kai tėvai už nepilnamečius išsprendžia visas iškilusias jo problemas mokykloje ir draugų tarpe. Tai kriminologiniame tyrime atskleidė 9 proc. respondentų. Pasak tiriamųjų, toks tėvų elgesys juos erzina, todėl jie dažniausiai dėl to konfliktuoja su savo tėvais.

Atrankinis tyrimas parodė, kad mažiau už hiperglobą respondentų šeimose pasitaiko hipoglobos, t.y. priežiūros nebuvimo atvejų. Iš visų 100 tirtų respondentų 17 proc. pažymėjo, kad jų namuose pakankamai dažnai trūksta pinigų maistui bei drabužiams nusipirkti. Todėl galima manyti, kad šie respondentai auga šeimose, kuriuose pajamos pragyvenimui yra labai mažos. Mažiau nepilnamečių (10 proc.) atskleidė, kad jų šeimose pasitaiko hipoglobos atvejų, kai tėvai nieko nesako dėl rūkymo, alkoholio vartojimo, konfliktiško elgesio mokykloje, namuose. Tai leidžia manyti, kad tokie tėvai toleruoja savo vaikų nepriimtina, deviantinį elgesį. Todėl remiantis darytina netinkamos vaikų priežiūros analize, galima išvada, kad *beveik visose nepilnamečių – deviantų šeimose aptinkami hiperglobos atvejų, kuomet tėvai per daug prižiūri savo vaikus. Žymiai mažiau tiriamųjų šeimose yra hipoglobos atvejų, kai tėvai neprižiūri savo vaikus.*

IŠVADOS

1. Apžvelgus mokslinę literatūrą, tenka pripažinti, kad Lietuvos visuomenės deviacija tyrinėjama palyginus neseniai, todėl deviantinio elgesio samprata susiformavo tik per keletą paskutiniųjų dešimtmečių. Daugelis autorių deviaciją įvardija kaip elgesio nukrypimus nuo vyraujančių socialinių normų, kurie gali būti įvairūs ir skirtingai vertinami. Tam turi įtakos socialinis, kultūrinis kontekstas, tradicijos ir pan. Todėl kas vienoje visuomenėje yra deviacija, kitoje gali būti laikoma normaliu dalyku. Tačiau savaime suprantama, jog nėra visuomenės be deviacijos apraiškų. Viena iš deviacijos pasireiškimo būdų yra susijęs su paauglystės amžiumi. Daugelis autorių vaikų elgesio nukrypimus apibūdina įvairiai: „asocialus“, „agresyvus“, „delinkventinis“, „deviantinis“, „nusikalstamas“ ir kt. Tai yra sąvokos, kuri kiekviena iš jų yra deviacija. Taip pat esama įvairių teorijų, aiškinančių deviantinio elgesio kilmę bei jo formavimosi ypatumus. Biologinės deviacijos teorijos deviantinį elgesį vertina kaip elgesio nukrypimą nuo visuomenėje priimtinos tam tikros socialinės normos akcentuojant individo organizmo biologinę sudėtį. Psichologinėse deviacijos teorijose akcentuojamas žmogaus individualumas, asmenybės bruožai, turintys įtakos deviantinio elgesio susiformavimui. Socialinės deviacijos teorijų atstovai akcentuoja socialinių bei kultūrinių veiksnių įtaką formuojantis deviantiniam elgesiui.

2. Nepilnamečių deviantinio elgesio apraiškas Lietuvos visuomenėje rodo:

- vaikų polinkis vartoti alkoholinius gėrimus bei narkotines medžiagas. Tai tampa itin pavojingu socialiniu reiškiniu mūsų visuomenėje. Remiantis atliktais ESPAD tyrimais ugdymo įstaigose, tenka pripažinti, kad mūsų šalyje narkotikų vartojimas moksleivių tarpe nuo 1995 iki 1999 metų išaugo net penkis kartus. Pagal 2003 metų atliktą ESPAD tyrimą narkotikų vartojimas tarp moksleivių stabilizavosi. Tyrimo duomenys rodo, kad dauguma moksleivių yra eksperimentatoriai ir nereguliarūs vartotojai, o pagal šalies statistinius duomenis jau yra ir priklausomų nuo narkotinių medžiagų. Lietuva yra šalis, turinti ir didžiausius vaikų alkoholinių gėrimų vartojimo rodiklius. Minėtų tyrimų ESPAD duomenimis, Lietuvoje sistemingai mažėja vaikų abstinėtų ir mokinių, kurie vartoja alkoholį kelis kartus. Duomenys rodo, kad šalyje daugėja nepilnamečių, kurie vartoja alkoholį keliolika ir daugiau kartų, dažnai iki apsvaigimo - girtumo.

- paauglių savižudybės. Daugelis autorių pažymi, kad savižudybė yra procesas, vykstantis keliais etapais: minčių, ketinimo ir veiksmo. Mintys apie savižudybę būdingos gana dideliame vaikų skaičiui. Nustatyta, kad beveik 40 proc. nuo 11 iki 15 metų paauglių galvoja ir kuria konkrečius planus apie savižudybę. Mėginimų nusižudyti tikslios statistikos Lietuvoje, kaip ir visame pasaulyje, nėra. Manoma, kad vienai įvykdytai savižudybei tenka nuo 10 iki 100

suicidinių bandymų, o maždaug 14 – 50 proc. bandžusių nusižudyti paauglių suicidinius bandymus kartoja. Pagal Statistikos departamento prie LR Vyriausybės statistinius duomenis, vaikų savižudybių skaičius Lietuvoje nuo 2004 iki 2006 metų mažėja. Tačiau tai yra viena iš dažniausių vaikų mirties priežasčių.

- nepilnamečių nusikalstamumas. Tai yra vienas iš pagrindinių rodiklių, atspindinčių netolimos ateities bendrąjį suaugusiųjų nusikalstamumą. Nors oficialūs statistikos duomenys rodo, kad Lietuvoje nuo 2004 iki 2006 m. nepilnamečių padarytų nusikaltimų skaičius po truputį mažėja, tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, kad jaunėja nusikaltėlio amžius, sunkėja nepilnamečių padarytų nusikaltimų pobūdis bei sistemingai daugėja vaikų, padariusių pakartotinius nusikaltimus.

3. Daugelio autorių duomenimis, paauglių deviantinis elgesys formuojasi socializacijos procese, kuriame įvairius elgesio nukrypimus daugiausia įtakoja šeima. Išanalizuota, kad nepilnamečių deviantinio elgesio formavimąsi įtakoja:

- šeimos tipas ir aplinka. Tai socialinės rizikos šeima, kurioje piktnaudžiaujama alkoholiu, narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, tinkamai neprižiūrimi vaikai, prieš juos naudojama fizinė, psichologinė ar seksualinė prievarta ir pan. Nepilna šeima, kurioje vaikų deviantinio elgesio formavimuisi turi įtakos tėvų skyrybos, vieno iš tėvų mirtis, vienišos mamos. Nedarni šeima, kurioje egzistuoja pastovūs tėvų konfliktai, nesutarimai. Tai yra šeimų tipai, įtakoiantys paauglių alkoholio, narkotinių medžiagų vartojimą, savižudybes bei nusikalstamą elgesį.

- tėvų auklėjamosios nuostatos. Išsiaiškinta, kad vaikų auklėjimas priklauso nuo tėvų taikomo auklėjimo stiliaus. Tai yra šeimos narių tarpusavio santykiai, kurie atspindi du svarbius auklėjimo elementus: tėvų jautrumą ir reiklumą vaikui. Daugelis autorių pažymi, kad dėl tėvų auklėjimo klaidų formuojasi nepageidaujamas, deviantinis vaikų elgesys. Prie šių klaidų priskiriamas netinkamas tėvų auklėjimo stilius, bausmių pobūdis ir griežtumas bei vaikų elgesio kontrolė ir priežiūra.

- šeimų emigracija į užsienio šalis. Tai yra šeimos, kuriose vienas arba abu tėvai išvyksta uždarbiauti į užsienį. Tokių šeimų vaikai dažnai paliekami gyventi su vienu iš tėvų, senelių, giminaičių, kaimynų globai ar netgi savarankiškam gyvenimui. Tai rodo, kad vaikui pasikeičia šeima, auklėjimo stilius, kurie turi įtakos deviantiškos asmenybės formavimuisi. Būtina pažymėti ir tai, kad emigrantų vaikams šeimą dažnai pakeičia bendraamžių grupės, kurios tampa svarbiausia ir dažnai vienintelė aplinka, įtakojanti nepilnamečių deviantinio elgesio formavimąsi.

4. Nepilnamečių deviantinio elgesio formavimosi šeimoje tyrimo duomenų analizė parodė, kad:

- nepilnamečių deviantinis elgesys labiau būdingas berniukams, gyvenantiems mieste, kurių amžius svyruoja nuo 14 iki 17 metų nei mergaitėms.

- tarp nepilnamečių – deviantų labiausiai yra paplitęs alkoholinių gėrimų, šiek tiek mažiau narkotinių medžiagų vartojimas. Išsiaiškinta, kad nepilnamečiai dažniausiai vartoja psichoaktyvias medžiagas nenorėdami išsiskirti iš grupės draugų, smalsumo (pabandyti), neturėjimo ką veikti bei noro užmiršti savo problemas.

- nepilnamečiai dažniausiai nusižengia teisės normoms turutiniais nusikaltimais (38 proc.), mažiau viešosios tvarkos pažeidimais (26 proc.) ir mažiausiai (17 proc.) smurtiniais nusikaltimais. Duomenys rodo, kad didžiąją dalį nusikaltimų nepilnamečiai padaro nestabilios būsenos, t.y. pavartoję alkoholio (76 proc.), narkotinių medžiagų (51 proc.) bei dėl draugų įtakos (48 proc.).

- savižudiškas elgesys būdingas daugiau nei trečdaliui 14 – 18 metų paaugliams. Tyrimas parodė, kad 31 proc. nepilnamečių yra kilę minčių apie savižudybę, iš kurių 7 proc. bandė nusižudyti.

- daugiau nei puse (56 proc.) deviantiniu elgesiu pasižyminčių vaikų yra iš pilnų šeimų. Duomenys rodo, kad trečdalis (17 proc.) tokių vaikų gyvena emigrantų šeimose, kuriose vienas arba abu tėvai dirba užsienyje. Mažiau nei puse (44 proc.) deviantų auga nepilnose šeimose, iš kurių 7 proc. tėvų - emigrantai.

- daugiausia deviantų - vaikų yra iš socialinės rizikos (39 proc.), nežymiai mažiau (37 proc.) iš nedarnių šeimų. Tyrimo duomenimis, darniose šeimose auga mažiausiai (24 proc.) deviantiniu elgesiu pasižyminčių nepilnamečių.

- 47 proc. deviantų, auga šeimose, kuriose dirba abu tėvai, 27 proc. - dirbantis vienas iš tėvų bei 26 proc. - bedarbiai. Tai rodo, kad dauguma nepilnamečių yra iš šeimų su labai mažomis pajamomis.

- tarpusavio santykiai su tėvais daugiau nei pusei deviantų (53 proc.) yra geri, trečdaliui (31 proc.) – blogi, o 16 proc. – labai geri. Tyrimas atskleidė, kad nepilnamečiai geriausiai sutaria šeimoje su mama ir broliu (-iais), o labiausiai konfliktuoja su tėvu ir seserimi (-is).

- dauguma tėvų auklėdami savo vaikus pasirenka netinkamą auklėjimo stilių. Kriminologinio tyrimo duomenimis, 43 proc. nepilnamečių tėvai taiko liberalų stilių, pagal kurį vaikai auklėjami laisvai, būdingi viską leidžiantys santykiai. Mažiau, t.y. 31 proc. tėvų vaikų auklėjime naudoja labai griežtą, autokratinį stilių. Tai sudaro prielaidas formuotis deviantiniam elgesiui.

- nepilnamečių tėvai dažnai prieš juos naudoja psichologinę (97 proc.) ir fizinę (72 proc.) prievartą. Išsiaiškinta, kad daugiausia tėvai taiko griežtas (fazines) bausmes deviantams

dėl netinkamo elgesio mokykloje ir nusižengimus viešose vietose, o mažiausiai dėl narkotikų vartojimo ir rūkymo.

- tirtų deviantų šeimose vyrauja prieštaringas auklėjimas, kuris rodo netinkamą tėvų vaikų elgesio kontrolę. Dažniausiai nepilnamečių šeimose pasitaiko atveju, kai už tą patį prasižengimą vieną kartą tėvai griežtai baudžia, o kitą kartą nekreipia dėmesio.

- beveik visose nepilnamečių – deviantų šeimose (95 proc.) aptinkami hiperglobos atvejai, kuomet tėvai per daug prižiūri savo vaikus. Tyrimo duomenimis deviantiniu elgesiu pasižyminčių vaikų tėvai visada juos pagiria už pasiekimus moksle, sportinėje veikloje bei nuolat domisi ką jie veikia, kur ir su kokiais draugais būna, kaip sekasi mokykloje. Žymiai mažiau (37 proc.) tiriamųjų šeimose pasireiškia hipogloba, kai tėvai neprižiūri savo vaikų.

REKOMENDACIJOS

Su įvairiomis vaikų deviantinio elgesio apraiškomis gali susidurti bet kuri šeima. Tai yra problema, nuo kurios nė vienas iš mūsų nėra apsaugotas. Todėl tam, kad būtų galima išvengti šių padarinių, būtina jau ankstyvajame vaiko amžiuje, kai pasireiškia pradiniai polinkiai deviantiniam elgesiui bei pačios pirminės deviantinio elgesio apraiškos šalinti šio elgesio formavimąsi.

Apibendrinant viską, kas buvo rašoma šiame darbe, tėvams rekomenduojama:

- Užmegzti ir palaikyti teigiamus, šiltus santykius su savo vaikais, kurie pagrįsti abipusiu pasitikėjimu, bendradarbiavimu, domėjimusi problemomis bei abipuse pagarba.
- Ieškoti kartu su vaikais naujų problemų sprendimo būdų, kurie pagrįsti ne prievarta, ne konfliktais, o bendradarbiavimu.
- Kalbėti su vaiku atvirai apie tokias šeimos vertybes kaip dorumas, sąžiningumas, pasitikėjimas savimi, atsakingumas ir pan. Parodyti vaikams, kad jos yra svarbios priimant tinkamus sprendimus.
- Prisiminti, kad kiekvienas jūsų poelgis įtakoja vaiko vertybių formavimąsi. Todėl vaikai dažnai kopijuoja savo tėvų elgesį. Dėl tos priežasties pamąstyti ar nerodote deviantinio elgesio (alkoholio, narkotikų vartojimo, nusikalstamo elgesio ir pan.) pavyzdį savo vaikams.
- Nebūti abejingiems pastebėjus pirminėms deviantinio elgesio apraiškoms. Kad apsaugotumėte savo vaiką, šeimoje būtina įvesti griežtas taisykles bei būti pasirengus skirti tam tikras bausmes už jų sulaužymą. Tam, kad sukurtos taisyklės bei sankcijos veiktų pirmiausia reikia paaiškinti vaikui, kodėl norite įvesti naują tvarką, po to dažnai priminti, kad ji galioja visur ir ne namuose bei skirti vaikui tik pažadėtą ir aptartą bausmę.
- Nenaudoti griežtų bausmių. Bausmės už netinkamą elgesį turi būti vaikui suprantamos.
- Visada žinoti vaiko dienotvarkę bei jo dienos planus. Stengtis, kad tai atrodytų ne kaip kontrolė, o kaip saugumo užtikrinimas arba noras sužinoti, ką vaikas ketina veikti. Nebijoti paklausti vaikų, kur ir su kuo jie leidžia laisvą laiką.
- Žinoti kaip reikia atpažinti vaiko elgesyje bei išvaizdoje požymius, kurie išduoda, kad jūsų atžala vartoja alkoholį, narkotikus bei kitas svaigiąsias medžiagas. Todėl reikia domėtis literatūra, kurioje pateikiama informacija apie probleminių vaikų elgesį bei išsiaiškinti, kur nedelsiant galite kreiptis pagalbos.
- Pastoviai kalbėti su vaiku apie deviantinio elgesio apraiškas visuomenėje bei jo neigiama požiūrį. Duoti vaikui suprasti, kad Jūs tai netoleruojate. Taip pat atidžiai klausyti, ką apie tai sako Jūsų sūnus ar dukra.

- Pakalbėti su savo vaiku apie draugystę. Tikėtina, kad Jūsų vaikas turi draugų, kurie vartoja alkoholį ar kitus narkotikus, daro nusikaltimus, rūko ir pan. Vaikui būtina paaiškinti, kad tikri draugai niekada neprašys vienas kito daryti tai, kas yra neteisinga arba neteisėta.

- Susipažinti su savo vaiko draugais, o jei galite ir su jų tėvais. Dažnai kviestis juos į savo namus. Pasidalinti tarpusavyje pasvarstymais apie paauglių deviantinį elgesį bei jo daromą žalą visuomenei.

- Tam, kad laiku būtų galima pastebėti vaiko elgesio nukrypimus ir užkirsti kelią nelaimėi, nuolat palaikyti ryšį su mokykla:

- įsitraukti į alkoholio ir narkotinių medžiagų vartojimo prevencinę veiklą mokykloje, planuojant ir vykdant prevencinius renginius ir programas;

- bendrauti ir bendradarbiauti su mokyklos bendruomene;

- dalyvauti mokyklos renginiuose – sporto varžybose, turistiniuose žygiuose, stovyklose, šventėse ir pan;

- aktyviai dalyvauti tėvams organizuojamuose seminaruose, diskusijose prevencijos klausimais.

- Pasiūlyti savo vaikui įsitraukti į sporto, menų, šokio ar kitus būrelius. Kuo jis labiau bus užsiėmęs, tuo mažiau tikėtina, kad nuobodžiaus ir deviantiškai elgsis.

- Ūgdyti vaiką atlikti pareigas ir būti atsakingam už savo poelgius šeimoje, ugdymo įstaigose bei socialinėje aplinkoje. Mokyti vaiką kontroliuoti savo elgesį, numatyti jo rezultatus.

- Formuoti gyvenimo įgūdžius, kurie padeda pasirinkti pozityvius sprendimus, galimybę atsispirti bendraamžių įkalbinėjimams.

NAUDOTOS LITERATŪROS SĄRAŠAS

Įstatymai ir kiti teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija//Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas//Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.
3. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas//Valstybės žinios. 2000, Nr. 74-2262.
4. Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymas//Valstybės Žinios. 1995, Nr. 44 – 1073.
5. Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas//Valstybės žinios. 2006, Nr. 17-589.
6. Lietuvo Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas //Valstybės žinios. 1996, Nr. 33-807.

Specialioji literatūra ir informacija internete

1. Acus A. Deviantinis elgesys // Sociologija. Mintis ir veiksmas. 2000, Nr.1-2. P. 72, 74.
2. Barkauskaitė M. Paauglys: savijauta, santykiai, veikla besikeičiančioje mokykloje// Pedagogika. 1999, Nr. 39. P.71.
3. Becker Howard S. (1963). Outsider: Studies in the Sociology of Deviance. New York: The Free Press. C:\Documents and Settings\Seima\My Documents\Amazon Online Reader Outsiders.mht (2007-07-07).
4. Bulotaitė L. Narkotikai ir narkomanija. Iliuzijos ir realybė. –Vilnius: Tyto Alba, 2004. P. 26-27.
5. Bulotaitė L., Pivorienė R. V., Sturlienė N. Drauge su vaiku. Psichologo patarimai tėvams. – Vilnius: UAB Efrata, 2001. P. 41.
6. Černiauskienė M. Apie priklausomybę sukeliančias medžiagas ir jų vartojimo prevencija ugdymo institucijose. – Vilnius: UAB Efrata, 2001. P. 12.
7. Čiočys P. Teisės pagrindai. – Vilnius: Vilniaus vadybos kolegija, 1999. P. 37.
8. Čiočys P. Teisės pagrindai (trečiasis leidimas). – Vilnius: Vilniaus vadybos kolegija, 2002. P. 19.
9. Darbo su socialinės rizikos šeimomis metodinės rekomendacijos. Patvirtinta Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2003m. gruodžio 17 d. įsakymu Nr. A1-207. *Socialinės apsaugos ir darbo ministerija*. <http://www.nplc.lt/aukos/informacija/t-aktai/isak/SADM-isak-20031217-NrA1-207.pdf> (2007-08-26).

10. Davidavičienė A.G. Tėvams apie narkotikus. Kaip apsaugoti vaikus. – Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerija, 2001. P. 22, 28.
11. Davidavičienė A.G. Paauglių narkotikų vartojimas Lietuvoje ir Europoje. Tyrimų medžiaga. – Vilnius: UAB Efrata, 2004. P. 9, 16, 23-25, 30-32.
12. Davidavičienė A.G. Sveikos gyvensenos įvertinimas mokyklose. – Vilnius: Pedagoginis institutas, 1996. P. 79.
13. Demografinis metraštis 2006. – Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2007. P. 171, 176.
14. Dobrynas A. Poviliūnas A., Tureikytė D. ir kt. Delinkventai Lietuvos mokyklose. Sociologinis tyrimas. – Vilnius: VPU, 2004. P. 13.
15. Drakšas R. Svarbesni nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės klausimai. Vilnius: Eugrimas, 2005. P. 12.
16. Dumbliauskas V. Sociologija. – Vilnius: VPU, 1999. P. 23.
17. Gailienė D. Jie neturėjo mirti. Savižudybės Lietuvoje. – Vilnius: Tyto Alba, 1998. P. 48, 52.
18. Galinaitytė J., Rudzkis T. Šiuolaikinės nusikastamumo sampratos problema // Jurisprudencija. 2005, T. 70(62), P. 135.
19. Jūrienė L. Nepilnamečių nusikalstamumo būklė, jos priežastys ir aplinkybės//Mokykla ir nusikalstamumo prevencija. – Vilnius: 1996. P. 104 – 106.
20. Kajokienė A. Nepilnamečių piktnaudžiavimas psichoaktyviomis medžiagomis// Nepilnamečių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga. – Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2002. P. 91-92.
21. Kestenis A. Narkomanija kaip visuomenės saugumo problema // Jurisprudencija. 2002, T. 29 (21), P. 111-114.
22. Kriminologija / red. Bluvšteinas J. – Vilnius: Pradai, 1994. P. 199.
23. Kriminologinė statistika. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. <http://www.nplc.lt/> (2007-08-10).
24. Kubilienė N. Vaiko socialinės adaptacijos problemos augant nuo alkoholio priklausomoje šeimoje//Socialinis darbas: mokslo darbai. 2004, Nr. 3(2), P. 51-52.
25. Kvieskienė. Socializacija ir vaiko gerovė. – Vilnius: VPU, 2003. P. 144, 151.
26. Kvieskienė G. Pozityvioji socializacija. – Vilnius: VPU, 2005. P. 94.
27. Leliūgienė I. Socialinė pedagogika. – Kaunas: Technologija, 2003. P. 62, 65, 67, 70

-74, 113, 142, 145-146, 297, 305.

28. Lemme B. H. Suaugusiojo raida. - Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2003. P. 302.

29. Lemert E. M. (2000). Crime and Deviance: Essays and Innovations of Edwin M. Lemert. <http://books.google.com/books?id=yPCDLAuXZl4C&dq=Lemert+Social+Pathology&pg=PA19&ots=TOLh5jbt6a&sig=FeLiXskIOY2ttNIRdEckf7nZ08&prev=http://www.google.com/search%3Fq%3DLemert%2BSocial%2BPathology&sa=X&oi=print&ct=result&cd=1&cad=legacy#PPP1,M1> (2007- 11- 22).

30. Lemert E. M. (1951). Social Pathology. New York: Mc Graw-Hill.

<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=28566431> (2007-07-16).

31. Lietuvos vaikai. *Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.*

<http://www.stat.gov.lt>. (2007-08-13).

32. Litvinienė J. Šeima – vaiko ugdymo institucija. – Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2002. P. 17-21.

33. Navaitis G. Vaikų psichologinis konsultavimas. – Vilnius: Presvika, 2003. P. 39.

34. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla, 2006. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2007. P. 30.

35. Miškinis K. Šeima žmogaus gyvenime. – Kaunas: Aušra, 2003. P.37.

36. Moksleivių savižudybės. Rizikos veiksniai ir pagalbos principai. – Kaunas: Kauno Jaunimo Sveikatos centras, 2001. P. 17.

37. Palujanskienė. A. Socialinių problemų turinčių šeimų paauglių asmenybės vystymosi ypatumai// Pedagogika, 2002. Nr. 63. P. 109.

38. Petrulytė A. Jaunesniojo paauglio socialinė raida. –Vilnius: Presvika, 2003. P. 16.

39. Pėžaitė R., Brazienė R. Deviacinių reiškinių Lietuvos kaime teoriniai aspektai. http://ev.lzuu.lt/mokveikla/SMK_2004/Petra/Pezaite_Raimonda.htm (2007.10.03).

40. Pivorienė R. V. (2002). Vaikų savižudybės. *Šiuolaikinis psichologijos centras.* <http://media.search.lt/GetFile.php?OID=92987&FID=270129> (2007-10-29).

41. Polukordienė O. K. Psichologinės krizės ir jų įveikimas. – Vilnius: 2003. P. 26.

42. Pruskus V. Sociologija. – Vilnius: Vilniaus teisės ir verslo kolegija, 2004. P. 84.

43. Psichologijos žodynas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993. P. 62.

44. Ribakovienė V. Vaikų ir paauglių amžiaus depresijos//Nepilnamečių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga. – Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2002 m. P. 124.

45. Sakalauskas G. Nusikalstamumas// Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1999. – Vilnius: Jungtinių Tautų Vystymo Programa, 1999. P. 145.

46. Sakalauskas G. Vaikų ir jaunimo nusikalstamumas // Pranešimas apie žmogaus

- socialinę raidą Lietuvoje 2001. – Vilnius: Jungtinių Tautų Vystymo Programa, 2001. P. 79.
47. Sakalauskas G. Vaiko teisių apsauga Lietuvoje. – Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2000. P. 21.
48. Savižudybių prevencijos idėjos/red. Gailienė G. –Vilnius: Tyto alba, 2001. P. 143-145.
49. Sipavičienė A. Tarptautinė migracija Lietuvoje. Lietuvos gyventojai 1990-2000. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 2002. P. 87.
50. Snieškienė D. Vaikus globojančios šeimos samprata// Filosofija. Sociologija. 2001. Nr. 3. P. 47.
51. Sniečkutė M. (2000). Nepilnamečių nusikalstamumas ir šeima. *Sociumas*. <http://www.sociumas.lt/Lit/Nr16/nepilnameciai.asp> (2007-08-14).
51. Social Reaction Theories. <http://criminaljustice.csusb.edu/cfamega/CJUS320/9SociaReaction.pdf> (2007-11-22).
52. Socialinis pranešimas 2003. *Socialinės apsaugos ir darbo ministerija*. P. 109. <http://www.socmin.lt/index.php?1914964303>(2007-09-17).
53. Socialinis pranešimas 2004. *Socialinės apsaugos ir darbo ministerija*. P.109. <http://www.socmin.lt/index.php?1914964303>(2007-09-17).
54. Socialinis pranešimas 2005-2006. *Socialinės apsaugos ir darbo ministerija*. P.88. <http://www.socmin.lt/index.php?1914964303> (2007-09-17).
55. Socialinis pranešimas 2006-2007 m. *Socialinės apsaugos ir darbo ministerija*. <http://www.socmin.lt/index.php?1914964303> (2007-09-18).
56. Sruoga V., Jakubkaitė B. Emocinė, fizinė ir seksualinė prievarta prieš vaikus. – Vilnius: Adomo Jakšto spaustuvė, 2002. P. 8-9.
57. Stankūnienė V. Lietuvos demografinis nuosmukis XX a. pabaigoje: demografinės pusiausvyros praradimas, krizė ar šokas?// Filosofija. Sociologija, 2003. Nr. 2. P. 47- 48.
58. Suicidal Behaviour in children and Adoles – cents. Part 1: Etiology and Risk Factors. <http://publications.cpa-apc.org/media.php?mid=421> (2007-09-05).
59. Šeima ir tėvų globos netekusio vaiko raida. – Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2007. P. 19, 33.
60. Šlapkauskas V. Socialinės deviacijos intensyvėjimas // Jurisprudencija. 2001, T. 19 (11), P. 44.
61. Šlapkauskas V. Teisė sociologijos pagrindai. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004. P. 520-52, 544, 546, 548.
62. Socialinė parama mokiniams. *Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerija*. <http://www.socmin.lt/index.php?1481261549>(2007-11-12).
63. Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: Lietuvos teisės

akademija, 1997. P. 7, 13-14, 16, 19-20, 23.

64. Vaišvila A. Teisės teorija. – Vilnius: Justitia, 2004. P. 256.

65. Vaikekonienė V. Vaikų agresyvaus ir delinkventinio elgesio psichologinės priežastys. Ryšys tarp delinkventinio elgesio ir šeimos įtakos. Delinkventinio elgesio prevencijos principai//Nepilnamečių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga. – Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2002. P. 26-29.

66. Vaikų nusikalstamumas. *Lietuvos viešoji policija*.

http://www.policija.lt/viesoji/index.php?page_id=63 (2007-11-15).

67. Zdanevičius A. Deviacija ir socialinė kontrolė. Deviacijų sociologijos istorija ir teorijos // Sociologija. Mintis ir veiksmas. 2000, Nr. 3-4. P. 93-94, 100.

68. Žukauskienė R. Kriminalinio elgesio psichologija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006. P. 41, 48, 17-18, 250-251, 260, 298, 339.

69. Žukauskienė R. Raidos psichologija. –Vilnius: Margi raštai, 1998. P. 339.

SANTRAUKA

Šeimos įtaka nepilnamečių deviantinio elgesio formavimuisi

Sąvokos: deviantinis elgesys, nepilnamečiai, alkoholizmas, narkomanija, savižudybės, nusikalstamumas, šeima, tipas, aplinka, auklėjimas, emigracija.

Šeima – svarbiausia terpė, kurioje vaikas gali sėkmingai augti ir vystytis. Tai yra pirmoji aplinka, perteikianti tam tikrus elgesio modelius, kuriuos įsisąmonina ir perima vaikas. Pripažįstama, kad šeimoje formuojasi ne tik socialus, bet ir asocialus vaikų elgesys, kuris yra smerkiamas, nepriimtinas ir traktuojamas kaip deviantinis. Šeimoje yra gana daug nepalankių asmenybės formavimosi sąlygų. Tenka pripažinti, kad nepilnamečių deviantinio elgesio formavimuisi turi įtakos šeimos tipas ir aplinka. Išsiaiškinta, kad nepriimtinu elgesiu pasižymintys vaikai yra ne tik iš socialinės rizikos, nedarnių bei struktūriškai nepilnų šeimų, bet ir iš darnių bei emigrantų šeimų, kurios Lietuvoje yra pakankamai mažai tyrinėtos. Nepageidaujamas vaikų elgesys gali atsirasti ir dėl tėvų auklėjimo klaidų. Tėvų ir vaikų tarpusavio santykiai, bausmių pobūdis bei jų griežtumas, netinkama vaikų elgesio kontrolė ir priežiūra neabejotinai sąlygoja deviantinio elgesio formavimąsi. Akivaizdu, kad kuo daugiau nepalankių veiksnių vienu metu veikia vaiko asmenybę, tuo didesnė elgesio nukrypimų tikimybė.

Savaime suprantama, kad deviantinio elgesio pamatas yra šeima, prie kurio vėliau prisijungia mokykla, draugai, žiniasklaida ir kt.

Magistro baigiamajame darbe, remiantis moksline literatūra, Lietuvos teisės aktais, statistikos bei ESPAD tyrimų duomenimis, supažindinama su deviantinio elgesio samprata, pateikiama nepilnamečių deviantinio elgesio apraiškos Lietuvos visuomenėje bei išanalizuojama šeimos tipo, aplinkos, tėvų auklėjimo klaidų įtaka šio elgesio formavimuisi. Remiantis autorės atliktu kriminologiniu tyrimu bei moksline literatūra, ištirtas deviantiniu elgesiu pasižyminčių nepilnamečių vaikų (14 – 18 m.) elgesio formavimasis šeimoje.

Siekiant sumažinti nepilnamečių deviantinio elgesio apraiškas Lietuvos visuomenėje, šiame darbe yra pateiktos rekomendacijos tėvams, kuriose pabrėžiama, kad auklėdami savo vaikus pasirinktų tinkamą auklėjimo stilių bei išvengtų klaidų.

SUMMARY

Family's influence on the formation of the teenagers' deviant behaviour

Concept's: deviant behaviour, teenager, alcoholism, narcotism, suicide, delinquency, family, type, environment, upbringing, emigration.

Family is the most important environment for the successful growth and development of the child. It is the first environment transmitting particular behaviour models which the child assimilates and takes over. It is accepted that family influences not only social behaviour but asocial one as well, which is denounced, unacceptable and treated as deviant. There are distinguished a lot of unfavourable personality development conditions in the family. It must be admitted that the type and environment of the family may influence the formation of the teenagers' deviant behaviour. It was ascertained that children whose behaviour is unacceptable commonly come from asocial, problematic, disharmonious and not full in structure families. Also it should be admitted that the formation of deviant personality is influenced by the family of emigrants, but there are few analyses in this sphere in Lithuania. Unwanted behaviour may also appear because of the parents' upbringing mistakes. The formation of deviant behaviour is influenced by the relationships between parents and children, the kind of punishment and its severity, inappropriate control of child's behaviour. It is obvious that the more unfavourable factors influence the child's personality at one time; the bigger chance of the deviant behaviour appears.

Consequently, the basis of the deviant behaviour comes from the family, and later this behaviour is influenced by school, friends, mass media and etc.

In this final master's work with reference to scientific literature, Lithuanian legislation, statistics and ESPAD research data, one will be familiarized with the conception of the deviant behaviour, with the provided manifestations of the teenagers' deviant behaviour in Lithuania, and also with analysed influence of family type, environment and parents' upbringing mistakes to the formation of the behaviour. With reference to the author's criminological analyses as well as to the scientific literature there was analysed the formation of teenagers' (14-18 years old) deviant behaviour in the family.

On purpose to reduce the manifestations of the teenagers' deviant behaviour in Lithuania in this work there are provided recommendations to the parents in which it is emphasised that they should choose the appropriate upbringing style and avoid mistakes in upbringing their children.

1 PRIEDAS

ESPAD tyrimų duomenų lentelės

1 lentelė. *Nepilnamečių alkoholinių gėrimų vartojimas (proc.)*

Tyrimas	ALKOHOLIO VARTOJIMAS					
	Per paskutinius 12 mėnesių 20 ir daugiau kartų			Per paskutines 30 dienų 10 ir daugiau kartų		
	Berniukai	Mergaitės	Iš viso	Berniukai	Mergaitės	Iš viso
ESPAD 95	8,0	5,0	6,5	2,6	1,0	1,7
ESPAD 99	19,9	11,0	15,6	9,5	5,3	7,5
ESPAD 03	28,7	17,2	23,0	12,8	4,7	8,8

2 lentelė. *Nepilnamečių alkoholinių gėrimų vartojimas per gyvenimą (proc.)*

Tyrimas	Lytis	Atvejų skaičius						
		0	1-2	3-5	6-9	10-19	20-39	40 +
ESPAD 95	Berniukai	5,5	12,6	19,4	18,4	18,7	11,4	13,9
	Mergaitės	5,0	12,3	20,2	22,3	18,8	11,2	10,2
	Iš viso	5,2	12,5	19,8	20,5	18,8	11,3	12,0
ESPAD 99	Berniukai	3,1	6,7	12,5	13,3	19,2	16,1	29,1
	Mergaitės	3,9	9,8	16,4	16,9	21,6	14,4	17,2
	Iš viso	3,5	8,2	14,4	15,0	20,3	15,3	23,3
ESPAD 03	Berniukai	1,8	4,4	9,0	9,4	14,8	15,2	45,3
	Mergaitės	2,3	4,8	12,0	12,0	18,0	20,2	30,6
	Iš viso	2,1	4,6	10,5	10,7	16,4	17,7	38,0

3 lentelė. *Nepilnamečių girtumo dažnis per gyvenimą (proc.)*

Tyrimas	Lytis	A t v e j ų s k a i č i u s						
		0	1-2	3-5	6-9	10-19	20-39	40 +
ESPAD 95	Berniukai	27,2	20,3	18,8	12,4	9,0	5,0	7,3
	Mergaitės	32,1	29,3	18,3	9,9	5,3	2,4	2,7
	Iš viso	29,8	25,1	18,5	11,0	7,0	3,6	4,9
ESPAD 99	Berniukai	18,8	21,4	17,2	11,7	11,3	8,0	11,5
	Mergaitės	34,5	29,0	16,4	7,8	5,9	3,3	3,0
	Iš viso	26,4	25,1	16,8	9,8	8,7	5,8	7,4
ESPAD 03	Berniukai	13,7	17,8	14,3	13,1	12,8	9,5	18,8
	Mergaitės	23,5	27,1	18,3	11,2	8,2	5,5	6,2
	Iš viso	18,6	22,5	16,3	12,1	10,5	7,5	12,5

4 lentelė. *Besaikis nepilnamečių gėrimas per paskutines 30 dienų (proc.)*

Lytis	ESPAD 95	ESPAD 99	ESPAD 03
Berniukai	43,7	46,6	45,0
Mergaitės	33,6	25,6	33,1
Iš viso	38,4	36,5	39,0

5 lentelė. Nepilnamečių abstinencijos procentas

Kurie nevartoja	ESPAD 95			ESPAD 99			ESPAD 03		
	B	M	Iš viso	B	M	Iš viso	B	M	Iš viso
Tabako	21.3	46.9	34.9	14.5	32.2	23.0	12,9	26,8	19,9
Alkoholio	5.5	5.0	5.2	3.1	3.9	3.5	1,8	2,3	2,1
Nelegalių narkotikų	96.3	97.3	96.8	79.0	90.4	84.5	79,3	89,5	84,4
Raminančiųjų ar Migdomųjų	92.0	79.6	85.4	91.8	83.1	87.6	90,8	83,2	87,0
Lakiųjų inhaliantų	82.4	86.0	84.3	86.7	94.3	90.3	93,6	96,3	95,0
Tabako ir alkoholio	3.5	4.7	4.1	1.8	3.3	2.5	1,0	2,0	1,5
Tabako, alkoholio ir nelegalių narkotikų	3.5	4.7	4.1	1.8	3.3	2.5	1,0	1,9	1,5
Tabako, alkoholio, nelegalių narkotikų, raminamieji ar migdomųjų	3.3	4.3	3.8	1.8	3.3	2.5	1,0	1,8	1,4
Tabako, alkoholio, nelegalių narkotikų, raminamieji ar migdomųjų ir lakiųjų inhaliantų	2.7	4.1	3.4	1.8	3.3	2.5	1,0	1,8	1,4

2. PRIEDAS

Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės statistinių duomenų lentelės

6 lentelė. *Vaiku, įrašytų į narkologinę įskaitą dėl narkomanijos, toksikomanijos, pasiskirstymas pagal amžių, lytį, gyvenamąją vietą*

Amžiaus grupės	Iš viso		Berniukai				Mergaitės				
			mieste		kaime		mieste		kaime		
	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	
iki 15 m.	2	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-
15–17 m.	19	12	8	9	-	-	11	2	-	-	-
Viso 0–17	21	12	9	9	1	-	11	2	-	-	1
100 000 vaikų (0–17 m.)	2,9	1,7	3,8	3,9	0,7	-	4,8	0,9	-	-	0,8

Lietuvos vaikai. Sveikata. http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/LT%20Vaikai_Sveikata.doc

7 lentelė. 2005-2006 m. užregistruotų nepilnamečių, piktnaudžiaujančių narkotinėmis ir toksinėmis medžiagomis skaičius

	Viso vaikų 0–17 m.		iš jų:								iki 15 m.		iš jų:			
	2005	2006	berniukai		mergaitės		mieste		kaime		2005	2006	berniukai		mergaitės	
			2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006			2005	2006	2005	2006
Viso užregistruotų 100 000 vaikų	44 6,1	21 3,0	32 8,7	17 4,8	12 3,4	4 1,2	43 9,4	18 4,0	1 0,4	3 1,2	3 0,5	2 0,4	2 0,7	- -	1 0,4	2 0,8

Lietuvos vaikai. Sveikata. http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/LT%20Vaikai_Sveikata.doc

8 lentelė. Vaikai, mirę nuo tyčinių sužalojimų (savižudybių)

	Iš viso	iš jų:											
		0–9 metų amžiaus				10–14 metų amžiaus				15–17 metų amžiaus			
		berniukai		mergaitės		berniukai		mergaitės		berniukai		mergaitės	
		mieste	kaime	mieste	kaime	mieste	kaime	mieste	kaime	mieste	kaime	mieste	kaime
2003	20	-	-	-	-	-	2	1	1	9	6	-	1
2004	38	-	-	-	-	3	3	1	-	5	14	4	8
2005	13	-	-	-	-	1	1	-	1	5	3	1	1
2006	23	-	-	-	-	1	4	-	1	6	9	1	1

Lietuvos vaikai. Sveikata. http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/LT%20Vaikai_Sveikata.doc

9 lentelė. Nusikalstamos veikos, kurias padarę įtariamai (kaltinami) nepilnamečiai

	2004	2005	2006
Iš viso	5021	4759	4244
nusikaltimai	4346	4308	3810
baudžiamieji nusižengimai	675	451	434

Lietuvos vaikai. Nepilnamečių nusikalstamumas.

http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/LT_vaikai_Nusikalst.doc

10 lentelė. Nepilnamečiai, įtariamai (kaltinami) padarę nusikalstamas veikas

	2004	2005	2006
Iš viso	4232	4135	3583
nusikaltimus	3762	3784	3288
baudžiamuosius nusižengimus	470	351	295

Lietuvos vaikai. Nepilnamečių nusikalstamumas.

http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/LT_vaikai_Nusikalst.doc

11 lentelė. Nepilnamečiai, įtariamai (kaltinami) padarę nusikalstamas veikas pagal amžių, lytį ir pilietybę

	2004	2005	2006
Iš viso	4232	4135	3583
Pagal amžių, metais:			
14	440	473	381
15	743	722	681
16	1298	1288	1122
17	1751	1652	1399
Pagal lytį:			
vaikinai	3987	3849	3358
merginos	245	286	225
Pagal pilietybę:			
Lietuvos Respublikos	4199	4107	3562
užsienio valstybės	16	14	14
asmuo be pilietybės	17	14	7

Lietuvos vaikai. Nepilnamečių nusikalstamumas.

http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/LT_vaikai_Nusikalst.doc

12 lentelė. *Nepilnamečiai, įtariamai (kaltinami) padarę nusikalstamas veikas pakartotinai, būdami neblaivūs, apsvaigę nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų*

	2004	2005	2006
Pakartotinai	80	83	323
Būdami neblaivūs	696	674	698
Apsvaigę nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų	20	6	14

Lietuvos vaikai. Nepilnamečių nusikalstamumas.

http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/LT_vaikai_Nusikalst.doc

13 lentelė. *Vaikai iki 16 metų amžiaus, padarę nusikalstamas veikas*

	2005	2006
Iš viso	988	893
Pagal amžių, metais:		
iki 14	669	583
14–15	319	310
Pagal lytį:		
vaikinai	873	799
merginos	115	94

Lietuvos vaikai. Nepilnamečių nusikalstamumas.

http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/LT_vaikai_Nusikalst.doc

14. lentelė. Socialinės rizikos šeimų ir jose augančių vaikų skaičius pagal priežastis ir amžiaus grupes

	Šeimos, iš viso		Vaikai, iš viso		Vaikai pagal amžiaus grupes:									
					0–3		4–6		7–9		10–14		15–17	
	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006
Iš viso	16361	13496	36535	31351	4954	4465	6111	5466	6684	6071	10774	9006	8012	6343
iš jų dėl:														
tėvų girtavimo, psichotropinių medžiagų vartojimo	9943	8276	23008	18941	2873	2461	3689	3201	4173	3665	6967	5586	5306	4028
tėvų piktnaudžiavimo azartiniais žaidimais	3	15	6	26	-	-	-	3	-	4	2	13	4	6
įgūdžių stokos	3122	2711	7392	6951	1329	1256	1375	1297	1332	1299	2055	1915	1301	1184
prievartos prieš vaikus	761	412	1266	931	119	106	192	169	272	199	358	287	325	170
netinkamo paramos naudojimo	537	274	1291	819	126	80	253	123	281	206	385	233	246	177
neterminuoto tėvų valdžios apribojimo ir naujai gimusio vaiko	283	245	468	398	153	51	105	92	65	86	91	87	54	82
vaikui nustatytos laikinosios globos	-	584	-	1133	-	216	-	229	-	197	-	297	-	194
kitų priežasčių	1712	979	3104	2152	354	295	497	352	561	415	916	588	776	502

15. lentelė. *Smurto prieš vaikus atvejai, gauti savivaldybių vaiko teisių apsaugos tarnybose, pagal smurto pobūdį*

	Iš viso atvejų	
	2005	2006
Fizinis smurtas	1459	894
berniukai	1047	551
mergaitės	412	343
Psichologinis smurtas	605	611
berniukai	409	312
mergaitės	296	299
Seksualinis smurtas	141	134
berniukai	37	18
mergaitės	104	116

Lietuvos vaikai. Socialinė apsauga. http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/LT_Vaikai_Soc_aps.doc

16. lentelė. *Smurto prieš vaikus atvejai, gauti savivaldybių vaiko teisių apsaugos tarnybose, pagal amžiaus grupes*

	Iš viso		Vaikai pagal amžiaus grupes:									
			0–3		4–6		7–9		10–14		15–17	
	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006
Iš viso	2205	1639	101	60	141	119	288	214	882	561	793	685
Seksualinis smurtas	141	134	2	1	13	13	24	20	53	42	49	58
Fizinis smurtas	1459	894	40	30	71	58	143	130	643	295	562	381
Psichologinis smurtas	605	611	59	29	57	48	121	64	186	224	182	246

Lietuvos vaikai. Socialinė apsauga. http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/LT_Vaikai_Soc_aps.doc

3 PRIEDAS

Klausimynas nepilnamečių deviantinio elgesio formavimosi šeimoje tirti pagal interviu metodą.

Atrankinio tyrimo „Nepilnamečių deviantinio elgesio formavimasis šeimoje“ klausimynas.

DEVARIANTINIS ELGESYS

1. Ar vartojai?	alkoholį		narkotikus	
	Taip	Ne	Taip	Ne
Per paskutines 30 dienų.				
Per paskutinius 12 mėnesių.				
Apskritai				

2. Ar esi vartojęs?	alkoholį		narkotikus	
	Taip	Ne	Taip	Ne
Dėl smalsumo, pabandymo.				
Dėl nenoro išsiskirti iš grupės draugų.				
Dėl neturėjimo ką veikti.				
Dėl noro užmiršti savo problemas.				
Siekiant apsvaigti.				
<i>Jei alkoholį ar narkotikus vartoji kitais atvejais pasakyk savąj.</i>				

3. Ar Tavo draugai vartoja?	Taip	Ne	Nežinau
Alkoholį.			
Narkotikus.			

4. Ar dėl atsiradusių problemų šeimoje, mokykloje ?	Taip	Ne
Kyla minčių apie savižudybę.		
Norėjai (bandei) nusižudyti.		

5. Ar esi susidūręs su policija?	Taip	Ne
Dėl chuliganizmo.		
Dėl vagystės.		
Dėl išžaginimo.		
<i>Jei neradai tinkamo atsakymo pasakyk savo</i>		

6. Ar dėl tavo elgesio kyla problemų?	Taip	Ne
Mokykloje pamokų, pertraukų ar diskotekos metu.		
Viešose vietose (kavinėje, gatvėje, kieme ir pan.).		
Namuose.		
<i>Jei neradai tinkamo atsakymo pasakyk savo</i>		

7. Ar esi nusikaltęs, nusizengęs (iš 5, 6 klausimų) ?	Taip	Ne
Apsvaigęs nuo alkoholio		
Apsvaigęs nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų		
Dėl draugų įtakos		
Dėl suaugusiųjų įtakos		
<i>Jei neradai tinkamo atsakymo pasakyk savo</i>		

ŠEIMOS SOCIALINIS – EKONOMINIS STATUSAS

Šeimos struktūra

8. Su kuo pastaruoju metu tu gyveni ?

- Su tėčiu ir mama.
- Su mama (tėčiu), nes tėvai yra išsiskyrę.
- Su mama (tėčiu), nes vienas iš tėvų yra miręs.
- Su mama, nes tėčio nuo gimimo neturiu.
- Kita _____

Mokiniai, kurių vienas iš tėvų ar abu tėvai yra išvykę dirbti į užsienį.

- Su mama (tėčiu).
- Su seneliais.
- Tėtos ar dėdžio šeimoje.
- Brolio ar sesers šeimoje
- Broliu ar seserimi.
- Vienas, mane prižiūri kaimynai.
- Kita _____

Šeimos tipas

9. Ar tavo šeimoje ?	Taip	Ne	Nežinau
Lankosi socialinė darbuotoja iš seniūnijos.			
Kyla konfliktų (bartynių, muštynių) tarp tėčio ir mamos.			

Šeimos pajamos

10. Kas tavo šeimoje pastaruoju metu dirba?

- Tėtis ir mama.
- Tėtis, mama nedirba.
- Tėtis, nes mama prižiūri mažą brolių (ar seserį).
- Mama, tėtis nedirba.
- Tėtis ir mama niekur nedirba.

Mokiniai, kurių vienas iš tėvų ar abu tėvai yra išvykę dirbti į užsienį.

- Tėtis (mama) dirba užsienyje, o mama (tėtis) dirba Lietuvoje.
- Tėtis (mama) dirba užsienyje, o mama (tėtis) niekur nedirba.
- Abu tėvai dirba užsienyje.
- Kita _____

11. Kokia tau socialinė parama yra skiriama mokykloje?

- Nemokami pietūs ir pusryčiai.
- Nemokami pietūs.
- Aprūpinimas mokinio reikmenimis.
- Negauna socialinės paramos.

AUKLĖJIMO STILIUS

Šeimos narių tarpusavio santykiai

12. Kokie yra tarpusavio santykiai?	Labai geri	Geri	Blogi
Tarp tavęs ir tėvų.			
Tarp tavęs ir brolio(-ų).			
Tarp tavęs ir sesers (-ų).			

13. Kokie yra tarpusavio santykiai tarp tavęs ir tavo tėvų priimant sprendimus?	Taip	Ne
Negaliu priimti sprendimus, reikšti savo nuomonės, todėl esu priklausomas nuo tėvų, bijau jų.		
Galiu reikšti savo nuomonę, tačiau galutinius sprendimus priimu tėvams pritarus.		
Tėvams neįdomu ką aš veikiu, todėl man jie nevadovauja priimant sprendimus.		
<i>Jei neradai tinkamo atsakymo pasakyk savo</i>		

14. Ar tarp tavęs ir brolio(-ų) / sesers (-ų) kyla?	Taip	Ne
Apsižodžiavimų.		
Muštynių.		

Bausmių pobūdis ir griežtumas.

15. Kai nusikalsti, ar nepaklūsti tėvų norams, ar jie tave?	Taip	Ne
Muša (ranka, lazda, diržu ar kitu daiktu), spardo, purto, tampo už plaukų ir pan.		
Žemina, įžeidinėja, nekalba, nekreipia dėmesio į tavo nuomonę, priekaištauja, kad nesi pakankamai geras, grasina mušti.		

16. Ar tėvai tave baudžia?	Taip	Ne
Už nepaklusnumą tėvų reikalavimams.		
Už netinkamą elgesį mokykloje (nesimokymą, pabėgimą iš pamokų ir pan.).		
Už netinkamą elgesį viešose vietose (chuliganizmą, muštynes pan.).		
Už rūkymą.		
Už alkoholio vartojimą.		
Už narkotinių medžiagų vartojimą.		
<i>Jei neradai tinkamo atsakymo pasakyk savo</i>		

Netinkama vaikų elgesio kontrolė.

17. Ar pasitaiko, kad tavo šeimoje?	Taip	Ne
Tėtis (arba motina) baudžia už kiekvieną tavo prasižengimą, o mama (tėtis) viską atleidžia.		
Už tą patį prasižengimą (pvz. neparėjimą laiku namo) vieną kartą tėvai griežtai baudžia, o kitą kartą nekreipia dėmesio.		
Mama (arba tėtis) viską leidžia tau daryti, o tėtis (mama) viską draudžia.		
Tėvai reikalauja, kad tu būtum sąžiningu žmogumi (pvz. nemeluotum), o patys taip elgiasi.		

Netinkama vaikų priežiūra.

18. Ar tavo tėvai?	Taip	Ne
Domisi kiekvieną dieną ką tu veiki; kur ir su kuo būni; kaip tau sekasi mokykloje, su draugais; kokie yra tavo draugai.		
Už tave išsprendžia ar nori išspręsti visas iškilusias problemas mokykloje, tarp draugų ir pan.		
Išpildo visus tavo norus ir reikalavimus.		
Nuolat parigia tave už pasiekimus, laimėjimus.		
Rūpinasi tavo sveikata, apranga, maistu.		
Leidžia (leisti) rūkyti, vartoti alkoholi, narkotines medžiagas.		